

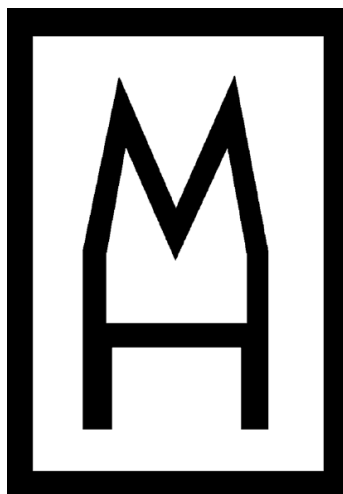
# Marginalia Historica

1\_2013

Univerzita Karlova v Praze  
Pedagogická fakulta  
Katedra dějin a didaktiky dějepisu







# **Marginalia Historica**

Časopis pro dějiny vzdělanosti a kultury

Univerzita Karlova v Praze  
Pedagogická fakulta  
Katedra dějin a didaktiky dějepisu

**1\_2013**

# Marginalia Historica

Ročník 4, číslo 1/2013

Odborný recenzovaný časopis, který se věnuje široce pojímaným dějinám vzdělanosti (včetně školství i osvěty) a komplementárně chápané kultury. Původní vědecké studie, materiálové příspěvky, recenze a zprávy se zaměřují na problematiku českých zemí nahlíženou v středoevropském a evropském kontextu. Vychází dvakrát ročně.

Redakční uzávěrka 31. března a 30. září.

Webová stránka: <http://kdddweb.pedf.cuni.cz>

Peer-reviewed academical journal focused on widely defined history of education (including schooling and adult education) as complementary to culture history. It presents original research, materials, review articles and reports reflecting Czech lands in Central European and wider European context. The journal is issued twice a year and deadlines for accepting papers are 31th March and 30th September.

Web page: <http://kdddweb.pedf.cuni.cz>

## Vydává/Published by

Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, Katedra dějin a didaktiky dějepisu, M. D. Rettigové 4, 116 39 Praha 1

## Mezinárodní redakční rada/International Editorial Board

Christoph Boyer (Salzburg), Lukáš Fasora (Brno), Kateřina Charvátová (Praha), Jiří Knapík (Opava), Tomáš Knoz (Brno), Jiří Křesťan (Praha), Robert Luft (Mnichov), Elena Mannová (Bratislava), Antoine Marès (Paříž), Robert Novotný (Praha), Tomáš Pavlíček (Praha), Stanisław Pijaj (Krakov), Jiří Pokorný (Praha), Jan Šindelář, Martina Šmejkalová (Praha), Vít Vlnas (Praha), Ewa Wólkiewicz (Varšava)

## Předsedkyně redakční rady/Editor-in-chief

Ivana Čornejová

## Zástupce předsedkyně redakční rady/Deputy Editor-in-chief

Jiří Hnilica

## Výkonná redakce/Executive editors

Jitka Bílková (vedoucí redaktor), Vojtěch Čurda, Milan Ducháček, Tamara Nováková

## Jazyková korektura/Copyeditor

Josef Lesák

## Anglické překlady/English translation by

Barbora Hanušová

Korespondenci (příspěvky) adresujte prosím k rukám vedoucího redaktora na adresu vydavatele či na elektronickou adresu [marginalia@seznam.cz](mailto:marginalia@seznam.cz). Jednotlivé příspěvky jsou recenzovány anonymně ve spolupráci redakční rady s okruhem odborníků.

Vychází v rámci projektu Studentského vědeckého výzkumu č. 267 401 (*Univerzita a její poslání ve vzdělanosti*), hlavní řešitel prof. PhDr. Jiří Pokorný, CSc.

ISSN: 1804-5367

Evidenční číslo MK ČR: E 19664

# Obsah

## STUDIE

Jiří MÜLLER  
„Insigniáda“ a dobové pojetí nacionalismu na stránkách *Přítomnosti* ..... 9

David VENCLÍK  
Rekonstrukce Karlštejna na pozadí politicko-kulturního vývoje  
v českých zemích (1886–1918) ..... 53

Petr ZEMAN  
Správa ochrany stranických a ústavních činitelů v období normalizace  
(1970–1989) ..... 75

## DISKUSE

Petr CHARVÁT, *Žrození státu. Prvotní civilizace Starého světa*  
(Ján Országh). ..... 109

## RECENZE A ZPRÁVY

Kristina UHLÍKOVÁ, *Ždeněk Wirth, první dvě životní etapy (1878–1939).*  
*Doplňeno bibliografií Wirthova díla*  
(Vít Vlnas) ..... 135

Jana PAPEŽOVÁ, *Plout proti proudu... (Publicistika Závaše Kalandry)*  
(Vojtěch Čurda) ..... 139

Jiří KŘEŠŤAN, *Ždeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění*  
(Václav Nájemník) ..... 144

Jiří HRBEK, *Barokní Valdštejnové v Čechách 1640–1740*  
(Ivana Čornejová) ..... 151

Archie BROWN, <i>Vzestup a pád komunismu</i> (Vojtěch Čurda) .....	155
Karol HOLLÝ, <i>Ženská emancipácia. Diskurz slovenského národného hnutia na prelome 19. a 20. storočia</i> (Hana Havlůjová) .....	162
Jakub JAREŠ — Matěj SPURNÝ — Katka VOLNÁ a kol., <i>Náměstí Krasnoarmějců 2. Učitelé a studenti Filozofické fakulty UK v období normalizace</i> (Jan Mervart) .....	165
Vítězslav SOMMER, <i>Angažované dějepiscevtví. Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)</i> (Čestmír Pelikán) .....	169
Hugo VANÍČEK, <i>Duch a síla. Příspěvek k dějinám zahraničního odboje.</i> Jiří Plachý (ed.) (Jan Tilsch) .....	177
Jiří HANUŠ (ed.), <i>Eseje o povaze církevních dějin</i> (Ivana Čornejová) .....	180
Pavel MAREK a kol. (eds.), <i>Jan Šrámek a jeho doba</i> (Jan Tilsch) .....	184
Manfred GROŠKINSKY a kol. (eds.), <i>Kunstschatze des Mäzens Heinrich von Liebieg</i> (Alžběta Čornejová) .....	187
Jiří KNAPÍK — Martin FRANC, <i>Volný čas v českých zemích 1957–1967</i> (Alžběta Čornejová) .....	190

## MUZEJA A VÝSTAVY

Odkaz ŠOA, archiv nebo podobenství? (Martin Okleštěk) .....	197
--	-----

## DIDAKTIKA

Štorchův memoriál 2013 (Hana Havlůjová) .....	203
Projekt Evropa (Václav Čada) .....	206

## KRONIKA

Dvě prezentace nové knihy Jiřího Křesťana o Zdeňku Nejedlém (Václav Nájemník) .....	213
Češi a Němci na Vysočině – konference v Havlíčkově Brodě (Teresa Babková) .....	218
Konference Gustáv Husák. Moc politiky / politik moci (Vojtěch Čurda) .....	223
Napoleonské války v české historické paměti a v paměti regionu (Jiří Hnilica) .....	227
International Standing Conference for the History of Education ISCHE 35, Education and Power: Historical Perspectives (Jiří Hnilica) .....	229
XXIII. seminář česko-slovenské vztahy s názvem Informační boj o Československo / v Československu (Václav Nájemník) .....	231



**Studie**



# „Insigniáda“ a dobové pojetí nacionalismu na stránkách *Přítomnosti*

„The Battle of the Symbols of the University“ and the  
contemporary concepts of nationalism on the pages  
of the magazine *Přítomnost*

Jiří MÜLLER

## Abstrakt

Studie se zabývá reflexí tzv. insigniády na stránkách časopisu *Přítomnost*. Mapuje postoje časopisu k vzednutí nacionalistických vášní v československé společnosti v první polovině třicátých let 20. století. Opírá se o reprezentativní výběr článků časopisu a o archivní materiál sloužící k popisu událostí. Cílem je přinést ucelený pohled časopisu *Přítomnost* na studenty, nacionalismus, vztah Čechů a Němců a spor o insignie ve zkoumaném období, které je vymezeno nástupem Adolfa Hitlera k moci a československými volbami v roce 1935.

## Abstract

The study deals with the reflection of “The Battle of the Symbols of the University” on the pages of the magazine *Přítomnost*. It analyses the attitude of the magazine to nationalism in the Czechoslovak society in the first half of 1930s. The paper is based on the study of characteristic selection of magazine articles and archival sources describing the events. The aim of the study is to bring a complex view of the magazine *Přítomnost* on the students, the nationalism, the relationship between Czechs and Germans and the “The Battle of the Symbols of the University” in scrutinized era, which is defined by the Adolf Hitler’s commencement as its beginning and by the Czechoslovak parliamentary elections in 1935 as the end of the era.

## Klíčová slova

nacionalismus — československá společnost — československý tisk — insigniáda — Češi a Němci — studenti

**Keywords**

nationalism — Czechoslovak Society — Czechoslovak Press — “The Battle of the Symbols of the University“ — Czechs and Germans — students

*„Vytlučena byla okna v kavárně Mánes, v Radiojournalu, na vinohradském policejním komisařství. Což všechny tyto instituce odmítly vydat insignie? Mužům v pozadí nejde o insignie, jde jim o bouře protiněmecké, protižidovské, protihumanistické, protisocialistické a ještě všelijaké jiné. A to vše má být prostředkem k jedinému: ke generálnímu útoku proti vládě.“<sup>1</sup>*

Doba první republiky byla provázena hlavním a nejpalcivějším problémem československého státu, kterým bylo soužití různých národností, především Čechů a Němců, v jednom státě. Spor o insignie Karlova učení byl jedním z okamžiků, kdy se nacionalistické vášně na obou stranách dostaly na povrch v plné míře. Na základě zákona *lex Mareš* z roku 1920 měly být navraceny drahocenné insignie (rektorské žezlo, řetěz, žezla fakult atd.) do rukou české Karlovy univerzity. K naplnění tohoto dosti nešťastného zákona ale ve dvacátých letech 20. století, která byla (alespoň jejich druhá část) vyplněna snahou o národnostní smíření, nedošlo. V roce 1933 zasedl do rektorského úřadu Univerzity Karlovy (dále často jen UK) silně nacionalisticky orientovaný profesor Karel Domin, který věnoval celé své jednoleté funkční období snaze o realizaci všech nařízení Marešova zákona z roku 1920. Na konci listopadu 1934 mělo být uskutečněno předání insignií, které do té doby spravovala Německá univerzita v Praze (dále často NU), do českých rukou. Nacionalistické vášně, které byly skryty pod povrchem československé společnosti, se tak mohly plně prosadit vzhledem k akademickému sporu, který se většiny společnosti netýkal. Především česká (ale i německá) nacionalistická pravice univerzitního sporu využila, aby s jasným protiněmeckým akcentem vnesla v první polovině třicátých let zmatek do československého státu.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Ferdinand PEROUTKA, *Nejde o insignie*, Přítomnost 48, 28. 11. 1934, s. 753.

<sup>2</sup> Studie vychází z autorovy bakalářské práce obhájené na Katedře dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze v červnu 2013. Elektronická verze je uložena v Centrálním katalogu Univerzity Karlovy [online], [citováno dne 17. 11. 2013]. Dostupné z: <http://ckis.cuni.cz>.

Hlavním cílem tohoto výzkumu je vystihnout názorové postoje redakce časopisu *Přítomnost* na základě článků vztahujících se k nacionalismu, mladým lidem, soužití Čechů a Němců v jednom státě a tzv. insigniádě samotné, během níž se opět objevila všechna zmíněná témata. Práce si klade ambice stát se jedním z doplnění historického obrazu československé první republiky především v rozměru ideologickém, má přispět k dotváření pohledu na myšlenkový svět obyvatel českých zemí v první polovině třicátých let minulého století a ukázat některé tradice a hodnoty, které byly v tomto období akcentovány a na které se naopak útočilo.

Politická revue *Přítomnost* začala vycházet v roce 1924 jako týdeník. Čtenářskou cílovou skupinou časopisu byla hlavně československá inteligence (učitelstvo atd.). Náklad vydání se pohyboval v polovině třicátých let okolo 80 000 výtisků a jedno číslo *Přítomnosti* stálo dvě koruny. Osobou šéfredaktora Ferdinanda Peroutky (ale i prostřednictvím dalších přispěvatelů) byla *Přítomnost* spojena s *Lidovými novinami*.<sup>3</sup> Týdeník bychom sice mohli označit za nepolitický (skutečně nebyl tiskovým orgánem žádné politické strany), ale nelze to učinit bez výhrad, protože na svých stránkách sledoval – ať už chtěně nebo nechťěně – názorovou linii Hradu,<sup>4</sup> vlivného uskupení politiků, intelektuálů, kulturních pracovníků a hospodářských špiček kolem prezidenta Masaryka a ministra zahraničních věcí Edvarda Beneše. Ačkoli Peroutka deklaroval nezávislost na Hradě, vyzníval časopis jako „prohradní“, „masarykovský“ a orientovaný na politiku středu.<sup>5</sup> Peroutkova každodenní práce na úvodnicích a jiných člancích z něho učinila skvělého novináře, který dovedl hodnotit současnou situaci s nadhledem, často dokázal poukázat na skutečný stav věcí a vystihnout hrozící nebezpečí. Budeme proto předpokládat, že nám články časopisu *Přítomnost* odkryjí skutečně demokratickou, racionální a státotvornou podobu smýšlení části československé společnosti, jejíž tribunou Peroutkův časopis bezpochyby byl. To můžeme tvrdit i na základě životních postojů a zásad

<sup>3</sup> Jakub KONČELÍK a kol., *Dějiny českých médií 20. století*, Praha 2010, s. 54–55.

<sup>4</sup> „Prohradní“ zaměření *Přítomnosti* mohl naznačovat už samotný vznik časopisu, kdy prezident Masaryk nabídl Ferdinandu Peroutkovi milion korun, aby začal vydávat vlastní periodikum. Na podporu revue šla však pouze půlka darované částky, zbytek měl sloužit jako finance na vznik Národní strany práce, jejímž stranickým týdeníkem se *Přítomnost* měla stát.

<sup>5</sup> Pavel KOSATÍK, *Ferdinand Peroutka – Život v novinách (1895–1938)*, Praha – Litomyšl 2003, s. 116–131.

tohoto českého žurnalisty, spisovatele, dramatika a jedné z nejdůležitějších osobností české kultury vůbec. Peroutka se vždy řídil hlavně kultem zodpovědného a pracovitého člověka, kultem mužnosti a gentlemanství.<sup>6</sup>

Názorovými postoji Ferdinanda Peroutky a dalších redaktorů časopisu *Přítomnost* se zabýval ve své práci především Pavel Kosatík. Sekundární literatura týkající se insigniády celkově není příliš obsáhlá, tématu se stručně věnovali Zdeněk Kárník,<sup>7</sup> Antonín Klímeček<sup>8</sup> nebo autoři knih o českém fašismu Tomáš Pasák,<sup>9</sup> Milan Nakonečný<sup>10</sup> či Ivo Pejčoch.<sup>11</sup> Práce o Německé univerzitě pocházejí například z pera Aleny Míškové<sup>12</sup> a přímo německým studentům v Praze se věnoval Christian Colbe ve své diplomové práci *Prager deutsche Studenten im Spannungsfeld des Nationalitätenkonflikts 1918–1938* obhájené na filozofické fakultě univerzity v Curychu. Pramennou základnu pro naši práci vytvořily články časopisu *Přítomnost* z let 1933–1935, několik Peroutkových úvodníků z *Lidových novin* z období insigniády a pro popis pražských událostí v listopadu 1934 bylo využito archivního materiálu Archivu Univerzity Karlovy (zápisy z jednání akademického senátu Univerzity Karlovy) a Národního archivu (fond Policejní ředitelství Praha II – prezidium). Několik prací zabývajících se insigniádou bylo vydáno bezprostředně po události a některé z těchto publikací byly využity i pro tento výzkum. Většinou se jednalo o práce pocházející z pera českých nacionalistů – *Můj rektorský rok* (Karel Domin), *Pravda v boji o naši univerzitu* (publikace českého nacionalistického hnutí Vlajka) a další. Při historikově práci s tiskem jako pramenem je nutné vzít v úvahu určitá specifika. Je nutné postupovat velmi kriticky a nezaměřovat se pouze na text samotný, ale také na názorové smýšlení autora, periodika nebo na okolnosti, za kterých text vznikl.<sup>13</sup>

<sup>6</sup> Pavel KOSATÍK, *Ferdinand Peroutka – Život v novinách (1895–1938)*, Praha – Litomyšl 2003, s. 189.

<sup>7</sup> Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře První republiky (1918–1938). Díl II. Československo a české země v krizi a v ohrožení (1930–1935)*, Praha 2002.

<sup>8</sup> Antonín KLÍMEK, *Velké dějiny země Koruny české XIII*, Praha – Litomyšl 2000.

<sup>9</sup> Tomáš PASÁK, *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*, Praha 1999.

<sup>10</sup> Milan NAKONEČNÝ, *Český fašismus*, Praha 2006. Nebo: Milan NAKONEČNÝ, *Vlajka: k historii a ideologii českého nacionalismu*, Praha 2001.

<sup>11</sup> Ivo PEJČOCH, *Fašismus v českých zemích*, Praha 2011.

<sup>12</sup> Alena MÍŠKOVÁ, *Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945*, Praha 2002.

<sup>13</sup> Karel KUBIŠ, *Polské události 1944–1948 na stránkách Timesů – (pokus o rekonstrukci procesu*

Téma insigniády by se nedalo zkoumat bez pohledu na širší souvislosti prvorepublikového a evropského vývoje od konce první světové války. Dvacátá léta přinesla Československu relativní hospodářskou stabilitu, v jejich druhé polovině se podařilo zmírnit poválečný český nacionalismus a v roce 1926 zasedli ve vládě poprvé od vzniku republiky němečtí ministři.<sup>14</sup> I přesto byla první dekáda existence Československé republiky (dále jen ČSR) provázena národnostními bouřemi (především pod heslem „Entösterreichisierung“ – odrakouštění) jak v ulicích, tak v parlamentu, nepokoje byly vyvolány především jednáním o jazykových nařízeních, nespokojeností s pozemkovou reformou nebo později s reformou správní. Na konci dvacátých let však převážil v německé politice v ČSR aktivistický přístup, který nedokázalo překonat ani rozvíjející se české fašistické hnutí. Na přelomu dvacátých a třicátých let se československý stát jevil svým občanům jako pevná a ustálená společnost. Jeho stabilita však do doby krize spočívala především na hospodářském úspěchu „zlatých“ dvacátých let a na osobní autoritě prezidenta Masaryka, kterou uznávala velká většina „státních občanů“.

Hospodářská krize a poté nástup Adolfa Hitlera k moci v lednu 1933 znamenaly posun německé a české společnosti v ČSR směrem k pravicově radikálnímu smýšlení, a to na obou znesvářených stranách. Radola Gajda stanul v čele Národní obce fašistické, reorganizoval se původně diskusní, nyní silně nacionalistický, klub Vlajka, v roce 1932 proběhl proces se členy sudetoněmecké nacionalistické organizace Volkssport a v lednu 1933 se uskutečnil neúspěšný pokus českých fašistů o násilný převrat, tzv. židenický puč. Další osudy českého fašismu a nacionalismu nebo naopak německého iredentismu v Československu již přesahují rámec této práce. Poukažme si alespoň na první nepokoje, demonstrace a „kravály“ v ulicích Prahy na prahu třicátých let vyvolané českými fašizujícími se skupinkami, které ale nebyly přímo odpovědí na vypjatý německý nacionalismus v republice. O první živelné vyjádření odporu k Němcům ve třicátých letech

---

*formování veřejného mínění*), in: *Obraz druhého v historické perspektivě. Tisk a historická beletrie při formování historického vědomí v 19. a 20. století*, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica I, 1995, Praha 1997, s. 87–93.

<sup>14</sup> Jednalo se o německého agrárníka Franze Spinu, zastávající post ministra veřejné práce, a o německého křesťanského sociála Roberta Mayer-Hartinga, který se stal ministrem spravedlnosti. (Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře První republiky. Díl první, Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*, Praha 2000, s. 387–392.)

se postarala víceméně náhoda: Šlo o to, jakým jazykem budou namloueny nové zvukové filmy, které do Československa přicházely většinou s dabingem německým. Přes snahy Edvarda Beneše uklidnit situaci ze Ženevy ze zasedání Společnosti národů se pražský primátor, národní socialista Karel Baxa vyjádřil o demonstracích kladně.<sup>15</sup> (Jeho antisemitské a nacionalistické zaměření bylo již v té době dlouho známé.)

V celé německé společnosti v ČSR (a v německé společnosti vůbec) hrálo minimálně od roku 1848, zejména pak od vzniku německého národního státu, mimořádnou úlohu přesvědčení o centrálním postavení německého národa minimálně v rámci monarchie. Němci v ČSR se nikdy nemohli smířit se svým statutem menšinového národa podřízeného zákonům „cizího“ státu. Většina z nich se rozhodla statut menšiny nepřijmout vzhledem ke spornému statutu státního československého národa a na konci října 1918 neakceptovat ani existenci samostatného československého státu. V české společnosti byla situace zcela opačná. Ustavení demokratického státu ve smyslu práva na sebeurčení bylo jedinečnou příležitostí, jak stabilizovat stát malého národa uvnitř Evropy. Vyhrocené ideologické směry se, jak již bylo zmíněno, nacházely na obou stranách, především v podobě extrémní pravice a extrémní levice.<sup>16</sup> Akademická mládež, od které by se dalo očekávat, že dojde v centru Prahy společného sblížení v rámci vědecké a intelektuální činnosti, se zachovala právě naopak. Budova Karolina měla dva vchody a každý využívala národnostně jiná část univerzity. Pražské korzo kolem třídy Na Příkopěch se tak stávalo spíše místem studentských bitek, ale ani profesori (prakticky nesvazováni jazykovou bariérou) nenacházeli společnou řeč.<sup>17</sup>

Pro krajní nacionalisty jak mezi Čechy, tak mezi Němci bylo vždy dobrou příležitostí ukázat se při sporných otázkách týkajících se národnostních záležitostí. Konflikt mezi Karlovou a Německou univerzitou v Praze na konci roku 1934 byl tak příležitostí nejlepší, protože se jednalo o hájení velice staré tradice. Nemáme zde dostatek prostoru, abychom se věnovali historii Karlova učení a střetávání obou národností na akademické půdě.

<sup>15</sup> Jiří KOLÁŘ a kol., *Politická elita meziválečného Československa. Kdo byl kdo 1918–1938*, Praha 1998, s. 12.

<sup>16</sup> Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře První republiky, Díl druhý, Československo a české země v krizi a v ohrožení (1930–1935)*, Praha 2002, s. 228–233.

<sup>17</sup> Ferdinand SEIBT, *Německo a Češi. Dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy*, Praha 1996, s. 272–279.

Ukažme si pouze, jak se vyvíjel vztah české Karlovy univerzity a Německé univerzity po vzniku samostatného státu, protože tyto události nás již přímo zavedou ke zkoumanému problému.

Poměr mezi českou a německou částí univerzity měl být vyřešen po vzniku samostatné ČSR. V lednu 1919 byl zrušen název Karlo-Ferdinandova univerzita a nově vznikla Česká univerzita Karlova (brzy pouze Univerzita Karlova) a poté i Německá univerzita. Již v revolučních dobách roku 1918 existovaly návrhy socialistické strany, které byly radikálně zaměřeny proti německé části Karlo-Ferdinandovy univerzity. Univerzitní záležitosti řešil ale až zákon Revolučního národního shromáždění č. 135/1920 Sb. z. a. n. z 19. února roku 1920. Byl navržen nacionalistou a pozdějším čestným členem Vládky univerzitním profesorem Františkem Marešem. *Lex Mareš* rozhodl o tom, že právoplatným dědicem staré Univerzity Karlovy je její česká nástupkyně. S tím souviselo i předání nejvyšších znaků učení, budov Karolina, univerzitního archivu a dalších památek do rukou české Karlovy univerzity. Článek číslo 5 tohoto zákona přímo prohlašoval za vlastnictví Karlovy univerzity starobylé insignie, pečeti, knihy, obrazy a jiné památky z doby před rokem 1882. Zákon byl přijat na samém konci činnosti Revolučního národního shromáždění a byl podobný nedomyšleným nacionalistickým opatřením z této doby.<sup>18</sup> I když byla Německé univerzitě uznána kontinuita s předchozím vysokým učením, tak česká společnost v roce 1920 chápala celý akt jako odčinění starých křivd páchaných již na počátku vlády Habsburků. Na německé straně vyvolalo přijetí zákona velkou vlnu nevole, která trvala až do poloviny třicátých let a stále více utvrzovala německou univerzitní inteligenci (především studenty) v jejím bojovném nacionalismu. Němci byli také nespokojeni s nedostatečným financováním německého školství (a školstvím v ČSR celkově) a se skutečností, že jejich *Společnost na podporu německé vědy, umění a literatury v Čechách* nezískala ani v průběhu třicátých let statut akademie.<sup>19</sup>

Ve školním roce 1919/20 se posluchárny naplno otevřely ženám a počet studujících na pražských univerzitách se vzhledem k předválečné době zdvojnásobil. V čele Karlovy univerzity stanuly zprvu osobnosti velice

---

<sup>18</sup> René PETRÁŠ, *Menšiny v meziválečném Československu. Právní postavení národnostních menšin v první Československé republice a jejich mezinárodněprávní ochrana*, Praha 2009, s. 228.

<sup>19</sup> Alena MÍŠKOVÁ, *Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945*, Praha 2002, s. 18–20.

blízké nacionalismu, což nebylo v popřevratové době nic zvláštního. Rektorem Karlovy univerzity pro rok 1920/21 byl zvolen tvrdý nacionalista František Mareš, o jehož činech bude ještě řeč, a v následujícím roce ho vystřídal světově známý biolog a velký stoupenec národní demokracie Bohumil Němec. Takto nacionálně laděné vedení české univerzity se poté opakovalo právě až v první polovině let třicátých.<sup>20</sup>

Po převratu roku 1918 se na Karlově univerzitě pochopitelně rozšířila vlna národního nadšení upadávající však v druhé polovině dvacátých let, kdy na univerzitě převládlo demokratické ovzduší s odborníky v čele. Na Právnické fakultě UK se ale například daly stále pozorovat jasné sympatie k národní demokracii. Učitelé této fakulty také nejčastěji odcházeli do státních služeb. Posluchači filozofické fakulty pocházející většinou z nižších sociálních vrstev i se svými profesory patřili ve velké většině k levicově laděným demokratům, i když je nutné podotknout, že i zde se projevovaly nacionalistické nálady reprezentované především studentem Janem Vrzalíkem, který stanul v čele Vlajky.<sup>21</sup>

Na Německé univerzitě byla situace složitější, celkově lze říci, že studenti následovali politickou linii německých stran v ČSR, mezi kterými byl v průběhu dvacátých let na vzestupu aktivistický směr. Jistou podobu se tomuto směřování pokusil nastolit druhý rektor profesor Robert Mayer-Harting. Ani němečtí studenti nebyli jednotní. Antisemitismus na Německé univerzitě bujel již na počátku dvacátých let s příchodem maďarských a slovenských studentů židovského původu. Rasovou formuli měly ve svých stanovách zakotvenu německé studentské spolky jako Germania a Deutsche Studentenschaft nebo později Nationalsozialistische Studentenvereinigung (budoucí NS-Studentenbund). Na druhé straně stál liberální spolek Rede- und Leschalle der deutschen Studenten, který byl postaven na demokratických principech a byl loajální Československé republice. Na počátku třicátých let ale ztrácel společně s profesorskými sbory Německé univerzity své postavení a lehce ustupoval radikálním

<sup>20</sup> Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře První republiky. Díl první, Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*, Praha 2000, s. 184–186.

<sup>21</sup> Srov. Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře První republiky. Díl druhý, Československo a české země v krizi a v ohrožení (1930–1935)*, Praha 2002, s. 271–273 a Jan HAVRÁNEK – Zdeněk POUŠTA (eds.), *Dějiny Univerzity Karlovy IV. (1918–1990)*, Praha 1998, s. 185–187.

německým studentům NS-Studentenbundu. Ve dvacátých letech však byly všechny rasistické projevy vedením univerzity tvrdě odmítány.

Antisemitismu se dařilo i na Univerzitě Karlově, kde v roce 1929 protestovali nacionalističtí studenti obou univerzit proti svým židovským a ruským kolegům, kteří jim podle jejich názoru zabírali místa. Mezi studenty Německé univerzity poté rostly sympatie k nacismu velkou rychlostí, zatímco na české straně se antisemitismus výrazněji neprojevil. V Praze hostovali se svými přednáškami lidé jako Joseph Geobbels nebo pozdější říšský vůdce mládeže Baldur von Schirach. Ještě po nástupu Adolfa Hitlera k moci můžeme vidět v souvislosti s první vlnou německé emigrace, že se německý profesorský sbor stavěl na stranu přicházející německé inteligence (například profesor Hans Kelsen a další). Nacionalističtí studenti na druhou stranu již plně v duchu nacistické propagandy proti těmto lidem vystupovali. Je velice zajímavé a nejen z dnešního pohledu chvályhodné, že němečtí liberálové v profesorském sboru dokázali odolat tlaku radikálních studentů a zůstali v převaze až do období po Mnichově. Tento postoj nepřekvapí, nahlédneme-li na personální složení NU.<sup>22</sup>

## Insignie a insigniáda

Tzv. insignie obsahovaly šest žezel (jedno rektorské, pět děkanských), z nichž pocházela dvě ze středověku a tři ze 17. století. Dále se jednalo o řetězy rektorů a děkanů. Všechny tyto předměty měly vedle právního významu i vysokou cenu a byly nenahraditelnou památkou.<sup>23</sup> Do roku 1918 měla všechny tyto skvosty v rukou Německá univerzita, ta držela i část staroslavného Karolina a insignie Karlově univerzitě na základě *lex Mareš* do roku 1934 neodevzdala. Celá věc se dostala opět na pole politické debaty v roce 1930. Německá univerzita požádala k desátému výročí zániku *lex Mareš* o to, aby i ona byla uznána za nástupce Karlova učení. Její žádost však byla zamítnuta, i když se za ni postavili například významní historici jako Josef Pekař či Josef Šusta. Insigniáda názorově rozdělila českou společnost a politickou scénu. Polemiky probíhaly mezi Hradem, socialisty a jejich publicisty na jedné straně a nacionalisty sympatizujícími

<sup>22</sup> Alena MÍŠKOVÁ, *Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945*, Praha 2002, s. 22–30.

<sup>23</sup> Otto HERBEN, *Insignie, medaile, taláry Univerzity Karlovy*, Praha 1987, s. 27–37.

s Československou národní demokracií na straně druhé. Zároveň bylo toto téma příležitostí pro různé „fašistické“ organizace, jak se zviditelnit.<sup>24</sup>

Spor začal na podzim roku 1932, kdy profesor systematické botaniky Karel Domin požádal o zrušení jedné ze dvou německých vysokých škol technických. Přednesl také žádost politického klubu Vlajka týkající se úpravy pomníku na nádvoří Klementina. Různé srážky počaly v březnu 1933. Dne 3. března byl zabit sociálně demokratický student Emanuel Zahradníček. Jednalo se o střetnutí Jednoty nemajetných a pokrokových studentů (dále jen JNPS), založené studenty v březnu 1932, se studenty pravicovými. Zmíněná JNPS reagovala na radikalizaci pravicových studentů, která přišla v souvislosti s hospodářskou krizí, kdy touto cestou mladíci reflektovali své špatné existenční vyhlídky. Čeští levicoví studenti také pomáhali německým demokratickým a imigrantským posluchačům a profesorům.<sup>25</sup> V září 1933 se profesor Domin ujal rektorského úřadu a začal prosazovat svůj cíl: naplnit během svého funkčního období všechna opatření z *lex Mareš*.<sup>26</sup> Nejprve byla Karlova univerzita 14. února 1934 zapísána do pozemkových knih jako majitel Karolina. Tam byly také uloženy insignie, což byl první důležitý krok k jejich získání. To muselo nutně vést k rozpoutání nacionalistických vášní na obou stranách. Na počátku roku 1934 podnikal profesor Domin další právní úkony, které směřovaly k předání insignií do českých rukou. K prvním náznakům střetnutí došlo již v březnu poté, co se rozhořel spor týkající se studentských sbírek na přestavbu Karolina pro potřeby rektorátu UK. Na konci dubna 1934 byly budovy Karolina a archiv Karlova učení skutečně předány Karlově univerzitě.<sup>27</sup> Senát, kde rektor Domin představoval své návrhy, nebyl zcela přesvědčen o jejich užitečnosti. Senátoři se především obávali, že tato kampaň ohrozí postavení německých aktivistických stran a posílí příznivce nově vzniklé Sudetendeutsche Heimatsfront Konráda Henleina. Dne 17. května se po schůzi Svazu studentstva odehrálo první otevřené

<sup>24</sup> Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře První republiky. Díl druhý, Československo a české země v krizi a v ohrožení (1930–1935)*, Praha 2002, s. 270–271.

<sup>25</sup> Jan HAVRÁNEK – Zdeněk POUŠTA (eds.), *Dějiny Univerzity Karlovy IV. (1918–1990)*, Praha 1998, s. 43.

<sup>26</sup> Srov. Karel DOMIN, *Můj rektorský rok. Z bojů o Karolinum a za práva Karlovy university*, Praha 1934.

<sup>27</sup> Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře První republiky. Díl druhý, Československo a české země v krizi a v ohrožení (1930–1935)*, Praha 2002, s. 270–273.

střetnutí po odevzdání Karolina do českých rukou. Jednající nacionalističtí studenti byli stále rušeni studenty levicovými, což vedlo k menším konfliktům, a poté se vydal asi tisícíhlavý průvod od tehdejšího Histologického ústavu ke Karolinu. Na konci května se studenti Univerzity Karlovy ještě zviditelnili, když se jim podařilo při pouliční sbírce na restauraci Karolina vybrat v Praze 10 000 korun.<sup>28</sup>

Insigniáda pokračovala v době rektorátu profesora Josefa Drachovského na Karlově univerzitě a Otto Grossera na Německé univerzitě (před ním současně s Karlem Dominem zastával tento úřad nacionalistický právník Marian San Nicoló).<sup>29</sup> Profesor na právnické fakultě a ministr školství Jan Krčmář vydal 20. listopadu 1934 příkaz naplnit § 5 zákona z roku 1920. Rektorát Německé univerzity nejdříve odmítl insignie vydat a němečtí studenti obsadili Karolinum na jeho obranu. Do následných bitek mezi studenty, které začaly 24. listopadu, se připojil především dav nacionalistů a fašistů z pražských ulic. Čeští pravicoví radikálové a studenti v Praze ničili výkladní skříně levicových a německých institucí (redakce *Práva lidu*, *Radiojournal*, Německé divadlo, Osvobozené divadlo, kavárnu Uranie a další).<sup>30</sup> Nejradiálněji boje předváděli na německé straně henleinovci a militantní nacisté, zatímco na české straně se jednalo většinou o lidi, kteří na Karlově univerzitě nikdy nestudovali. Do 27. listopadu, kdy boje ustaly, bylo proti demonstrantům nasazeno pět set policistů, 180 lidí bylo zraněno a 126 zatčeno (většinou se nejednalo o studenty). Čeští demonstranti si nakonec předání insignií vynutili. Za velkého nadšení je profesori Domin a Mareš spolu s rektorem Josefem Drachovským vyzdvíhovali již 26. listopadu před Právnickou fakultou UK na oslavu vítězství nad hlavu.<sup>31</sup>

Nyní si rekonstruujeme pražské události z listopadu 1934 „den po dni“. Popis bude vycházet ze zpráv Pražského policejního prezidia, které se však nedochovaly ke všem dnům ve stejném rozsahu. Poměrně detailně je policií vylíčen první den pražských nepokojů a poté zlomkovitě i dva dny další. K doplnění informací o jednotlivých dnech nám poslouží také

<sup>28</sup> Jan HAVRÁNEK – Zdeněk POUŠTA (eds.), *Dějiny Univerzity Karlovy IV. (1918–1990)*, Praha 1998, s. 43.

<sup>29</sup> Alena MÍŠKOVÁ, *Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945*, Praha 2002, s. 20.

<sup>30</sup> Tomáš PASÁK, *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*, Praha 1999, s. 145–151.

<sup>31</sup> Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře První republiky. Díl druhý, Československo a české země v krizi a v ohrožení (1930–1935)*, Praha 2002, s. 275–278.

články deníku *Lidové noviny*, který můžeme označit za zastávce stejné ideové („prohradní“) linie, jakou vyznával časopis *Přítomnost*. Zároveň nám *Lidové noviny* pomohou rekonstruovat události tak, jak je mohli chápat a podávat lidé názorově blízcí redaktorům Peroutkova časopisu. Nutné je ještě podotknout, že se dochované policejní zprávy ve svém obsahu nijak neliší od, k nim ekvivalentních, informací ze stránek *Lidových novin*.

V sobotu 24. listopadu časně zrána přišli němečtí studenti Právnické fakulty Německé univerzity do svých poslucháren v domě č. 11 v Železné ulici, který byl součástí Karolina. Přišli s úmyslem stávkovat. Chodby se stále plnily studenty, kteří se museli u vchodu do budovy prokázat legitimací Německé univerzity. Profesori nebyli vpuštěni do poslucháren a studenti se jali obsadit německou část Karolina a nevydat navzdory nařízení ministerstva školství insigne Karlova učení do rukou české Karlovy univerzity. Kolem desáté hodiny dopolední se o tom dozvěděli jejich kolegové z právnické fakulty UK a rozhodli se vyslat deputaci do Karolina. Tam k nim promluvil nejprve rektor Karlovy univerzity Josef Drachovský, který je ujistil, že bude hájit práva české univerzity, a varoval před demonstracemi a potyčkami. Poté však promluvil profesor Domin, jenž vzrušil celkem uklidněné shromáždění.<sup>32</sup> Na Ovocném trhu se shromáždilo asi tisíc českých studentů. Jejich němečtí kolegové je z oken německé Právnické fakulty provokovali různými posunky. Rektor Drachovský chtěl s děkany navštívit rektora Německé univerzity, aby s ním celou situaci projednal. Češi však zjistili, že je zatarasen i vchod z Ovocného trhu, kde sídlil rektorát Německé univerzity. Tyto budovy ale byly využívány i univerzitou českou. Byl přivolán policejní zámečník, který měl dveře otevřít, ale než stihl dorazit, dav českých studentů se vrhl na dveře a záhy je vylomil, čímž začala potyčka, která byla náhle živena dalšími a dalšími posilami na obou stranách. Němečtí studenti vylévali z oken vodu a házeli různé předměty, načež rektor Drachovský dvůr Karolina opustil. Češi pronikli do budovy, ale do kanceláří rektorátu se nedostali, protože ty byly velice dobře zabarikádovány nábytkem. První patro německé části Karolina zůstalo po srážce s německými studenty dosti zničeno. Policejním úřadům se nepřihlásil žádný zraněný český student, i když jich bylo několik viděno, jak jsou podpírání svými kolegy a bledí ve tváři.<sup>33</sup>

<sup>32</sup> B, *Nepěkný doprovod historické události*, *Lidové noviny* 594, 25. 11. 1934, s. 5.

<sup>33</sup> Národní archiv (dále jen NA), Policejní ředitelství Praha II – prezidium, k. 1402, S 115/45. Studentské demonstrace.

Odpoledne se čeští studenti sledování menším oddílem policie vydali na Václavské náměstí. Policií již ale nebyli vpuštěni na Ovocný trh, tak se srotili na Staroměstském náměstí, kde k nim promluvil mimo jiné i Radola Gajda. V podvečer se český dav opět pokusil proniknout na Nové Město, ale všechny příchody na Václavské náměstí byly policií uzavřeny. Demonstranti se proto opět seskupili kolem Husova památníku, kde promluvili další agitátoři Národní fronty. Poté se již silnému proudu českých nacionalistů podařilo proniknout na Ovocný trh, kde na demonstranty čekala i jízdní policie a prostranství bylo vyklizeno. Demonstrace však pokračovaly až do pozdních večerních hodin v ulicích Starého Města. Němečtí studenti setrvali v budově Karolina, kam jim přes den jejich druzi přinášeli zásoby potravin. V bitkách na chodbách rektorátu Německé univerzity bylo podle *Lidových novin* zraněno šest studentů (většinou letícím kusem nábytku) a v průběhu dne bylo zatčeno několik Čechů. Po osmé hodině večerní se ještě pokusili čeští studenti demonstrovat před Německým divadlem (dnešní budova Státní opery) a před redakcemi *Prager Tagblattu* a *Bohemie*, ale na výzvu policie se rozešli. První den demonstrací tedy ukázal, že československá vláda chce co nejrychleji nepokoje ukončit, protože o věci vrácení insignií bylo již rozhodnuto právní cestou, tudíž nebylo nutné vynucovat si předání památek násilím.<sup>34</sup>

Již v neděli 25. listopadu 1934 se ukázalo, že nešlo o demonstrace velkých mas lidí, nýbrž pouze o skupiny fašistických a fašizujících se studentů, které s sebou strhávaly i další podezřelé živly pražské ulice. Na některých místech se proti nim policie stala bezmocnou. Demonstrující brali honičky s policií a vytloukání oken jako zábavu a s heslem „*I Němci musí poslouchat zákonů*“ ničili majetek českých kulturních institucí. I když byla pražská policie ve složité situaci, tak její ředitelství podcenilo rozmístění svých oddílů, protože například (později vytloučenou) kavárnu Mánes hlídal pouze jeden strážník. V noci ze soboty na neděli vyrazili demonstranti okna Lidového domu v Hyberské ulici a často insultovali německy mluvící kolemjdoucí. V neděli dopoledne se český dav sešel u Stavovského divadla, odkud se snažil proniknout ke Karolinu. Policie ho však odrazila.

Odpoledne promluvil před divadlem opět profesor Domin, který na závěr sice vyzval dav ke klidu, ale vyznění jeho řeči a jeho vystupování jasně naznačilo, že násilnosti schvaluje. Kolem šestnácté hodiny musela

<sup>34</sup> B, *Nepěkný doprovod historické události*, Lidové noviny 594, 25. 11. 1934, s. 5.

policie na Václavském náměstí před kavárnou Luxor použit proti demonstrantům obušky a několik výtržníků zatknout. Rozehnaný dav se na Václavském náměstí opět shlukl po šesté hodině před budovou rozhlasu, kde útočil na právě probíhající německé vysílání a vyrazil několik oken budovy. Když demonstrující pokračovali směrem k Německému domu v ulici Na Příkopě, musela policie poprvé tasit šavle. Učinila tak, protože byl policejní náčelník zasažen do hlavy kamenem. Jeden z demonstrujících pak byl krvavě zraněn, ale ihned ošetřen. Dav pokračoval přes Národní třídu k policejnímu ředitelství, odkud byl, stejně jako poté od Národního divadla, vytlačen. Následně se vydal po nábřeží ke Kavárně Mánes. Tu ale strážil jen jediný strážník. Rozčilený dav vyvolával heslo „*Se Židy ven!*“ a dlouhou dobu házel dlažební kostky do výlohy kavárny a na osamocného policistu. Jízdní policie přijela tentokrát pozdě, ale i přesto dav rozehnala a jeho část obklíčila v Myslíkově ulici. I na jiných místech výtržníci nadávali Němcům i Židům (například před synagogou v Jeruzalémské ulici nebo před Pinkasovou synagogou). Vždy byli ale policií rozeznáni. Mezi devatenáctou a dvacátou hodinou došlo k dalším střetům s policií na Václavském náměstí. Policie se chovala celkem mírně, což dalo možnost demonstrantům, aby ji neustále napadali. Po deváté hodině večerní policie získala nad celou situací kontrolu. Rozptýlený dav sice tropil „kravály“ před kavárnou Slavie a stále provolával antisemitistická hesla, ale nedošlo již k žádným výtržnostem ani srážkám s policií. V neděli byli zraněni čtyři lidé vážněji, mnoho lehce a několik osob bylo opět zatčeno.<sup>35</sup>

V pondělí 26. listopadu ráno vydal pražský policejní prezident Dolejší vyhlášku, v níž bylo zakázáno shlukování na jakýchkoliv veřejných místech pod pokutou od 10 do 5 000 Kč nebo trestem odnětí svobody od dvanácti hodin do čtrnácti dnů. Po deváté hodině ranní se sešli před Právnickou fakultou UK její studenti se svými kolegy z pražské techniky, aby se zúčastnili ohlášené studentské schůze plánované na desátou hodinu. Dění odehrávající se v auditoriu právnické fakulty se nepodařilo rekonstruovat pomocí archivních materiálů, protože samotná zpráva policejního prezidia uvádí, že policie neměla přístup do této budovy, neboť se jednalo o akademickou půdu.<sup>36</sup> Vykřikovaná hesla a obsah řeči jednotlivých rétorů si

<sup>35</sup> B, *Pražská neděle*, Lidové noviny 595, 26. 11. 1934, s. 2–3.

<sup>36</sup> NA, fond Policejní ředitelství Praha II – prezidium, karton 1402, S 115/45. Studentské demonstrace.

proto rekonstruujeme pouze pomocí slov redaktora *Lidových novin*. Před zaplněný sál předstoupil rektor Drachovský, děkan právnické fakulty profesor Vilém Funk, profesor Karel Domin a předseda Ústředního svazu studentstva Plecítý. Nejprve do klidného auditoria promluvil děkan Funk. Ve chvíli, kdy se zmínil o profesoru Dominovi, se však z jedné strany hlediště ozval pískot. Narušitelé (komunističtí studenti) byli za stálého bití vyvedeni z budovy. Klid si poté svou autoritou sjednal rektor Josef Drachovský, který oznámil, že insignie budou v nejbližších hodinách odevzdány ministerstvu školství a v odpoledních hodinách dovezeny na Právnickou fakultu Univerzity Karlovy. Poté poprosil studenty o zachování klidu, protože právě ten potřebovala československá vnitropolitická i mezinárodněpolitická situace. Studenti se ztišili, ale pouze do doby než promluvil profesor Domin. Tomu se podařilo rozdmýchat ještě větší nepokoj než v předchozích dnech. Opět byli pod přílivem ran vyvedeni komunističtí studenti (i studentky). Poté bývalý rektor rozbouřil svou řečí všechny přítomné mladé lidi, které prakticky vyzýval k trestným činům. Chtěl například „*vystěhovat Němce z Karolina*“ atd. Studenti mu odpovídali skandováním: „*Domin do vlády*.“ Nakonec ještě děkan Funk upozornil na zákaz shromažďování a snažil se auditorium celkově uklidnit. Když ale domluvil, zvítězilo u studentů heslo: „*Do ulic!*“

Před fakultou stál kordon policie, který však pouze přihlížel tlčení osob, jež pak byly často odváděny zkrvavené. Policejní koridor se po dvanácté hodině uvolnil, čehož studenti využili a srotili se v Pařížské ulici. Tento dav se vydal na Václavské náměstí a po cestě se ještě rozrostl.<sup>37</sup> Jednalo se však pouze maximálně o tisíc osob, jak uvádí zpráva policejního prezidia, a nikoliv o tisíce a tisíce lidí, jak tvrdily *Národní listy*. Policie ve spisech také odmítala jakékoli násilnosti páchané svými muži na kolemjdoucích občanech a užití hrubé síly ze strany německých studentů v tento den. Průvod nebyl úředně povolen a policejním úřadům se nepřihlásil žádný zraněný. Zprávy policejního prezidia se celkově velmi vymezovaly vůči článkům *Národních listů*, *Vlajky* a dalších nacionalisticky laděných periodik, což se dozvídáme především ze zpráv o provedeném cenzurování v jednotlivých denících a časopisech.<sup>38</sup>

<sup>37</sup> B, *Žákon naplněn: Insignie Karlovy Univerzity vráceny*, *Lidové noviny* 596, 27. 11. 1934, s. 2–3.

<sup>38</sup> NA, fond Policejní ředitelství Praha II – prezidium, karton 1402, S 115/45. Studentské demonstrace.

Insignie převzalo ministerstvo školství od německého rektorátu po jedenácté hodině. Poté putovaly na ministerstvo, kde se až do páté hodiny odpolední jednalo, jak budou předány Univerzitě Karlově. Kolem páté byly převzaty rektorem Drachovským. Nacionalističtí studenti se mezitím stihli vrátit zpět k právnické fakultě, vykonat ještě jednu „procházku“ za zpěvu národních písní na Staroměstské náměstí a opět se objevit na výchozím místě. Krátce před osmnáctou hodinou jim bylo oznámeno, že delegace rektora přijala z rukou ministra školství starobylé insignie, což přivítali s nadšením. Nejdříve vstoupil do auditoria fakulty s černým pouzdrem chránícím jednu z insignií rektor. Vyšel do prvního patra, odkud oslovil studenty a celou akademickou obec. Nejprve ukázal nejvýznamnější z insignií – univerzitní pečeť, poté rektorské žezlo a dále žezla jednotlivých fakult. Mezi přihlížejícími bylo při tomto aktu pietní ticho. Dav propukl v další vlnu nadšení, až když byl ukázán i rektorský řetěz. Josef Drachovský poté nabádal studenty, aby se drželi závazku akademické důstojnosti a povinnosti být vědě, univerzitě a státu ku prospěchu. Po jeho projevu zazpívalo několik tisíc přítomných spontánně národní hymnu a celá událost pondělního podvečera se zdála býti konečně důstojnou (na rozdíl od předchozích dní). I přes projev rektora a celkové uklidnění se studenti ve značném počtu (až několika tisíc) vydali kolem sedmé hodiny za provolávání antisemitistických a protiněmeckých hesel na Václavské náměstí. Tento průvod se však u Vodičkovy ulice střetl s policií, která ho nechtěla pustit dále. U Baťova obchodního domu poté zazněla rána podobající se výstřelu z revolveru, což byl pro policii dostatečný důvod, aby proti davu tvrdě zasáhla. Nacionalističtí demonstranti byli rozehnáni, několik z nich zatčeno a policie hlídala Václavské náměstí až do nočních hodin. Dav se již nesjednotil a demonstranti se rozešli domů. O další výtržnosti se nepokusili – byli snad již uspokojeni předáním insignií.<sup>39</sup>

Autor námi sledovaných článků v *Lidových novinách* si povšiml na jedné straně toho, že jako první začali s provokací němečtí studenti, na straně druhé ale často upozorňoval, že čeští nacionalové se v ulicích Prahy chovali protiprávně, k čemuž je ne příliš skrytě vyzýval i profesor Domin. Dalším rozměrem událostí, který je z reportáží *Lidových novin* patrný, je jednání pražské policie, se kterým byli reportéři ne vždy spokojeni z různých důvo-

---

<sup>39</sup> B, *Žákon naplněn: Insignie Karlovy Univerzity vráceny*, Lidové noviny 596, 27. 11. 1934, s. 2–3.

dů (přílišná shovívavost vůči demonstrantům nebo slabé střežení různých budov). Univerzitní představitelé si pochopitelně nepřáli, aby policie vnikala na akademickou půdu, což dokládá událost ze 14. listopadu 1934, kdy došlo k menší studentské demonstraci, při níž policejní orgány vnikly na půdu univerzitní botanické zahrady Na Slupi. Proti tomu se v dopise pražskému policejnímu řediteli Dolejšímu ohradil rektor univerzity Drachovský. Prezident pražské policie se rektorovi omluvil a „*vzal na vědomí*“ výlučnost akademické půdy.<sup>40</sup> I z tohoto důvodu mohla policie o deset dní později zasahovat méně efektivně při demonstracích kolem Karolina.

## Mladí a studenti

První téma, které nás v souvislosti s insigniádou bude zajímat, je pohled časopisu *Přítomnost* na studenty a mladé lidi celkově. Ferdinand Peroutka o nich napsal: „*To je jedna z velkých pověr: že mládež má právo se vybouřit, že má právo býti radikálnější než ti druzí.*“<sup>41</sup> Šéfredaktor se o studentech vyjadřoval vždy velmi kriticky. Mládí pro něho nebylo omluvou a také nepovažoval za správné dávat přednost mládí před zkušenostmi starších, které nová generace nemůže mít. „*Zastávám značně jiný princip: být kritický i k mládí /.../ Není podle mého vkusu možno být kritickým ke všemu na světě a mládí z této kritiky a priori vylučovat.*“<sup>42</sup> Ke cti redakce časopisu slouží, že spolu s kritikou mladých dávala i jim příležitost hájit své postoje především v rubrice *Dopisy*. Tam byly otiskovány například reakce studentů na články *Přítomnosti*, které se mladých týkaly. Od začátku roku 1933 začal časopis přinášet články o mládeži jednotlivých politických stran. Texty se zabíraly jednak strukturou mládežnických organizací ve stranách, jednak politickým bojem mezi generacemi, ale také ideovým smýšlením studentů a jejich vrstevníků. Nejzajímavější byla z tohoto hlediska především *Mladá generace* Národní demokracie. Velká část mladých národních demokratů byla shledána extrémními nacionalisty, kteří navíc stáli v opozici vůči straně.<sup>43</sup> Ukázkou toho, jak vnímala česká společnost nástup Hitlera k moci

<sup>40</sup> NA, Policejní ředitelství Praha II – prezidium, karton 1399, S. 115/3. Dopis rektora Drachovského pražskému policejnímu řediteli Dolejšímu z 15. listopadu 1934 a jeho odpověď z 16. listopadu 1934.

<sup>41</sup> Václav GUTWIRT, *Krásné privilegium mládí?* *Přítomnost* 19, 9. 5. 1934, s. 292.

<sup>42</sup> Ferdinand PEROUTKA, *Polemiky Ferdinanda Peroutky*, Praha 1995, s. 59.

<sup>43</sup> Tzr., *Politická mládež III*, *Přítomnost* 11, 15. 3. 1933, s. 167–169.

jako hrozbu pro svůj vnitřní vývoj, byl článek ze stejné série – tentokrát o mládeži lidovecké. Radikalismus vyvíjející se u této skupiny se vztahoval především na otázky nacionální. „*Třebaže jsou v ostrém boji s českými fašisty, přece jen vnucuje se myšlenka na analogii Hitlerovy třetí říše. Česká klerikální mládež zavedla ve svých organizacích metody, které při svém strohém konservatismu v oboru náboženském mají značnou podobnost s Hitlerovými bojovými frakcemi /.../ Při tom dospěla klerikální mládež daleko silněji než mládež agrární a národně demokratická napravo. Rostoucí radikalismus uvnitř lidové strany lze v neposlední řadě vysvětliti tím, že jeho páteř tvoří mládež deroucí se vzhůru.*“<sup>44</sup>

O mladých v politice psal na konci roku 1933 na stránkách *Přítomnosti* také Otto Weisl. Zabýval se především volbami do fakultních spolků, které probíhaly každý rok v listopadu. V souvislosti s Peroutkovými názory autor tohoto článku poukázal na nedostatek politického vzdělání a odpovědnosti nové angažované generace. Politickou mládež rozdělil na dva tábory – na ty, kteří napodobovali politiku svých stran a byli tím pádem neviditelní, a na skupinu stojící ve svých stranách v opozici, která tak byla mnohem zajímavější. Autor si všiml, že již čtyři roky mělo radikální nacionální studentstvo „*na všech fakultách pražských (kromě jedné)*“<sup>45</sup> většinu.“ A v této souvislosti nabádal mládež sociálně demokratickou, aby se přestala přít o marxismus a postavila se proti fašismu, který se mezitím dostal do čela mezi českým studentstvem.<sup>46</sup> Při volbách do právnického spolku Všehrd nezaznamenal redaktor *Přítomnosti* Václav Gutwirt nic nového: „*...neslyšíme tu – zejména z pravice – mládež, která by říkala něco svého, nového, slyšíme tu mladé lidi, kteří opakují staré otřepané fráze /.../ To je prostředí, ve kterém vyrůstá kus naší mladé inteligence. Nejde o to, je-li Všehrd v rukou pravice či levice.*“<sup>47</sup> Na tomto příkladě je patrné, na které straně studentské mládeže stál časopis *Přítomnost* na konci roku 1933. Jeho redakce vystupovala proti studentům pravicovým a nacionalisticky laděným, ale zároveň nebyla spokojena ani s jednáním jejich socialistických kolegů.

Potvrzení tohoto postoje, který byl v očích redakce do velké míry určován politickou nezodpovědností mladých, přinesl článek časopisu *Přítomnost* o týden později. Student právnické fakulty Jan Stránský v něm

<sup>44</sup> Tzr., *Politická mládež V*, *Přítomnost* 20, 17. 5. 1933, s. 312–313.

<sup>45</sup> Jedná se samozřejmě o filozofickou fakultu, která byla v té době zaměřena levicově.

<sup>46</sup> Otto WEISL, *Otázka mladých v politice*, *Přítomnost* 47, 22. 11. 1933, s. 743–746.

<sup>47</sup> Václav GUTWIRT, *Boj o Všehrd*, *Přítomnost* 49, 6. 12. 1933, s. 771.

popisuje celý průběh voleb do právnického spolku Všehrd. Sám autor článku si povšiml, že ve chvíli, kdy studenti opustí sněmovací sál, se již dále o politiku nestarají, a sebe a své kolegy označil za „neukázněné, veselé svou nevědomostí a nezkušeností, nevzdělané a důvěřivé, neschopné myslet a kritizovat.“<sup>48</sup> Na tomto místě je nutné zdůraznit, že není náhodou, že takto laděný článek v *Přítomnosti* vyšel. Výběr článků, které byly vydávány, silně reflektoval skutečný názor redakce. Složitější situace v tomto problému nastane, až se budeme zabývat polemikou, která se strhla na stránkách časopisu v roce 1934, kdy bylo v *Přítomnosti* otištěno velké množství dopisů studentů. Redakce dělala výběr mezi velkým množstvím došlých dopisů, ale snažila se v nich, jak později uvidíme, dát prostor i „opozičním“ názorům. Celkově můžeme považovat za názory tohoto týdeníku myšlenky otištěné v člancích uvnitř časopisu, zatímco dopisy z posledních stran chápeme jako vyčleněné do vymezeného prostoru pro diskusi. I tu však sama redakce moderovala.

Vraťme se však ke kritice studentů z pera kmenových novinářů revue. Již tradičně byl ke studentům velice kritický Václav Gutwirt. Na základě rozhlasové přednášky „*mladého muže*“ o tom, jak se nová generace dívá na svět, opět ukázal, jak redakce časopisu vnímala myšlenkový svět mladých. „*Jeť v tom takový zmatek nejrůznějších proudů, myšlenkových proudů i kulturních splešek. Odřezky vlastenectví a komunismu, fašismu a stavovství, popleteného náboženství, zoufalství i velké víry a to vše okořeněno silnými slovy.*“<sup>49</sup> Dalším postřehem redakce bylo, že studenti měli menší politický rozhled než mladí dělníci, protože ti se již od čtrnácti let museli zapojovat do veřejného života a měli více času, aby se včlenili do politiky s větší rozvahou a přesvědčením. U většiny studentů také *Přítomnost* spatřovala silný šovinismus a slepý nacionalismus, které chápala jako důvody toho, že němečtí a čeští studenti nejsou schopni vzájemné spolupráce. „*Jisté jest, že dokud na české i německé univerzitě budou v čele veřejného života studující s omezeným rozhledem, že se také nedočkáme mezi těmito dvěma světy takové spolupráce, jež by byla s to, aby odvracela pozornost mladých československých Němců od hitlerovských hranic a usnadňovala práci demokratických pracovníků mezi nimi.*“<sup>50</sup>

<sup>48</sup> Jan STRÁNSKÝ, *Studenti sněmovali*, *Přítomnost* 50, 13. 12. 1933, s. 792.

<sup>49</sup> Václav GUTWIRT, *Mladí lidé se dívají na svět?*, *Přítomnost* 5, 31. 1. 1934, s. 69.

<sup>50</sup> Otto WEISL, *Mladí Češi a Němci v politice*, *Přítomnost* 15, 11. 4. 1934, s. 225–227.

Zajímavý je v tomto ohledu také text německého studenta, který se snažil objasnit příčiny politické nevědomosti české a německé mládeže v ČSR: „/sice – pozn. autora/ máme demokratického presidenta, kdežto poslanci, noviny, spolky a hlavně školy, zkrátka vše ostatní zůstalo jako za dob rakouských.“<sup>51</sup> V postoji tohoto autora můžeme vidět jednu z dimenzí vztahu československých Němců k ČSR. Osoba prezidenta Masaryka byla ve dvacátých a na počátku třicátých let jedním z hlavních jednotících prvků republiky jak v myslích českých, tak i některých německých občanů.

Redakce *Přítomnosti* přisuzovala také velký vliv vztahu českých i německých stran k jejich vlastní mládeži. Národní demokracie, lidovci, agrárníci i „nejpravější pravice“ Jiřího Stríbrného věděli, jak s mládeží pracovat (nabízeli jim prostor na schůzích i místa ve výkonných výborech). České i německé socialistické strany však podle redakce časopisu často šly proti své mládeži jako proti opozici.<sup>52</sup>

Nyní se již podívejme na dopisy studentů, které do redakce časopisu přicházely během celého roku 1934. Nejprve reagovaly na některý z článků *Přítomnosti* týkající se studentů, posléze se již v rubrice *Dopisy* strhla výměna názorů a dlouhodobější polemika živená dalšími dopisy studentů a odpověďmi autorů článků. První vlna dopisů přišla po zveřejnění článku Otto Rádla s názvem *Jak vypadají dvacetiletí*. Studenti byli podle něho velice nerozhodní ve svých politických názorech, i když je zastávali s největším temperamentem. Skutečný zájem mladých o politiku viděl autor jen v letech těsně následujících po vybudování státu. Od poloviny dvacátých let podle něho chodili studenti na politické schůze pouze „pokud je volno, spíše ze psiny a zvědavosti.“ Mladí v Rádlových očích nečetli, nechodili do divadla a věnovali se pouze kavárenskému životu a milostným hrátkám. Hlavní důvod jejich příklonu k nacionalismu viděl v „neutěšeném hmotném postavení“, které provázelo většinu populace státu na počátku třicátých let.<sup>53</sup>

O tři týdny později přinesla *Přítomnost* pět odpovědí mladých lidí na tento článek v podobě kritických dopisů, které uvedla titulkem *Dvacetiletí o sobě*.<sup>54</sup> Nás ale zajímá především postoj redakce časopisu *Přítomnost* k mladým lidem. Ukažme si tedy ještě reakci Otto Rádla na kritiku jeho

<sup>51</sup> J. T., *Dopisy: Německý student o českých studentech*, *Přítomnost* 51, 20. 12. 1933, s. 815–816.

<sup>52</sup> e. v., *Pravice vede v mládeži*, *Přítomnost* 25, 20. 6. 1934, s. 387.

<sup>53</sup> Otto RÁDL, *Jak vypadají dvacetiletí*, *Přítomnost* 2, 10. 1. 1934, s. 29–31.

<sup>54</sup> *Dopisy: Dvacetiletí o sobě*, *Přítomnost* 5, 31. 1. 1934, s. 78–80.

článku. Hlavním přínosem této odpovědi pro naši práci je jeho zevšeobecnění pohledu na studenty a mladá shrnutý do několika bodů. S největší pravděpodobností můžeme předpokládat, že stejné stanovisko týkající se mládeže zastávala i redakce časopisu:

- 1) Mládeži chyběl ideologický základ, což ale nebyla její chyba, protože byla produktem bezideové doby.
- 2) Mladí toužili po „*pevném myšlenkovém základě*“, který jim však nebyl poskytnut z části proto, že nečetli, z části kvůli československým politikům, kteří si mládež nedokázali získat „*živým slovem*“.
- 3) Poměr mladých k politice byl již pouze utilitaristický. „*Přístup k politické straně není už věcí světového názoru, nýbrž osobního prospěchu.*“ V této souvislosti Otto Rádl ukázal, že mladí byli nakloněni nacionalismu kvůli dosažení hmotných výhod v době hospodářské tísně.
- 4) Vliv nezaměstnanosti stavěl mladou inteligenci na roveň nezaměstnaným dělníkům.
- 5) Na konec autor hodnotil volnější vztah k lásce a sexualitě mladé generace již ne tolik negativně. Povšiml si, že „*volnější pohlavní život usnadňuje studentům a studentkám klidnější způsob života a možnost intenzivnějšího soustředění na svou práci.*“<sup>55</sup>

V dalším článku, který se věnoval studentům a mládeži obecně, dala redakce časopisu prostor vyjádřit se v plnohodnotném textu zástupci mladé generace. Článek Václava Havla s názvem *My* opět vyvolal dopisovou diskusi, která se objevila v následujícím čísle *Přítomnosti*. Autor se snažil ukázat, že mládež se o politiku zajímala, „*ne však o politikaření*“. Politickým stranám chyběla dle jeho slov „*silná idea*“, za kterou by lidé (mladí i staří) šli. Mladé označil za demokraty, kteří odmítali veškeré utopie a ideologie. Václav Havel sice odsuzoval nacionalismus, ale také tvrdil, že jsou mladí připraveni pomoci svému národu, až bude potřeba. „*Víme, že z pouhého titulu příslušnosti k určitému národu nemáme žádného přednostního práva k životu.*“<sup>56</sup> Dopisy reagující na tento článek pocházely od starších čtenářů časopisu. Albert Kafka v prvním z nich opět poukazyval na nezájem mladých o politiku<sup>57</sup> a autor druhého dopisu dokonce viděl mladé pouze

<sup>55</sup> Otto RÁDL, *Jak vypadají dvacetiletí*, *Přítomnost* 9, 28. 2. 1934, s. 139–142.

<sup>56</sup> Václav HAVEL, *My*, *Přítomnost* 14, 4. 4. 1934, s. 218–221.

<sup>57</sup> Albert KAFKA, *Dopisy: Mladí a politické strany*, *Přítomnost* 15, 11. 4. 1934, s. 239–240.

neustále „škemrat“ a „naříkat“. <sup>58</sup> Skutečný postoj Peroutkova časopisu nám nejlépe přiblížila redakční poznámka nacházející se pod článkem Václava Havla: „*Neměli jsme v úmyslu vyjádřiti mínění své vlastní, nýbrž chtěli jsme poskytnout jen jednomu z mladých místo, aby vyjádřil nálady své generace.*“ <sup>59</sup> Díky této poznámce redakčního kolektivu se nám potvrdily názory vyjádřené především Ottou Ráblem jako skutečné stanovisko revue.

Celou diskusi kolem článků mladých na stránkách *Přítomnosti* a dopisů, které na ně odpovídaly, uzavřel mladý holičský pomocník z Hradce Králové J. Vavříčka, který se snažil ukázat pohled na celou problematiku z hlediska manuálně pracujících: „*Neimponují nám bitevní výzvy jako »my chceme, žádáme demokratický spravedlivý řád« a t. p., ale odvaha: nebát se vyhrnout rukávy a jít prakticky zasáhnout do veřejných poměrů /.../ vstupte do politických stran /.../ a všude tam uplatňujte své sociální cítění pro spravedlnost, morálku a právo /.../, a tak nejlépe posloužíte celé věci. Přiznáváme s Vámi, že v našem veřejném životě je mnoho toho, co zasluhuje nápravy.*“ <sup>60</sup> Bylo by velice zajímavé zaobírat se pohledem dělníků na studenty. Na tomto jediném příkladě, který jistě netvoří reprezentativní vzorek, můžeme spatřovat pouze, že manuálně pracující studenty nejspíš zcela neodsuzovali, ale měli k jejich počínání jisté výhrady. Vraťme se však k hodnocení mladých redakcí *Přítomnosti*. Z celých dopisových diskusí, článků redaktorů časopisu a redakční poznámky nám tedy vyplývá, že Peroutkova revue požadovala po mladých, aby pilně pracovali a zasloužili si tak, že se s nimi bude jednat s úctou. Mládež měla být kritizována stejně jako všichni ostatní a neměla být nijak zvlášť podporována, vše si měla vysloužit vlastní pílí.

Na podzim 1934, dva měsíce před samotnou insigniádou, vznikla v *Přítomnosti* poslední námi sledovaná polemika. Otto Weisl v článku *Mládež bez naděje a perspektiv* chtěl představit možnost, jak napravit vztah mladých k politice. Důraz kladl na to, aby byla mládež učena politickým základům, protože jen tak by „*nebyla vydána docela bez zbraně frázím politických dobrodruhů.*“ Od demokratických politiků tedy požadoval stručné, jasné, srozumitelné a zajímavé psaní a vyjadřování, aby jim mladí porozuměli a chtěli se s nimi na politice aktivně podílet. <sup>61</sup> Jako odpověď na tyto myš-

<sup>58</sup> NEJEDLÍK, *Dopisy: Mladí a politické strany*, *Přítomnost* 15, 18. 4. 1934, s. 256.

<sup>59</sup> *Poznámka redakce*, *Přítomnost* 14, 4. 4. 1934, s. 221.

<sup>60</sup> J. VAVŘIČKA, *Dopisy*, *Přítomnost* 18, 2. 5. 1934, s. 288.

<sup>61</sup> Otto WEISL, *Mládež bez naděje a perspektivy*, *Přítomnost* 39, 26. 9. 1934, s. 613–615.

lenky otiskla *Přítomnost* dopis studenta medicíny Jana Müllera. Na rozdíl od dopisů, které časopis přinesl zhruba půl roku předtím, se student medicíny již nepříliš skrytě hlásil ke krajním politickým proudům, především k nacionalismu, který tou dobou u českých (ale i německých) studentů v Praze dominoval: „*Chybí nám nějaký plán pro vybudování lepší budoucnosti /.../ Potřebujeme celkový státní plán.*“ Jako vzor těchto svých přání Jan Müller uvedl Německo a Sovětský svaz.<sup>62</sup>

Nejedná se na tomto místě pochopitelně o vyčerpávající obraz mládeže v první republice, ale přece jen si i díky dopisovým polemikám ze stránek *Přítomnosti* můžeme udělat obrázek, jak byli mladí studenti v meziválečném Československu chápáni alespoň v určité části společnosti. Další otázkou, které se redakce časopisu na počátku třicátých let věnovala, byl problém nacismu, fašismu a šovinismu v českých zemích. „*Nic než národ!*“<sup>63</sup> bylo heslo českých nacionalistů, které znělo ulicemi Prahy i v období insigniády. V této studii bohužel není dostatek prostoru k vymezení problematiky pojmů nacionalismu, fašismu a šovinismu, dovolím si proto odkázat k pracím věnujícím se tomuto tématu hlouběji. Jedná se především o práce Ernsta Gellnera,<sup>64</sup> Erica Hobsbawma<sup>65</sup> nebo Miroslava Hrocha.<sup>66</sup>

## Peroutkova revue a nacionalismus

V době, kdy byla nálada v ČSR ještě silně rozvířena vznikem státu, se Peroutka vyjádřil v roce 1923 o nacionalismu takto: „*Každý zdravý národ je nacionalistický. Kdybychom byli bez nacionalismu, byli bychom truchlivou výjimkou mezi národy, byli bychom kmenem se zmateným a podlomeným instinktem, a až bychom zahynuli, nezaslouhovali bychom ani politování.*“ I přes tento názor dokázal Ferdinand Peroutka ve stejné úvaze přemýšlet o nacionalismu

<sup>62</sup> Jan MÜLLER, *Dopisy: Proč jsou naši mladí tak bez naděje*, *Přítomnost* 41, 10. 10. 1934, s. 656.

<sup>63</sup> Jedná se o nejpoužívanější heslo českých nacionalistů, které mnohokrát znělo v pražských ulicích i během bojů o insignie Karlovy Univerzity v roce 1934. (*Pražská neděle*, Lidové noviny 594, 26. 11. 1934, s. 2–3.)

<sup>64</sup> Ernest André GELLNER, *Národy a nacionalismus*, Praha 1993.

<sup>65</sup> Eric HOBSBAWM, *Národy a nacionalismus od roku 1780: program, mýtus, realita*, Brno 2000.

<sup>66</sup> Miroslav HROCH, *V národním zájmu: požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století v komparativní perspektivě*, Praha 1999.

střízlivě a realisticky, což mu zůstalo až do posledních dnů první republiky: „*Ostatně realisticky pozorováno, je nutno říci, že to vcelku s naším lidovým nacionalismem není tak zlé: všude v okolních státech je lidový nacionalismus vypjatější, zuřivější, chtivější.*“ Ve chvíli, kdy byli Němci v opozici vůči státu, viděl Peroutka Československo udržované právě pomocí nacionalismu, na druhé straně si nemyslel, že by stabilitě československého státu výrazněji prospíval vypjatý šovinismus.<sup>67</sup>

Novináři časopisu *Přítomnost* se o nacionalismu rozepsali ve větší míře až po nástupu Adolfa Hitlera k moci na konci ledna 1933. Úvahy o německém a českém nacionalismu a šovinismu přišly však až s jistým zpožděním v dubnu 1933. V první třetině roku se *Přítomnost* věnovala tzv. židenickému puči a reflektovala i nástup nacismu. Na konci dubna se časopis vyjádřil v krátkém článku k českému nacionalistickému tisku. Redakce napomínala pravicový tisk za to, že zveličuje spory mezi Čechy a Němci a náležitě je využívá, i když se jedná o spory odehrávající se v nočních či ranních hodinách v baru nebo hospodě. To nebylo podle redakce časopisu důvodem pro psaní o problému soužití obou národností.<sup>68</sup> V souvislosti s „židenickým pučem“ hledala *Přítomnost* v námi sledovaném období poprvé příčiny českého nacionalismu: „*U mnohých nahrazuje politické přesvědčení nepříznivý poukaz na jejich nezaměstnanost /.../.*“<sup>69</sup> Podle Peroutkova časopisu šlo spíše o politický boj než o vyznávání určité ideologie. Zajímavý je také vztah *Přítomnosti* a českých nacionalistů k německým demokratickým emigrantům přicházejícím do ČSR, jejichž počet se v roce 1933 stále zvyšoval. Zatímco Peroutkova revue v této souvislosti chápala Československo jako zastánce západní demokracie a humanity, česká pravice považovala podle *Přítomnosti* přijímání německých uprchlíků za zradu národních zájmů.<sup>70</sup>

Peroutkův týdeník dával prostor i textům zahraničních novinářů, literátů a intelektuálů. Tak tomu bylo i na přelomu května a června 1933, kdy redakce časopisu vydávala na pokračování stať Liona Feuchtwangera. Otištěná přednáška tohoto židovského spisovatele, který uprchl z Německa,

<sup>67</sup> Ferdinand PEROUTKA, *O věcech obecných: výbor z politické publicistiky I*, Praha 1991, s. 84–86.

<sup>68</sup> Václav GUTWIRT, *Nacionalismus by se nemusel rozčilovati*, *Přítomnost* 17, 26. 4. 1933, s. 260.

<sup>69</sup> Alfred FUCHS, *Jak se lidé stávají fašisty*, *Přítomnost* 19, 10. 5. 1933, s. 289.

<sup>70</sup> Josef KODÍČEK, *Jsmo zase hrdí*, *Přítomnost* 20, 17. 5. 1933, s. 305–306.

zazněla v USA a týkala se „šovinistického šílenství, které se zmocnilo Evropy.“ V *Přítomnosti* se tak naplno otevřel prostor pro hodnocení nacionalismu, fašismu a šovinismu, které bylo od počátku roku 1933 přinášeno pouze v náznamech. Feuchtwanger ukázal, že první světová válka byla příčinou obnovení skomírajícího nacionalismu 19. století. Evropskému kapitalismu dvacátých let 20. století se podařilo podle spisovatele „vytvořiti ze tří polomrtvých nacionalismů předválečné Evropy tři tucty nových, zcela životných a nebezpečných nacionalismů.“<sup>71</sup> Nacionalismus podle Liona Feuchtwangera stál na duševním rozpoložení člověka, který již nechtěl býti individualistou v kapitalismu, ale chtěl zmizet ve skupině a přijímat výhody členství v ní. To autor nazýval narcismem. Za základy nacionalistické ideologie Feuchtwanger považoval regionální blízkost, společenství rasy, společné dějiny a společnou řeč.<sup>72</sup> Základní tezí jeho přednášky však bylo upozornění, že daleko více než uvedené znaky nacionalismu spojuje lidi jejich společný světónázor.<sup>73</sup> V době, kdy vycházela na stránkách *Přítomnosti* Feuchtwangerova přednáška, se o nacionalismu v Peroutkově časopise vyjádřil i Karel Čapek. Odsoudil definici národa postavenou na „idiotské pověře fyziologické rasy“, ale přiznal, že pokud se národ nebude brát pouze materiálně, ale hlavně jako „skutečnost duchová“, ideová a kulturní, tak ho bude samozřejmě možné považovat za pravou hodnotu. Český nacionalismus však toto podle Čapka nechápal a naopak hájil své šovinistické teze v tisku, který je „vulgární, kulturně méněcenný, duchově zkorumpovaný.“<sup>74</sup>

Na dopis reagující na články Liona Feuchtwangera a Karla Čapka odpověděl poté Ferdinand Peroutka v rubrice *Otázky a odpovědi*. Jedná se o nejrozsáhlejší Peroutkův text týkající se nacionalismu pocházející z námi sledovaného období, takže mu budeme věnovat více pozornosti. Hlavním závěrem článku je varování, že nacionalismus nelze rozhodně přehlížet. Dále ukázal jako chybu levice, že o nacionalismu mluví pohrdavě a nabádal k rozlišování mezi nacionalismem a šovinismem. „Šovinismus je neštěstím Evropy, ale nepomůžeme k nápravě, budeme-li do jednoho pytle s ním házet také přirozený nacionalismus, který ještě také v nás všech existuje.“ V sou-

<sup>71</sup> Lion FEUCHTWANGER, *O smyslu a nesmyslu nacionalismu I*, *Přítomnost* 22, 31. 5. 1933, s. 341.

<sup>72</sup> *Tamtéž*, s. 342.

<sup>73</sup> Týž, *O smyslu a nesmyslu nacionalismu II*, *Přítomnost* 24, 14. 6. 1933, s. 378–380.

<sup>74</sup> Karel ČAPEK, *Odkud vane vítr*, *Přítomnost* 23, 7. 6. 1933, s. 362–364.

vislosti s hospodářskou krizí a radikalizující se situací v evropské politice Peroutka napsal: „*Svět se dá vyléčit jedině rozvojem složek internacionálních, v nichž je obsažena organizační síla.*“ Na závěr komentáře shrnul svůj postoj k nacionalismu: „*Nechceme vyhubit nacionalismus, protože nejsme tak pošetilí, abychom chtěli vyhubit city lidské. Ale nechceme vyhubit ani rozum. A ten neradí k tomu, aby každý národ divoce zalézal do své vlastní jámy, nýbrž k tomu, aby národové, přes to, že nemohou zbýti přirozeného nacionalismu, podali si ruce k řešení úkolů, jež v izolaci zdolati nemohou.*“<sup>75</sup> Peroutka zde podle svého vlastního přesvědčení nabádal k zodpovědnému jednání a spolupráci a zároveň před současným nacionalismem varoval, i když ho jako odlišný od šovinismu zcela nezatracoval. Šovinismus byl podle Ferdinanda Peroutky daleko zhoubnější. I když *Přítomnost* varovala před nacionalismem a šovinismem, tak přece jen upozorňovala především na to, že skutečným vnitřním nebezpečím pro ČSR by bylo pouze, kdyby se zfašizovalo několik silných stran. Takováto radikalizace ale podle Ferdinanda Peroutky „*pro mírný charakter našeho národa*“ nehrozila.<sup>76</sup>

Z trochu jiné perspektivy popsal český nacionalismus Zdeněk Smetáček u příležitosti patnáctého výročí vzniku republiky v říjnu 1933. Nacionalismus „*stojí na zásadě, že základem státu je národ. Podstatou národa je podle něho jazyk.*“ Filosofii národa a státu založenou pouze na jazykovém základě považoval za „*ubohou, prázdnou, chudou a nekulturní.*“ Na základě spontánního slibu věrnosti republice daného loajálními Němci u příležitosti výročí 28. října autor uzavřel svůj článek těmito slovy: „*Zkrátka a dobře: tato primitivní teorie nestačí na to, aby byla ideologií dnešního československého státu. Nezáleží na tom, jakou řečí kdo lépe mluvíme, nýbrž na tom, co si v ní myslíme /.../. A 28. října roku tohoto si věrní Němci a věrní Čechové této země slíbili, že zachovají tento stát a že jej povedou v duchu lidskosti, spravedlnosti a pravdy. Je to slib, který nás všechny zavazuje. Pravda vítězí!*“<sup>77</sup> Zdeněk Smetáček se dále také věnoval pro *Přítomnost* velice nebezpečnému českému šovinismu. Svět českého „šovena“ byl podle autora světem manichejským: „*Svět je prostoupen dvěma tajemnými, nevystižitelnými principy, které spolu neustále zápaší: principem Dobra, což je češtví, a principem Zla, což je němectví.*“ Českého šovinistického vlastence

<sup>75</sup> Ferdinand PEROUTKA, *Otázky a odpovědi*, *Přítomnost* 26, 28. 6. 1933, s. 414–415.

<sup>76</sup> Ferdinand PEROUTKA, *Jak je to ve skutečnosti II*, *Přítomnost* 47, 22. 11. 1933, s. 738.

<sup>77</sup> Zdeněk SMETÁČEK, *Letošní 28. říjen a teorie národního státu*, *Přítomnost* 45, 8. 11. 1933, s. 706.

přirovnával k německému hitlerovci a velice nesouhlasil s komplexním odzuzováním všech německy mluvících lidí, jak to český nacionalismus činil.<sup>78</sup>

Článkem Zdeňka Smetáčka a jeho apelem k rozumnému jednání skončila debata o nacionalismu na stránkách *Přítomnosti* v roce 1933. Zatímco od konce roku 1933 přibývalo v Peroutkově časopise článků reflektujících vztah Čechů a Němců, tak počet textů vyjadřujících se k nacionalismu od počátku roku 1934 klesal. Téma nacionalismu bylo redakcí časopisu opět otevřeno až v listopadu 1934 v době pražských studentských bouří. Stejně jako ostatní otázky, kterými se zabýváme na tomto místě, se i na nacionalismus podíváme znovu přímo v souvislosti s insigniádou. S nacionálním cítěním v první republice je také neodmyslitelně spojena dimenze vztahu Čechů a Němců ve společném státě, o kterou se redakce časopisu *Přítomnost* starala po celé námi zkoumané období.

Po rodičích byl Ferdinand Peroutka poloviční Němec, ale vychován byl česky. I proto je zajímavé nejprve sledovat, alespoň ve zkratce, vztah tohoto novináře k Němcům v Československé republice. Po převratu roku 1918 Peroutka poukazoval na to, že český nacionalismus se velmi podobá německému šovinismu z doby první světové války. Hned v této porevoluční době zastával názor, že Češi a Němci mají žít ve společném státě jako přátelé a sousedé, čímž předstihl české veřejné mínění o několik let. I zde tak můžeme vycítit jeho vždy realistický pohled na věc. Peroutka ale postupoval v hodnocení situace i psychologicky – viděl české vlastenecké nálady po vzniku republiky jako logické, ale protože vždy vše promýšlel tak, aby z toho měl největší prospěch stát, tak předvídal i to, že spokojené německé obyvatelstvo bude státu více ku prospěchu než vlastenecké nadšení občanů české národnosti. Ve dvacátých letech se kvůli těmto svým názorům dostával do polemik především s nacionalisticky laděným básníkem a národním demokratem Viktorem Dykem,<sup>79</sup> který zastával Palackého koncepci českých dějin jako neustálého stýkání a potýkání s Němci. Peroutka naopak cítil na straně Československa odpovědnost za občany německé národnosti, protože ti byli k republice připoutáni na základě československých podkladů pro Pařížskou mírovou konferenci. Československo chápal šéfredaktor *Přítomnosti* jako stát národnostní a ne

<sup>78</sup> Zdeněk SMETÁČEK, *Metafyzika českého šovinismu*, *Přítomnost* 46, 15. 11. 1933, s. 722.

<sup>79</sup> O něm více viz: Josef TOMĚŠ, *Viktor Dyk a T. G. Masaryk: dvojí reflexe češství*, Praha 2009, 203 s.

národní, což se promítalo i do článků dalších novinářů z redakce časopisu. Za největší úspěch považoval vstup německých aktivistických ministrů do vlády. Podobným směrem se ve svých člancích vydával i Zdeněk Smetáček, který v časopise vedl zahraničněpolitickou sekci:<sup>80</sup> „*Tu se znovu ukazuje, že nikoli nacionalistické rámusení, nýbrž opravdová a důsledná demokracie je nejlepším zabezpečením tohoto státu. Jestliže Němec souhlasí s jeho demokratickým směrem, budeme z toho mít právě takovou radost, jako souhlasí-li Čech.*“<sup>81</sup> Nejen Zdeněk Smetáček a Ferdinand Peroutka, ale celá redakce časopisu chápala po nástupu Adolfa Hitlera k moci (o to více) jako nejdůležitější zásady vztahu obou národností v Československu vzájemnou spolupráci, praktickou politiku a přátelské sousedství.<sup>82</sup> Ústy Zdeňka Smetáčka volala revue ve vztahu k „naším“ Němcům po „*totálním aktivismu, pilné a neúnavné spolupráci obou národů, po vzájemné loajalitě, po činorodé vůli a rozumem vedené práci /.../.*“<sup>83</sup>

Vztahu Čechů a Němců se časopis *Přítomnost* v námi sledovaném období začal více věnovat na podzim roku 1933, kdy bylo v této souvislosti často upozorňováno na patnáctileté výročí vzniku Československé republiky. Zároveň při příležitosti tohoto jubilea vyjádřili němečtí občané aktivistického ladění společnému státu spontánně loajalitu, což byl jeden z důvodů reflexe česko-německých vztahů na stránkách časopisu. V té době byla také rozpuštěna Německá národně socialistická strana dělnická (DNSAP) a vznikla nová organizace sudetských Němců Sudetendeutsche Heimatsfront (SdH), která se (alespoň navenek) hlásila ke společnému státu. To všechno byly podněty, ke kterým se Peroutkova redakce v druhé polovině roku 1933 vyjadřovala.

Redaktoři *Přítomnosti* se často zabývali otázkou pojetí Československa jako národního státu. Zdeněk Smetáček varoval před německou rasovou teorií, ale také upozorňoval, že teorii rasově čistého národního státu znávali i čeští nacionalisté. Autor dále ukázal, že národní stát pro Čechy není možný z hlediska hájitelných hranic, protože by tato teorie nepočítala s německými pohraničními oblastmi. Jediné možné pojetí státu podle

<sup>80</sup> Pavel KOSATÍK, *Ferdinand Peroutka – Život v novinách (1895–1938)*, Praha 2003, s.127–146.

<sup>81</sup> Zdeněk SMETÁČEK, *Loyální Němci*, *Přítomnost* 49, 6. 12. 1933, s. 771.

<sup>82</sup> Pavel KOSATÍK, *Ferdinand Peroutka – Život v novinách (1895–1938)*, Praha 2003, s. 262–275.

<sup>83</sup> Zdeněk SMETÁČEK, *Neočekávané osudové společenství*, *Přítomnost* 25, 20. 6. 1934, s. 386.

Zdeňka Smetáčka (a nepochybně podle celé redakce *Přítomnosti*) pro ČSR bylo „západní pojetí, v němž stát neznamená ani lidi mluvící jedním jazykem, ani příslušníky téhož kmene nebo rasy, nýbrž skupinu svobodných občanů, kteří se rozhodli žít společně pod vládou jedněch zákonů, jednoho státu.“<sup>84</sup>

Zdeněk Smetáček se poté opět věnoval otázce národního státu. Odpovídal českým nacionalistům v právně-politologicky laděném článku, kde rozebíral ústavu republiky a hledal v ní teoretická východiska pro to, aby se dalo mluvit o ČSR jako o národním státě, jak to nacionalisté dělali, když se snažili útočit na menšiny v Československu. „...*Československá republika v nacionalistickém slova smyslu národním státem není. Její ústavní listina nerozlišuje národy na státní a nestátní, nýbrž zná jen občany, kteří bez ohledu na to, jaké jsou rasy, jazyka nebo náboženství, požívají stejných práv občanských a politických.*“ Jedinou nesrovnalost, kterou mohli nacionalisté využít, spatřoval autor článku ve formulaci označující československý jazyk jako jazyk státní. To však rychle vysvětlil s odvoláním na ústavní výbor – jazyk menšiny byl pro úřadování připuštěn v soudních okresech s alespoň dvaceti procenty jinojazyčného obyvatelstva, což autor považoval právě za důkaz toho, že jsou si všichni občané rovni jak před zákonem, tak v jazykové rovině, a nelze tedy hovořit o ČSR jako o státě národním.<sup>85</sup>

Do jiné dimenze posunul problematiku česko-německých vztahů Zdeněk Smetáček na počátku roku 1934. Jeho tvrzení můžeme opět označit za názor redakce *Přítomnosti*. Právě on byl nejčastějším příspěvatelem časopisu v otázce německé menšiny v ČSR. Je proto více než pravděpodobné, že redakce s jeho názory sympatizovala a brala je za své. Smetáček varoval před faktem, že nelojální občané jsou mezi Čechy i mezi Němci, a nabádal proto pouze k rozlišování mezi lojálními a nelojálními a ne mezi lidmi odlišné národnosti.<sup>86</sup> K tvrzení, že národnostní problém v ČSR byl velice vážným a důležitým tématem, se na stránkách *Přítomnosti* připojil i Hubert Ripka, který volal po přiměřené míře spoluúčasti ve správě státu pro Němce jako menšinový národ, kterou jim žádný „rozumný Čechoslovák“ nemůže odpírat. Dále Ripka rozebíral možnosti autonomie sudetských Němců a v závěru se zmínil i o Německé univerzitě: „/Čeští Němci – pozn.

<sup>84</sup> Zdeněk SMETÁČEK, *Národní stát, rasová teorie a co z toho pro nás vyplývá*, *Přítomnost* 36, 6. 9. 1933, s. 563.

<sup>85</sup> Týž, *Ohrožujeme národní stát?*, *Přítomnost* 47, 22. 11. 1933, s. 738–739.

<sup>86</sup> Týž, *Němci musí být u nás lojální*, *Přítomnost* 2, 9. 1. 1934, s. 20.

autora/ by se měli například přičinit, aby z pražské Německé univerzity bylo vypleněno semeniště hakenkrajclerství a úzkoprseho nacionalismu, aby se tato univerzita vymanila z ubohé provinciálnosti a stala se jednou z ohnísek německé kultury /.../.<sup>87</sup>

Neobvyklý článek s názvem *Jací jsou?* vyšel v *Přítomnosti* 14. února 1934. Alfred Fuchs se v tomto textu pokusil o psychologickou analýzu Němců žijících v Československu. Sudetského Němce viděl biologicky blíže k Němci říšskému, ale kulturně zas k Němci rakouskému. Říšský Němec byl lepší organizátor, zatímco Rakušan byl více spontánní a vnímavý. Sudetský Němec byl tedy povahou někde mezi těmito dvěma charakteristikami a zároveň byl povahou romantik, protože tak ho utvořily hory a národnostní zápas. Na konci článku se dozvídáme, že sudetští Němci jsou blíže povahou Čechům než říšským Němcům a že jsou zakotveni v půdě tohoto státu nejen hospodářsky ale i kulturně.<sup>88</sup> Tento článek nám potvrdil jednak Peroutkův zájem o psychologii (psychologické články se v *Přítomnosti* čas od času objevily), ale také snahu redakce obhajovat přirozené spolužití Čechů a Němců ve společném státě. Velice zajímavými postřehy si vysloužil první stranu čísla časopisu z 18. července 1934 „mladý německý sociální demokrat“, který se snažil nastínit vztah německé levice v ČSR ke společnému státu: „*Nedívají se na něj jako by byl osudem, s nímž se již musí smířiti, anebo jako na přechodný útvar, který bude smeten světovou revolucí, nýbrž vidí v něm ztělesnění protifašistických, humanistických sil a ideí v srdci Evropy.*“<sup>89</sup>

Poslední článek zabývající se vztahem Čechů a Němců v období před insigniádou spojoval tehdejší události s událostmi z přelomu let 1918 a 1919, které si zde alespoň ve zkratce přiblížíme. Na konci října 1918 němečtí poslanci z českých zemí chtěli německou část nově vzniklé republiky připojit k Rakousku. Dne 30. října vyhlásili tzv. Německé Rakousko, které se mělo skládat ze čtyř sudetoněmeckých provincií (Deutschböhmen, Sudetenland, Böhmerwaldgau, Deutschsüdmähren). Celou situaci musela na konci listopadu 1918 vyřešit až československá armáda, která pohraniční oblasti, bez nichž by český stát nemohl ekonomicky ani politicky existovat, obsadila.

<sup>87</sup> Hubert RIPKA, *Rozprava o otázce, na kterou se zapomíná II*, *Přítomnost* 7, 14. 2. 1934, s. 100–102.

<sup>88</sup> Alfred FUCHS, *Jací jsou?*, *Přítomnost* 7, 14. 2. 1934, s. 102–103.

<sup>89</sup> *Hlas z německé sociální demokracie*, *Přítomnost* 29, 18. 7. 1934, s. 449–451.

Obsazení proběhlo velice pokojně, ale situace se opět vyostřila v březnu 1919. Ve Vídni se měl sejít nový rakouský parlament, který byl již zvolen bez volebních hlasů sudetských Němců, protože Československá vláda tyto volby na svém území zakázala. Na čtvrtého března tedy sudetští Němci svolali demonstrace za právo na sebeurčení, které přerostly v otevřené střety s československou armádou. Bylo zabito několik desítek občanů německé národnosti a dva čeští vojáci.<sup>90</sup> Autor článku na tyto události navazoval, když napsal, že v roce 1920 „*nebylo jediného německého člena Národního shromáždění, který by se byl odvážil hlasovati pro kandidaturu Masarykovu na prezidentství republiky, v r. 1934 všechny opoziční německé strany – o vládních nemluvě – tuto kandidaturu podporovaly.*“ E. Sobotka na základě toho tvrdil, že německé strany udělaly za patnáct let pokrok směrem k demokracii a že „*teoreticky vzato, politickou prací může být nejenom pozitivní spolustavění státu, nýbrž i aktivní odpor.*“ Toto tvrzení je zajímavé z dnešního pohledu i z hlediska toho, že je první republice často vytýkán nedostatek státotvorné opozice, na což tedy *Přítomnost* upozorňovala již v roce 1934.

To je ale téma, které tuto studii překračuje, vraťme se proto k článku E. Soboty. Po optimistickém začátku o přechodu německých stran k demokracii nabádal autor k opatrné důvěře v to, že se titíž lidé, kteří se podíleli na událostech před patnácti lety, zcela změnili. Negativní zážitky z roku 1919 novinář vyvažoval rokem 1926, kdy vstoupili němečtí ministři do vlády, ale hospodářská krize tento kontinuální vývoj česko-německých vztahů podle jeho mínění opět hodně zbrzdila. Krize „*s sebou přinesla zejména i nový vzestup vlny velkoněmectví. Spolupráce sudetských Němců na vládě republiky neustala, ale vzešla nová pochybnost, do jaké míry se těší dosud důvěře veřejného mínění našich Němců.*“ Český člověk podle autora článku pohlížel na sudetoněmecké veřejné mínění velice zjednodušeně – buď měli Němci kladný vztah k republice z ryze oportunistických důvodů (stranický prospěch, stavovský zájem, nenávisť k režimu v Německu atd.), nebo byli prostě proti státu. Politické nitro Němců se prý velice kvapně a rychle rodilo a Češi si nemohli být jisti, ale museli doufat v trvalý příklon německého veřejného mínění k aktivismu.<sup>91</sup> Zde si můžeme povšimnout dalšího charakteristického rysu časopisu *Přítomnost*: I když z jeho článků

<sup>90</sup> Zdeněk KÁRNÍK, *Malé dějiny československé (1867–1939)*, Praha 2008, s. 50–52.

<sup>91</sup> E. SOBOTA, *Má naše republika cenu i pro naše Němce?*, *Přítomnost* 46, 14. 11. 1934, s. 727–730.

je většinou patrná názorová linie nebo příklon k té či oné straně konfliktu, vždy se časopis vyjadřoval kriticky ke všem zainteresovaným a byl jakýmsi opatrným komentátorem dění, které většinou dokázal velice přesně popsat a zhodnotit.

Další téma, které redakci Peroutkova časopisu ve spojitosti s insigniádou zajímalo, byla osoba profesora botaniky a rektora Univerzity Karlovy (1933–1934) Karla Domina (1882–1953). Na jaře roku 1934 došlo k prvním potyčkám mezi studenty vycházejícím z uplatňování zákona z roku 1920, tzv. *lex Mareš*. Spor se rozhořel v souvislosti s restaurací Karolina poté, co byly na konci dubna 1934 jeho budovy i archiv předány do rukou Karlovy univerzity. V reakci na tyto události se začal i časopis *Přítomnost* vyjadřovat k dění kolem univerzit v Praze a k osobě rektora Domina, z jehož podnětu všechny tyto akce probíhaly. Profesor botaniky nastoupil do rektorského úřadu v září roku 1933 a od té doby připravoval uskutečnění plánů na obrodu Karlova učení a k realizaci zákona *lex Mareš*, v době insigniády tedy vystupoval jako jeden z ústředních vůdců českého nacionalismu. „Bylo vskutku vlastenecky povznášející viděti, jak dva vlastenečtí studenti vlekou za hlavu komunistického kolegu, provádějí na něm různé hmaty z volného stylu a tři další do něho bijí – padni, kam padneš. Vlastenečtí studenti měli ovšem, proč se ukázat. U katedry seděla Jeho Magnificence rektor *spectabilis*, děkan lékařské fakulty, v první řadě několik profesorů. Ani záchvěv nelibosti nad ošklivou surovostí přesily jsme neviděli v jejich tvářích, slova nesouhlasu jsme nezastlechli.“<sup>92</sup>

První článek o rektoru Dominovi byl otištěn na stránkách *Přítomnosti* z podnětu Spolku posluchačů filosofie Karlovy univerzity v Praze a jeho autorem byl člen jeho správního výboru Rudolf Vápeník. Autor se v příspěvku věnoval zásahům profesora Domina do veřejného života a především rozebíral jeho snahy při intabulaci a restauraci Karolina v první polovině roku 1934. Rektor se údajně dopustil chyby, které se jeho předchůdci ve funkci (například historik Josef Pekař) dokázali vyhnout – rozdmýchal „požár v době, ve které šlo o získání menšin k společné práci na díle výstavby nového státu.“<sup>93</sup> Velice zajímavý je pohled na praktické otázky obnovy budov Karolina. Zdá se, že činy rektora Domina, na které bylo upozorněno v tomto článku, byly buď velice nešťastné a nerozvážené, nebo zcela záměrné. Prvním jablkem sváru byla otázka, kam při re-

<sup>92</sup> Jaroslav KLADIVA, *Rvačka na akademické půdě*, *Přítomnost* 21, 23. 5. 1934, s. 323.

<sup>93</sup> Rudolf VÁPENÍK, *Cesta rektora Domina k národu*, *Přítomnost* 18, 2. 5. 1934, s. 280–282.

stauraci přenést archiv univerzity a všechny věci z vyklizených místností. Ještě důležitějším zjištěním bylo, že by se před začátkem přestavby musela přestěhovat německá právnická fakulta, německý akademický senát a společná aula. Celá rekonstrukce (zvláště, když nebyla ještě zahájena slíbená stavba nových budov Německé univerzity) tak byla zaměřena proti německému univerzitnímu životu. Druhým významným počinem rektora Domina, kterým si naopak znepřátelil české (především levicové) studenty, bylo, zavedení povinného poplatku 5 Kč pro všechny studenty Karlovy univerzity. Podle slov autora článku byl i tento poplatek (vedle sbírkové akce na restauraci Karolina) pro studenty velice tíživý vzhledem k jejich mizerné sociální situaci v důsledku hospodářské krize, kdy měli velmi mizivé vyhlídky na získání odpovídajícího zaměstnání. Pohledem „zdola“ bylo i upozornění, že uniformování studentů, které rektor Domin navrhoval, bylo charakteristické v okolních zemích s fašistickou diktaturou. Nejdůrazněji znělo varování, že ústřední i fakultní organizace na Karlově univerzitě byly ve velké míře v rukou nacionalistů, rektor Domin byl velice často jejich čestným členem a zároveň za nimi stály pravicové listy, kde rektor a jeho příznivci vyjadřovali své názory.

Prvním článkem z dílny redakce *Přítomnosti*, který nám přinesl názor na spory kolem pražských univerzit v květnu 1934, byl text z rubriky *Poznámky* s názvem *Rektor Domin již sklízí, co zasel*. Článek hodnotil osobu rektora po demonstracích a potyčkách po studentské schůzi českých nacionalistických studentů, která byla narušena několika komunistickými radikály, čehož ale nacionalistický tisk dokázal náležitě využít a označil těchto pár jedinců za levicové studenty celkově. *Přítomnost* nabádala profesora Domina, aby nestál v čele nacionální mládeže a netáhl ji do pouličních demonstrací, nýbrž aby „vedl mládež skutečně duchovně“ k pracovnímu a studijnímu nadšení.<sup>94</sup> Přímo uvedenou potyčkou se zabýval další článek ze stejného vydání časopisu z 23. května 1934. Celou demonstraci pravicového i levicového studentstva viděl autor článku jako „pošetilou a velmi zbytečnou“. Opravu Karolina sice schvaloval se vši upřímností, ale nabádal, aby byla odsunuta na chvíli klidnější, protože nyní se stala pouze dobrým ventilem pro vlastenecký elán politické pravice, kterému dopomohli nejvíce ti komunističtí studenti, kteří narušili sněmování studentů pravi-

<sup>94</sup> Václav VOJTÍŠEK, *Rektor Domin již sklízí, co zasel*, *Přítomnost* 21, 23. 5. 1934, s. 323.

cových.<sup>95</sup> *Přítomnost* odsuzovala snažení nacionalistů, kteří ničili pokusy o uklidnění poměrů v republice, ale také kritizovala levicové studenty za jejich neuvážlivé vystupování, které jednání pravice pouze zviditelnilo a legitimizovalo. Václav Gutwirt v září 1934 napsal, že „*politický přínos rektora Karlovy univerzity je velmi malý... Chudost jeho rady nepříznivě kontrastuje s ostrou jeho kritikou. Jako není rozčlenění program, tak také nestačí na program ani hubování a naříkání.*“<sup>96</sup>

Zmínky o Karlu Dominovi pocházející přímo z doby insigniády nyní vynecháme, protože budou dostatečně reflektovány přímo v další části práce, ale podíváme se na poslední článek z námi sledovaného období, který se věnoval tomuto muži a vyšel 20. února 1935. Autor V. Kovář se zabýval jeho knihou *Můj rektorský rok*, kterou využil, aby se pokusil vytvořit politický portrét bývalého rektora a odhalil tak podobu nacionalistické části české akademické inteligence. Rektor se ve své knize nechal prohlásit nástupcem mistra Jana Husa, což ho podle autora článku vedlo k tomu, aby sám sebe vnímal jako zosobnění českého nacionalismu. A jakýkoli útok proti své osobě bral jako útok proti českému národu celkově. Dominovy projevy měly podle V. Kováře „*sklon k slovní nabubřelosti, večerníkové květomluvě a nedostatku nového pohledu /.../ Nacionální filosofie Domina je praprostá.*“ Jeho nacionalismus byl bez živého a konkrétního programu a byl pojímán přísně stranicky. Velice zajímavé se autorovi článku jeví jeho rozčlenění československého tisku do čtyř kategorií. (Podle V. Kováře jsou tyto kategorie Dominem vytvořeny podle toho, jak o něm ten který list psal.) Jako tisk „národní“ viděl Domin například *Frontu*, *Fašistické listy*, *Národní listy*, *Polední list* nebo *Vlajku*. Jako „*kolísavý ve věcech národních*“ byl označen tisk národně socialistický a agrárnický *Venkov*. Listy „*nacionálně lhostejné*“ nebo „*zakrytě nepřátelské*“ reprezentovaly prohradní *Lidové noviny*. A za tisk „*vysloveně národu nepřátelský*“ byly označeny *Demokratický střed*, *Čin*, *Právo lidu*, *Přítomnost*, *Národní osvobození* a další. V oblasti sociální a hospodářské si autor článku povšiml, že „*Domin nedovede říci ani slovo k hospodářským a sociálním bolestem dnešní doby, ani slovo o krizi a o skutečném řešení bídy naší inteligence.*“ Profesorovy politické názory byly srovnávány s články v bulvárních večernících. „*Každý pravicový šmok je Dominovi takřka autoritou.*“ Na závěr svého příspěvku V. Kovář tvrdil, že bývalý rektor ne-

<sup>95</sup> Jaroslav KLADIVA, *Rvačka na akademické půdě*, *Přítomnost* 21, 23. 5. 1934, s. 323–324.

<sup>96</sup> Václav GUTWIRT, *Rektor, který píše jako ve večerníku*, *Přítomnost* 36, 5. 9. 1934, s. 563.

dokázal vést studenty ani k nacionalismu, ale pouze ke stranické podpoře Národního sjednocení.<sup>97</sup>

## **Insigniáda na stránkách *Přítomnosti***

Všechna předchozí témata (nacionalismus, studenti) byla zkoumána nejprve mimo dobu insigniády, ale byla pochopitelně reflektována redaktory časopisu i bezprostředně po pražských bouřích v listopadu 1934. Ferdinand Peroutka, který se k této události vyjádřil i ve dvou úvodnicích *Lidových novin*, přišel jako šéfredaktor *Přítomnosti* s prvním hodnocením i ve své revue. V článku s názvem *Nejde o insignie* se pokusil odhalit celé pozadí tohoto sporu. Hned v úvodu svého článku napadl české nacionalisty, kteří podle něho pouze čekali na jakoukoliv záminku, díky které by mohli podpořit „kravály“ v ulicích Prahy, které Peroutka již delší dobu očekával. „Bohyně náhody, která snad přeje demagogům /Jiří Stříbrný a František Hodáč – pozn. autora/, poslala jim příležitost v podobě sporu české a německé univerzity o insignie.“ Přestože tito lidé podle Peroutky ani nevěděli, co „*toto divné cizí slovo*“ znamená, bylo jim „*tak úplně jedno, mají-li se rozčilovati pro insignie nebo pro něco jiného.*“ Šéfredaktorovi *Přítomnosti* nevadilo, že se studenti vyjadřovali (i když trochu ohnivěji) k univerzitním záležitostem, ale nelíbilo se mu, že „*se do této studentské aféry míchali chladní političtí obchodníci se svými speciálními cíli.*“ V této souvislosti upozorňoval Peroutka na fakt, že od vydání *lex Mareš* uplynulo již čtrnáct let, během kterých měla národní demokracie dvanáctileté vládní období, ale o insignie se vůbec nezajímala. V době sporů tak již opoziční pravice neměla žádný program (sociální, hospodářský) a nedokázala mluvit o věcech důležitých, takže se chopila tohoto konfliktu, ve kterém se chtěla zviditelnit. Peroutka dále postřehl, že československá vláda nepotřebovala pouliční bouře, aby si poradila s odporem „*jednoho sta nebo dvou set německých právníků uprostřed Prahy*“ a vynutila si splnění toho, co zákon nařídil. O českých studentech mínil dále toto: „*Nemůžeme studující mládeži zazlívát, má-li strach o svou budoucí existenci a je-li nespokojená. Ale nemá hledat pomoc na straně zřejmě falešné.*“ Šéfredaktor také odmítl chování českých nacionalistů a „*vlastenců*“ a upozorňoval, že v neklidných dobách, kdy v sousedním Německu nastoupil Hitlerův pangermanismus, byly dvě nejsilnější německé strany

<sup>97</sup> V. KOVÁŘ, *Jeho rektorský rok*, *Přítomnost* 7, 20. 2. 1935, s. 101–103.

v Československu součástí vlády a vyjadřovaly loajalitu republiky. Nebylo tudíž potřeba proti československým Němcům vystupovat, nýbrž s nimi v rámci lásky k vlasti spolupracovat. Tento názor zastával i Josef Pekař, kterého Peroutka považoval za českého vlastence, a dával tak nacionalistům za vzor názor jedné z jejich možných autorit. Nakonec odhadoval, že každé vystoupení proti Němcům na půdě ČSR povede k větší radikalizaci německého šovinismu v republice.<sup>98</sup>

Zdeněk Smetáček se u příležitosti předání insignií do českých rukou věnoval historii Karlova učení a snažil se rozhodnout, komu by měly insignie patřit. Vycházel z jazykové posloupnosti, kdy v době založení univerzity byla jejím jazykem latina, tu poté vystřídala němčina, ke které se až v 19. století ještě přidala čeština. Na základě vývoje univerzitního jazyka tak bylo podle autora zřejmé, že univerzitní památky připadly v roce 1882 německé části univerzity. Celkově však ukázal, že nástupci latinské vzdělanosti, která stála u samého zrodu univerzity, nyní hovoří česky, takže by bylo nejmoudřejším řešením, aby mohly odznaky Karlova učení používat obě univerzity současně.<sup>99</sup> Redakce *Přítomnosti* se k tomuto řešení přikláněla vždy. Insignie měly být uloženy na nějakém neutrálním místě a při významných událostech je měly používat obě pražské univerzity.

V době bezprostředně po demonstracích se Ferdinand Peroutka vyjádřil k pražským studentským nepokojům i na stránkách *Lidových novin*. V úvodníku *Po neděli*, který byl na první straně tohoto deníku vyhrazen právě šéfredaktorovi *Přítomnosti*, opět upozornil na podvratnou činnost Františka Hodáče a Jiřího Stříbrného, kteří byli v jeho očích odhodláni udělat cokoli pro úspěch pravice v nadcházejících volbách do Národního shromáždění. Velice se podivoval tomu, jak je možné, že v čele nacionalistického davu stála právě vysokoškolská mládež: „*Kdyby na světě bylo všechno uspořádáno, jak by podle logiky uspořádáno býti mělo, neměli by se právě studenti, tedy ona vrstva, která větší dobu než ostatní člověčenstvo věnuje pěstování svého rozumu, vyskytovat na straně demagogie.*“ V tom spatřoval (i s poukazem na Slovensko, kde šli studenti obdobně pod prapory luďáků) jako „*malou národní katastrofu.*“ Peroutka dále obhajoval československou vládu, kterou vnímal jako nejlepší, jež ČSR do té doby měla, i když i ona se podle něho nedokázala vyvarovat některých chyb. Nechápal ale, proč se tolik mladých

<sup>98</sup> Ferdinand PEROUTKA, *Nejde o insignie*, *Přítomnost* 48, 28. 11. 1934, s. 753–754.

<sup>99</sup> Zdeněk SMETÁČEK, *Jak je to s těmi insigniemi*, *Přítomnost* 48, 28. 11. 1934, s. 755–756.

lidí právě proti této vládě staví do opozice, a odmítal tvrzení, že se jejich postoj prostě odvíjí od „*temperamentu mladých mužů*“. Svůj text ukončil nabádáním studentů v opozici, aby jejich postavení bylo státotvorné a směřující k pokroku.<sup>100</sup>

Podívejme se však zpět na stránky časopisu *Přítomnost*. Dne 5. prosince zde byl otištěn článek „*mladého právníčka*“, který se účastnil listopadových univerzitních bojů. Tento student však nezapadal mezi české nacionalisty, ale naopak ve svém článku vyjádřil podobné názory, jako zastávala redakce *Přítomnosti*. Autor poukázal na to, že na obou stranách byli lidé, kteří chtěli, aby došlo k násilným střetům. Na obou stranách také viděl pouze málo „*inteligentů*“, kteří již dříve věděli, co to univerzitní insigne jsou. Studenti podle něho chtěli dokázat svou mužnost, protože se přijetím na univerzitu začali považovat za dospělé. Dospělými se ale studenti dle jeho slov stanou, až když „*seznají, jak to chodí na sluníčku politiky*“. Pisatel si dále povšiml, že mnozí z demonstrujících na české straně nebyli studenti, ale „*zlatou mládeží*“ zaplacení radikálové. Začátek „*dobývání*“ Karolína 24. listopadu byl v rukou těchto „*námezdních demonstrantů*“, protože studenti podle autora ještě „*věřili na akademickou půdu*“. Když se Čechům nakonec podařilo prorazit do Karolína od Ovocného trhu, začal krátký boj. Střetli se nejdříve právě ti „*profesionální bojovníci*“ z českých řad s radikálními hakenkrajclery. Poté ihned zasáhla policie, která byla nejprve Čechy vítána, protože si mysleli, že jde s nimi. To se ale záhy ukázalo jako mylné a policie byla českými výtržníky obviňována ze slabého vlastenectví. Němci jí naopak spílali za to, že kdyby zasáhla dříve, tak nemuselo dojít ani k prvním násilným střetům. Z pera mladého právníka se dozvídáme zajímavou věc týkající se tohoto zásahu. Podle autora článku měla policie nařízeno hlídat pouze hlavní vchod do Karolína, takže jeho vedlejšími vchody mohli do budovy proniknout čeští demonstranti, proti kterým nezasáhla, i když o jejich činnosti věděla. O pár chvil později však byla policie povolána přímo do Karolína, Čechy vyhnala na dvůr, kde zněla československá hymna a slova Karla Domina, kterého autor článku popisoval jako rozhodující autoritu pro celý dav: „*Domin je tady, ať žije, na ramena s ním, pryč s židy, hrom a peklo!*“ Dozvíme se také, že pro mnohé mladé lidi byly šarvátky v ulicích Prahy velice zábavné: „*Došlo k nezapomenutelným honičkám až na okraj města, vy-*

<sup>100</sup> Ferdinand PEROUTKA, *Po neděli*, Lidové noviny 608, 3. 12. 1934, s. 1.

*tloukali jsme obchody, kavárny, a ztýrali několik lidí.*<sup>101</sup> Další krutosti českých pravicově laděných studentů byly na stránkách *Přítomnosti* reflektovány v souvislosti s nadcházejícími volbami do fakultních spolků. Díky majoritnímu volebnímu systému neměla opozice (v námi sledované době většinou socialističtí studenti) žádnou šanci zasednout ve studentském fakultním výboru. Takováto situace byla nejnápadnější v právnickém spolku Všehrd. Na všestudentských schůzích se snažil zástupce opozice získat slovo, ale místo toho byl často „*zkrvaven, zkopán... a pak třeba v bezvědomí předán policii jako terorista.*“<sup>102</sup>

Zajímavým svědectvím o dobovém přístupu k mládeži, fašismu a nacionalismu je článek Jana Stránského *Cesta mladých k fašismu*, který vyvolal další z dopisových polemik na stránkách *Přítomnosti*. V době bezprostředně po insigniádě byli studenti (nebo alespoň většina z nich) podle redakce časopisu již viditelně na straně opoziční pravice. Odkláněli se od demokratických a socialistických zásad, nelíbila se jim republikánská forma státu a šli tam, kde jim bylo nabídnuto více. Autor článku ale ukázal také to, že většina studentů ani nevěděla, proč se na nějakou stranu přidává. Doložil to výsledky voleb do fakultních spolků, které v listopadu 1934 ovládla pravice. Příklon mladých napravo byl podle něho způsoben tím, že se snažili řídit „*jakýmsi nevyslovitelným citem*“, což ale bylo z jeho pohledu velice chybné, protože pouze cítit a věřit v něco je pohodlnější než přemýšlet a hledat odpovědi. Důvod příklonu mladých k fašismu autor článku neviděl v nich samých, ale někde mimo ně. První příčinu jejich cesty k radikální pravici našel na středních školách. Studenti zde již podle něho nečetli knihy a to málo, co věděli o politice, měli z novin, z domova a především od svých učitelů, kteří je hnali „*do nejpošetilejšího a nejbezhlavějšího nacionalismu.*“ V době, kdy se studenti vyšších tříd začínali odlučovat od rodičů, byl tak jejich „*profesor jedinou a poslední autoritou*“. Ze střední školy tedy vycházela většina mladých s „*jistou dávkou všeobecného vzdělání, s naprostým nedostatkem vzdělání politického a s mírným nánosem neusměrněného a poněkud nejasného nacionalismu.*“ Poté na ně čekaly organizace pravicových vysokoškolských studentů, které v nich tento nacionalismus ještě více přizivovaly. Tuto funkci plnily pravicové časopisy vyznačující se patetickým, rozčileným slohem a množstvím gramatických chyb. Dalšími nátlakovými akcemi

<sup>101</sup> INGLMAYER, *Jak jsme obnovovali Karolinum*, *Přítomnost* 49, 5. 12. 1934, s. 775–777.

<sup>102</sup> J. HÁJEK, *Studentiana*, *Přítomnost* 50, 12. 12. 1934, s. 791.

s cílem získat mladé lidi do řad pravice byly schůze. V námi sledované době se jednalo o schůze, na nichž většinou promlouval rektor (poté prorektor) Domin, který se rychle stal pro mladé vlastence nově objeveným vůdcem.<sup>103</sup> Článek Jana Stránského způsobil, že redakci *Přítomnosti* na Národní třídě opět zavalilo množství dopisů lidí, kteří se chtěli vyjádřit k myšlenkám otištěným v časopise. Celkem redakce *Přítomnosti* zveřejnila devět takovýchto dopisů.

V anketě časopisu *Přítomnost Cesta mladých napravo* hledali převážně mladí lidé příčiny stupňujícího se radikalismu mezi svými vrstevníky (především studenty). Viděli je hlavně jako romantiky s nejasným nacionalismem žijící v těžké době. Byli prý zneužiti pravicovými demagogy přijímajícími nacionalistickou frazeologii z okolních fašistických států. Slabost studentů a jejich větší náchylnost k přijímání radikálních myšlenek způsobil podle autorů dopisů zaprvé nezáměr demokratických levicových stran o mladé, za druhé se studenti dávali do služeb různým demagogiím kvůli své špatné materiální situaci a kvůli nedostatku materiální podpory školství ze strany státu. Jako třetí fakt působící na studenty, který byl ale v *Přítomnosti* již reflektován na mnoha místech, bylo uváděno nedostatečné střední školství, které nedokázalo naučit samostatně myslet a připravit na politický život, do něhož se jako mladí pustili již v prvním semestru svého vysokoškolského studia. Valných hromad studentů se podle pisatele zúčastňovali především mladíci v prvním semestru, „kteří sednou na lep každé demagogii. *Maturanta neučí naše střední škola ani samostatně myslet, natož aby dovedl rozeznávat mezi vyhozenými hesly. Tito mladíci, kteří se na fakultě dosud neohřáli, vítají každý hec; zejména, uvidí-li mezi sebou rozohněného pana profesora.*“<sup>104</sup> S podobným názorem o roli středoškolských a vysokoškolských pedagogů přišel „*profesor ze Slovenska*“ v dalším z dopisů této Peroutkovy ankety. Na střední škole měli profesori povinnost vštěpovat mládeži „*státní vědomí, zdravý nacionalismus, československé cítění, pravé slovenské cítění, úctu k náboženství atd.*“ Podle autora dopisu ale „*autoritativní režim školský*“, kdy student nemůže před autoritou profesorskou vyslovit svůj názor, „*nevychovává samostatně myslících lidí a pevných povah, nýbrž vychovává mládež k tomu, aby se stala hříčkou demagogů.*“ Takto autor i sám sebe napomínal, že především středoškolská učitelé nestačí na to, aby vychovali „*inteligentní*

<sup>103</sup> Jan STRÁNSKÝ, *Cesta mladých k fašismu*. *Přítomnost* 48, 28. 11. 1934, s. 757–759.

<sup>104</sup> iks., *Dopisy: Cesta mladých napravo IV*, *Přítomnost* 50, 12. 12. 1934, s. 800.

*lidi, myslící vlastní hlavou, povahy přímé a obětavé.*<sup>105</sup> S posledním dopisem ankety si pouze potvrdíme tehdejší všeobecný pohled na československé školství: „...je to především střední škola, která je rezervací politické negramotnosti. Vysoká škola je pak jejím důstojným pokračovatelem.“<sup>106</sup>

Celou diskusi vyvolanou svým článkem *Cesta mladých k fašismu* uzavřel Jan Stránský příspěvkem *Cesta mladých k demokracii*, ve kterém reagoval na teze z uveřejněných dopisů. Jan Stránský konstatoval, že sice nelze vidět všechnu mladou inteligenci (studenty) na straně nedemokratických krajních ideologií, ale zároveň (podle hlasování na valných hromadách studentských spolků) spatřoval dvě třetiny studentstva ztotožněné s názory Jiřího Stříbrného a profesora Domina. Jan Stránský shrnul všechny příčiny radikalizace studentů, jak je přinesly již zmíněné dopisy, a přidal ještě jeden faktor, totiž: „dobře řízenou agitaci na univerzitách“. Autor článku chápal Ústřední svaz československého studentstva sdružující fakultní a krajské spolky studentů jako „filiálku sekretariátu národní demokracie a Ligy“, protože shledával prohlášení vydaná svazem studentů rétoricky stejná jako články a prohlášení v *Národních listech* a Stříbrného *Poledním listu*. Jan Stránský dále doufal, že „fašistický pokřik studentských průvodů vyburcuje už konečně také naše demokratické strany a přinutí je, aby si alespoň trochu všímaly mládeže a jejich cest.“ Dalším zajímavým postřehem bylo, že kromě demokratických politických stran, které v očích Jana Stránského zklamaly, selhali demokratičtí profesori. Od nich očekával, že se postaví svým národním kolegům na odpor, protože i několik rozumných slov a jejich profesorská autorita podle něho mohla všechnu tu „rámusící demagogii“ zastavit. V závěru svého zamyšlení se Jan Stránský vyslovil pro snahu opět sjednotit pravicové a levicové studenty ve jménu demokracie pomocí jednotné fronty demokratického studentstva, která měla postupně drtivě převážet nad komunistickými a fašistickými radikály.<sup>107</sup>

Podobně obsáhlou polemiku vyvolal článek českého filosofa profesora Emanuela Rádlu s názvem *Jaké jsou naše univerzity* z 5. prosince 1934. Do diskuse s ním se vložil jeho univerzitní kolega matematik a fyzik profesor Bohumil Bydžovský. Profesor Rádl nejprve vysvětloval, proč se u nás nestala věda základní součástí veřejného života. Všechny revoluce

<sup>105</sup> M. K., *Dopisy: Cesta mladých napravo V*, Přítomnost 50, 12. 12. 1934, s. 800.

<sup>106</sup> K. BEDNÁŘ, *Dopisy: Cesta mladých napravo VII*, Přítomnost 51, 19. 12. 1934, s. 816.

<sup>107</sup> Jan STRÁNSKÝ, *Cesta mladých k demokracii*, Přítomnost 51, 19. 12. 1934, s. 805.

v okolních zemích (Francie, Německo, Itálie, Rusko) podle něho vedly k zorganizování nového školství, které začalo sloužit přímo ku prospěchu lidu a státu. Naše univerzity se ale podle Rádlu nedaly cestou vědy, nýbrž cestou politických a správních sporů jako byla insigniáda. Ani Tomáši Garrigue Masarykovi, který se o reformu školství podle profesora Rádlu snažil, se nepodařilo zamezit tomu, že pro univerzitu měla dosud „*středověká privilegia větší konstruktivní význam, než dnešní lidové potřeby*.“ Svět šel za vědou, zatímco čeští studenti a profesori byli vedeni bojem s Němci. Ve světě proběhlo „*znárodnění vědy*“, která tak začala pracovat pro lid a díky vědeckým poznatkům pomáhala zvelebit stát, což se v Československu nestalo. Profesor Rádl volal po zdemokratizování univerzit: „*Politika na univerzitu nepatří... každá politická akce vedená pod jménem univerzitních fakulturních spolků nebo univerzitních orgánů je hřích proti demokracii*.“ Nakonec Emanuel Rádl poznamenal, že podle něho „*naše univerzity letí z kopce*“.<sup>108</sup>

Je zcela pochopitelné, že se tomuto kritickému a chmurnému článku dostalo mnoha odpovědí ve formě dopisů. Univerzitní profesor Bohumil Bydžovský se snažil zmírnit Rádlovo odsouzení československého vysokého školství. Studentské výtržnosti podle něho patřily k univerzitnímu životu odjakživa. V době insigniády navíc tyto bouře způsobily především podněty vnější (politické) a proto neměl profesor Rádl ihned obviňovat československé univerzity z vnitřního rozkladu. Profesor Bydžovský se dále snažil ukázat, že Karel Domin nebyl v době výtržností reprezentantem univerzity a že rektor Josef Drachovský se, jak již víme, zachoval velice rozumně a demokraticky. V závěru svého dopisu profesor Bydžovský shrnul zásluhy a přednosti Karlovy Univerzity, které podle něho Emanuel Rádl zcela přehlížel: „*...dobře se vyrovná evropskému průměru; že dobře koná svou povinnost jak k vědě, tak ke státu, národu a lidu, že ji koná svědomitě a s úspěchem. Univerzita dala státu celou řadu vynikajících lidí, nestojí stranou životních zápasů svého národa a státu, celým svým rázem velmi dobře zapadá do demokratického řádu*.“<sup>109</sup> V dalším čísle časopisu Emanuel Rádl mimo jiné přirovnal pražské univerzitní demonstrace k akcím německých a rakouských hitlerovců. Spatřoval v nich ale jeden rozdíl: „*Mezi německými a rakouskými nacionalisty jsou učenci, kteří dovedou svůj nacionalismus vědecky ze svého odborného stanoviska*

<sup>108</sup> Emanuel RÁDL, *Jaké jsou naše univerzity*, Přítomnost 49, 5. 12. 1934, s. 777–779.

<sup>109</sup> Bohumil BYDŽOVSKÝ, *Dopisy: O našich univerzitách*, Přítomnost 51, 19. 12. 1934, s. 815–816.

*hájit a jsou svým lidem autoritou.*“ To Rádl u českých nacionalistů nenacházel, a proto pro něho jejich chování nemělo žádné opodstatnění.<sup>110</sup>

## Závěr

Ukažme si nyní celkový postoj časopisu *Přítomnost* k univerzitním pedagogům v době insigniády. Redakce časopisu se nedokázala smířit s tím, že „*najednou jsou to univerzitní profesori, kteří za demokratické vlády místo do přednášek a pracoven vedou akademickou mládež na ulici.*“ Dále se Peroutkovi redaktoři obávali, že za chování profesorů, kteří „*se vzájemně kráslili zlatými řetězy*“, může světové mínění vinit i náš stát, stejně jako odsoudilo Německo nebo Maďarsko. *Přítomnost* tedy celkově apelovala na „*akademické občany*“, aby lépe zacházeli se svými akademickými právy a nevyklučovali z občanské společnosti lidi na základě jiné rasy, náboženství, politických názorů nebo uměleckého projevu.<sup>111</sup>

Časopis zaujal k řádění českých nacionalistů zcela odmítavé stanovisko a po námi sledovanou dobu se držel myšlenky, že by měli Češi a Němci žít společně v jednom státě v míru. Demokratické, racionální, odpovědné a státotvorné stanovisko bylo přítomné prakticky ve všech zkoumaných článcích, a nám se tak pouze potvrdil deklarovaný charakter týdeníku. Redakce Peroutkovy revue se ani v náznaku nenechala strhnout demagogií českých nacionalistů a naopak se postavila na obranu demokracie, státu a vlády. Redakce časopisu sice kritizovala, ale zároveň se snažila najít východiska, což bylo patrné především v polemice okolo mladých lidí a studentů.

Mladí byli v očích *Přítomnosti* politicky neaktivní, o politiku se nezajímali a chovali se nezodpovědně. Redakce však nevinila z úpadku nové generace pouze studenty samé, ale poukazovala na nedostatečné střední školství, které nebylo schopné připravit na veřejný život. Takto oslabení mladí lidé se poté podle časopisu nechávali snadněji strhnout radikálními uskupeními, jejichž síla na počátku třicátých let minulého století přeci jen narůstala. Dalším viníkem na příklonu nastupující generace k pravici byly podle *Přítomnosti* demokratické levicové strany, které si svých mladých stoupenců nehleděly a mládež celkově politicky nevychovaly. To naopak

---

<sup>110</sup> Emanuel RÁDL, *Dopisy: O našich univerzitách*, *Přítomnost* 52, 29. 12. 1934, s. 830–831.

<sup>111</sup> plý., *Akademickým občanům*, *Přítomnost* 51, 19. 12. 1934, s. 804–805.

činili lidovci, agrárníci a národní demokraté, kteří lidem dávali možnost angažovat se. Především „mladé generace“ těchto stran také v námi sledovaném období mířily směrem ke krajní pravici.

Ferdinandu Peroutkovi bylo jasné, že český nacionalismus a fašismus byl plný rozporů, zároveň je ale z článků *Přítomnosti* patrné, že by nebylo dobré tyto ideologie v Československu podceňovat. Především z hlediska soužití s Němci v jednom státě ohrožoval nacionalismus budoucnost celé republiky, protože jednotlivá vystoupení českých nacionalistů, která třeba neměla ani větší podporu u českého obyvatelstva, vedla přímo k připojení dalších občanů německé národnosti k německým extremistickým organizacím v ČSR. Časopis nacionalismus jako myšlenkový směr neodsuzoval, protože vlastenectví duchovně promyšlené a cítěné chápal stále jako hodnotu, vadilo mu ale zneužívání této koncepce pouze pro účely politického boje. Vztah Čechů a Němců v jednom státě měl být podle *Přítomnosti* provázen spoluprací, pragmatickým jednáním a loajálním susedstvím. Samotné chování českých nacionalistů v době insigniády bylo Peroutkou a jeho časopisem velmi kritizováno. Šéfredaktor ihned odhalil politický rozměr celé akce, kdy se lidé jako František Hodáč a Jiří Stříbrný snažili pouze upozornit na krajní pravici před parlamentními volbami v roce 1935. Schvaloval, že se studenti vyjadřovali k univerzitním záležitostem, ale nelíbilo se mu, že se akademických záležitostí chápou pravicoví politici. Redakce časopisu insigniádu chápala také jako útok s cílem podryt autoritu československé vlády. *Přítomnost* ji neustále obhajovala a nechápala, proč se zrovna mládež staví do opozice. Opozici časopis schvaloval, ale pouze tu, která byla státotvorná. Redakce chápala příklon studentů k pravici v době insigniády především jako oportunistus, kdy studenti chtěli co nejvíce získat ve svém těžkém pokrizovém postavení. Z praktického hlediska časopis radil, aby byly insignie uloženy na nějakém neutrálním místě a mohly je využívat obě univerzity.

V době, kdy byla Československá republika tzv. posledním ostrůvkem demokracie ve střední Evropě, se již začalo ukazovat, že německý nacismus směřuje evropský nacionalismus do jeho nejabsurdnější podoby, která později přivede Evropu do katastrofy druhé světové války. Insigniáda, když na ni budeme nahlížet pouze jako na národnostní konflikt, ukázala celkové napětí uvnitř první republiky a chyby, kterých se československá společnost (nacionalisté) dopustila. Z nich by se měla poučit i současnost, protože žijeme v době, kdy je multietnicita evropských států daným faktem.

Další výzkum vyplývající z této práce by se mohl týkat právě těch mladých lidí a studentů, o kterých *Přítomnost* psala a kteří se podle ní o politiku vůbec nezajímali. Celkové odhalení ideologického pozadí první republiky by mohlo přispět k pochopení kořenů problémů, které poté způsobily konec meziválečného trvání Československa.

# Rekonstrukce Karlštejna na pozadí politicko-kulturního vývoje v českých zemích (1886–1918)<sup>1</sup>

The reconstruction of the Karlštejn castle  
in the context of the political and cultural  
development of the Czech lands (1886–1918)

David VENCLÍK

## Abstrakt

U příležitosti rekonstrukce hradu Karlštejna propukly mezi Čechy a Němci v českých zemích dramatické diskuse o rozdílném vnímání historické symboliky této významné středověké památky. Čeští Němci odmítali na zemském sněmu podpořit financování nákladné opravy, neboť se domnívali, že tím podpoří vznik jednoho z center („baštu, grálový hrad“) českého nacionálního hnutí. Jejich názorové protivníci pevnost v rozporu s historickými prameny označili za původní místo uschování svatováclavské koruny, čímž inspirovali rovněž dobovou českou publicistiku. Fiktivní příběh o pevnosti strážící českou královskou korunu byl patrný také v komentářích novin hodnotících císařovu návštěvu nově opraveného hradu, která se uskutečnila v roce 1901. Na formování veřejného mínění se v popisované době podílely kromě tisku také historické povídky, divadlo i historizující malba a kresba. Jedna z kapitol předkládané studie je věnována rozboru děl Václava Beneše Třebízského, Jaroslava Vrchlického a Mikoláše Alše, které byly inspirovány historií hradu.

## Abstract

On the occasion of the reconstruction of the Karlštejn castle dramatic discussions between Czechs and Germans concerning the different perception of the historical

---

<sup>1</sup> Studie vznikla za finanční podpory Grantové agentury Univerzity Karlovy (GAUK), grantový projekt č. 342011 Proměny vnímání Karlštejna Čechy a Němci v Čechách v letech 1807–1914.

symbolism of this prominent medieval monument started. Czech Germans refused to support financing of the costly repair on the Bohemian land diet, because they thought, that they would support the creation of one of the centres of the Czech national movement this way. Their antagonists labelled the castle as the original place of the safekeeping of the Crown of Saint Wenceslas, which was in the direct disagreement with historical sources. Their actions also inspired contemporary journalism. The fictional story about a citadel guarding the Czech kings' crown was present also in the newspaper commentaries which wrote about the emperor's visit of the newly reconstructed castle in 1901. The shaping of the public opinion in the described era was influenced, apart from the press, by the historical short stories, the theatre and the historicist painting and drawing. One of the chapters in this study is dedicated to the analysis of the works by Václav Beneš Třebízský, Jaroslav Vrchlický and Mikoláš Aleš inspired by the castle's history.

#### **Klíčová slova**

rekonstrukce Karlštejna – historická paměť – státoprávní program – královská korunovace

#### **Keywords**

reconstruction of the Karlštejn castle – collective memory – Bohemian state rights – coronation of kings

## **Provedení rekonstrukce národní svatyně<sup>2</sup>**

Velkou rekonstrukci Karlštejna, k níž došlo v letech 1887–1905, lze pojímat nejen z pohledu dějin památkové péče nebo historie architektury, nýbrž

---

<sup>2</sup> O architektuře a sochařství jakožto reprezentaci národního hnutí např. Jiří RAK, *Osudy české Walhally*, Husitský Tábor: sborník Husitského muzea 6–7, 1983–1984, s. 215–238; Rudolf JAWORSKI – Peter STRACHEL (eds.), *Die Besetzung des öffentlichen Raumes. Politische Plätze, Denkmäler und Strassennamen im europäischen Vergleich*, Berlin 2007; Thomas NIPPERDEY, *Der Kölner Dom als Nationaldenkmal*, Historische Zeitschrift, 1981, s. 595–613; Werner TELESCKO, *Das 19. Jahrhundert. Eine Epoche und ihre Medien*, Wien–Köln–Weimar 2010, s. 137–156; George L. MOSSE, *The Nationalization of the Masses. Political Symbolism & Mass Movements in Germany from Napoleonic Wars through the Third Reich*, New York 2001, zejm. s. 47–72; Monika FLACKE, *Nation*, in: Handbuch

také jako symbol, jehož dějiny a aktuální politický náboj rezonovaly v české i německé společnosti v českých zemích na přelomu dvou staletí více, než bychom si z pohledu dneška dokázali vůbec představit.<sup>3</sup> Hradu vystavěnému na vyvýšenině nepřekonávající svojí výškou čtyři okolní vrchy, které stavbu dokonale ukrývají, určil Karel IV. roli kamenného strážce říšských korunovačních insignií a posvátných relikvií.<sup>4</sup> Záslouhou důležité politické funkce, která hrad neopustila ani v následujících staletích, byl jeho historický význam znovuožívován jako nástroj posilování kolektivní identity v procesu formování moderních národů.<sup>5</sup> Obdobně jako slovenský hrad Děvín (maďarsky Deveny, německy Theben), také Karlštejn se stal

---

der politischen Ikonographie, Band II: Imperator bis Zwerg, Uwe Fleckner – Martin Warnke – Hendrik Ziegler (eds.), Düsseldorf 2011, s. 166–173; Mona OZOUF, *Pantheon: The École Normale of the Dead*, in: *Realms of Memory. Construction of the French Past. Volume III: Symbols*, Pierre Nora (ed.), New York 1998, s. 325–346.

<sup>3</sup> Dosud nejobsáhlejší výběr literatury k dějinám hradu Karlštejna byl publikován zde: Tomáš DURDÍK – Libor GOTTFRIED – Milada HORYNOVÁ – Jiří ÚLOVEC, *Výběrová bibliografie hradu Karlštejna*, Castellologica bohémica, 1996, s. 363–370; nejnověji k tématu Petr BAREŠ a kol., *Karlštejn a jeho význam v českých dějinách a kultuře*, Praha 2010; k problematice velké přestavby hradu: Josef A. HELFERT, *Die Wiederherstellung der Burg Karls-Tein in Böhmen*, Wien 1902; Dobroslava MENCLOVÁ, *Restaurace hradu Karlštejna*, Zprávy památkové péče, 1947, s. 73–121; Zdeněk CHUDÁREK, *Josef Mocker a restaurace hradu Karlštejna*, Zprávy památkové péče 2, 2001, s. 28–34; David VENCLÍK, *Schmidtův Karlštejn. Neogotická rekonstrukce středověkého hradu na pozadí doby*, Umění 5, 2013, s. 422–436.

<sup>4</sup> O otázce založení hradu a o proměnách jeho funkce v letech 1348–1526 nejnověji: František KAVKA, *Účel a poslání hradu Karlštejna ve svědectví písemných pramenů doby Karlovy*, in: Magister Theodoricus. Dvorní malíř císaře Karla IV. Umělecká výzdoba posvátných prostor hradu Karlštejna, Jiří Fajt (ed.), Praha 1997, s. 15–28; Petr ČORNEJ, *Klíče ke Karlštejnu*, in: Světla a stíny husitství (Události – osobnosti – texty – tradice). Výbor z úvah a studií, Praha 2011, s. 297–333.

<sup>5</sup> O roli historické tradice v procesu utváření moderních národů např. Eric HOBSBAWM – Terence RANGER (eds.), *The Invention of Tradition*, Cambridge 1983, Monica FLACKE (ed.), *Mythen der Nationalen: Eines Europäischen Panorama*, München – Berlin 1998 (kapitoly věnovanou českým zemím zpracovali Vít Vlnas a Zdeněk Hojda, s. 502–527); Maria BUCUR – Nancy M. WINGFIELD (eds.), *Staging the Past. The Politics of Commemoration in Habsburg Central Europe, 1848 to the Present*, West Lafayette 2001; Anne-Marie THISSOVÁ, *Vytváření národních identit v Evropě 18. až 19. století*, Praha 2007; Jan RANDÁK, *O národních příbězích*, in: 19. století v nás. Modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly, Milan Řepa (ed.), Praha 2008, s. 139–151; Miroslav HROCH, *Národy nejsou dílem náhody*, Praha 2010, s. 64–88; Milan HLAVÁČKA – Antoine MARÈS – Magdaléna POKORNÁ (eds.), *Paměť míst, události a osobnosti: historie jako identita a manipulace*, Praha 2011.

předmětem sporů o interpretaci jeho historie, které byly ovlivněny nacionálními a sociálními proměnami střední Evropy na sklonku „dlouhého 19. století“.<sup>6</sup> Rozbor dobové reflexe památky bude v textu vysvětlován ve vztahu k širším politickým a kulturním souvislostem, kupříkladu k dobovému výtvarnému umění a literatuře.

Rok 1886 byl pro dějiny velké neogotické přestavby Karlštejna klíčový. Při jednáních zemského sněmu došlo dne 9. ledna po bouřlivé debatě mezi zástupci obou zemských národů ke schválení finančního příspěvku na rekonstrukci Karlštejna z rozpočtu Českého království.<sup>7</sup> Dlužno dodat, že realizace velkolepého projektu přestavby hradu, vypracovaného významným vídeňským architektem Friedrichem Schmidtem roku 1870, se kvůli rozporům mezi českou a německou politickou reprezentací i zásluhou dlouhotrvající pasivní rezistence české strany opozdila o dlouhých šestnáct let.<sup>8</sup>

Při jednání ve velkém sále bývalého Thunovského paláce na Malé Straně došlo toho dne ke střetu mezi německým poslancem Adolfem Sigmundem na jedné straně a architektem Josefem Hlávkou a spisovatelem Karlem Adámkem na straně druhé.<sup>9</sup> Předmětem jejich sporu byla otázka podpory rekonstrukce hradu ze zemských fondů. Německý liberál nejprve plénum ubezpečil, že obnovu historických památek jeho strana principiálně hájí, neboť k nim chová značnou úctu.<sup>10</sup> Přiklonil se také k méně nákladné variantě opravy stavby, jež podle jeho mínění vděčí za svůj vznik německému císaři Karlu IV., který povolal za účelem jejího vybudování do Čech německé umělce a architekty. Řečník však ve svém projevu odmítal kompletní opravu Karlštejna, která měla stavbě vrátit její původní podobu.<sup>11</sup>

<sup>6</sup> Gabriela KILIÁNOVÁ, *Identita a památ. Devín/Theben/Dévény ako pamätné miesto*, Bratislava 2005.

<sup>7</sup> Národní archiv (dále jen NA), fond Český zemský sněm, Jednací protokol sepsaný o 18. sezení III. výročního zasedání sněmu království Českého z roku 1883 dne 9. ledna 1886.

<sup>8</sup> David VENCLÍK, *Obnova českého Montsalvage. Otázka rekonstrukce hradu Karlštejna v šedesátých až sedmdesátých letech 19. století*, *Minulostí Berounska*, 2008, s. 86–132.

<sup>9</sup> Průběh jednání a proslovy jednotlivých řečníků jsou vylíčeny v pamětech očitého svědka, mladočeského poslance Karla Adámka, a v dobovém tisku. Karel ADÁMEK, *Obnovení Karlštejna*, *Česká revue* 9, 1913, s. 670–671; NA, fond Rodinný archiv Adámků z Hlinska, č. 643, rukopis článku Obnovení Karlštejna datovaný do roku 1912, s. 53–67; *Národní listy* 10, 10. 1. 1886, s. 1–2; *Bohemia* 10, 10. 1. 1886, s. 3–4; *Národní politika* 10, 10. 1. 1886, s. 2; *Politik* 10, 10. 1. 1886, s. 2–3; *Světozor* 6, 15. 1. 1886, s. 95.

<sup>10</sup> *Bohemia* 10, 10. 1. 1886, s. 3–4.

<sup>11</sup> Dobové vnímání národnosti přenesené na významné postavy dějin uvádělo do sporů plných osobních invektiv také německé a české historiky. Palackého žák a první živo-

S ohledem na finanční možnosti země považoval navrhovanou obnovu hradu za luxus, který si mohou dovolit bohaté země, jakými jsou například Anglie nebo Sasko. Pomocí pozoruhodné analogie doložil, že stavitelské úsilí uvedených království je především usnadněno tím, že historické památky ležící na jejich území nebyly v dějinách ničeny husity. Podle jeho slov prý husité poškodili v Čechách mimo hradu Karlštejna také jiné budovy. Konkrétně zmínil hrady v Chomutově a Žatci a teplický klášter. V souvislosti s těmito pamětihodnostmi se také předkladatelů návrhu otázel, co by tomu řekli, kdyby někdo ve sněmovně požadoval kupříkladu rekonstrukci chebského hradu. V závěru své řeči zdůraznil, že zcela odmítá názory české strany, která rekonstrukci Karlštejna prezentuje jako obnovu historického symbolu boje za prosazení státoprávního programu. Německá *Bohemia* ocitovala dramatický závěr jeho odmítnutí přestavby Karlštejna: „*Nechceme, aby se z hradu stala bašta českého nacionalismu, český grálový hrad. Ctění pánové, na této cestě je nebudeme následovat. Pro udržování, pro postačující udržování těchto architektonických památek, budeme hlasovat pouze za předpokladu, že se nebude od lidu, a zvláště od lidu německého, vyžadovat nepříjemné zvýšení daní. Tento pomník svou umělecko-historickou hodnotu již ztratil a nyní bude sloužit české národní ohavnosti a okázalosti.*“<sup>12</sup>

Na jeho řeč reagoval nejprve architekt Josef Hlávka. Politické motivy rekonstrukce vyloučil a s odvoláním na názory zahraničních odborníků, kteří podle něj hovoří o unikátní hodnotě Karlštejna, požadavek komplexní obnovy památky zopakoval. „*Nemá tu být zřízena česká »Gralsburg«, jde tu pouze o zachování památné budovy /.../ udržení Karlštejna jest otázkou cti země, jest to dluh, jímž povinni jsme vzdělanému světu.*“<sup>13</sup> Německé poslance dále ubezpečoval, že restaurace hradu proběhne podle nejpřísnějších kritérií, jelikož nad ní bude mít dohled říšská vláda i Centrální komise pro obnovu stavebních památek. Také hlinský poslanec Karel Adámek,

---

topisec Josef Kalousek se dostal s tímto tématem do ostré polemiky s německým historikem Johannem Loserthem, srov. Johann LOSERTH, *Über die Nationalität Karl's IV.*, Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen, 1879, s. 291–305; Josef KALOUSEK, *Über die Nationalität Karl's IV.*, Politik 94, 1.–4. 4. 1879, s. 1–2; srov. Josef KALOUSEK, *Karel IV. Otec vlasti*, Praha 1878; Pavel SOUKUP, *Johann Loserth a český středověk*, in: Německá medievalistika v českých zemích do roku 1945, František Šmahel (ed.), Praha 2004, s. 257–258; Pavel SOUKUP, *Čech, nebo Němec? Spor o národní příslušnost Karla IV.*, Dějiny a současnost 1, 2005, s. 38–40.

<sup>12</sup> *Bohemia* 10, 10. 1. 1886, s. 4 /překlad úryvku autor/.

<sup>13</sup> *Národní listy* 10, 10. 1. 1886, s. 1–2.

kteřý Hlávku za řečnickým pultem vystřídál, ve svém projevu odmítl, že by se opravený Karlštejn měl stát pro Čechy národní svatyní. Ačkoli Sigmundovi vytýkal nepatřičnou „politizaci“ otázky obnovy Karlštejna, sám si ve svém bouřlivém proslovu čistě nestranný přístup rovněž nezachoval. Neodpustil si například poznámku týkající se státoprávního programu české reprezentace, o jehož prosazení vedli čeští zástupci s německými liberály na zemském sněmu i říšské radě dlouhotrvající spory již od počátku šedesátých let.

Symbolickým aktem uznání českých zemských práv se měla podle této politické koncepce stát korunovace rakouského panovníka svatováclavskou korunou. Posvátnost předmětu, který by při tomto obřadu sehrál klíčovou úlohu, přecházela v očích stoupenců popisovaného programu také na hrad Karlštejn, který byl údajně svým zakladatelem vystavěn právě za účelem uschování českých korunovačních klenotů.<sup>14</sup> Jednalo se však o zjevný omyl, neboť původním místem uschování insignií byla v Karlově době, stejně jako dnes, katedrála sv. Víta. Karlštejnu byla Karlem IV. přisouzena ochrana říšských korunovačních klenotů a relikvií.<sup>15</sup> V symbolické rovině tedy čeští vlastenci nepožadovali pouze opravu chátrající středověké památky, nýbrž obnovu posvátné historické schrány svatováclavské koruny. Státoprávní argumentaci použil při obhajobě obnovy hradu ve svém proslovu také Adámek, který řeč zakončil apelem na vlasteneckou povinnost všech přítomných zemských poslanců vůči historickým památkám země. Očividně uspěl, neboť návrh byl nakonec přijat. Většinu hlasů, které se pro finanční podporu rekonstrukce vyslovily, ovšem tvořili pouze čeští zástupci.

Vstup českých poslanců do aktivní politiky sice nepřinesl prosazení státoprávních požadavků, velkých úspěchů však bylo dosaženo v oblasti

---

<sup>14</sup> David VENCLÍK, *Domnělý strážce svatováclavské koruny. Symbolika hradu Karlštejna v kontextu českého státoprávního programu*, in: *Historické fikce a mystifikace v české kultuře 19. století*, Kateřina Piorecká – Martin Hrdina (eds.), Praha 2014, s. 146–152.

<sup>15</sup> František KAVKA, *Účel a poslání hradu Karlštejna ve svědectví písemných pramenů doby Karlovy*, in: *Magister Theodoricus. Dvorní malíř císaře Karla IV. Umělecká výzdoba posvátných prostor hradu Karlštejna*, Jiří Fajt (ed.), Praha 1997, s. 15–28; Lenka BOBKOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české IV.a.*, Praha – Litomyšl 2003, s. 484–492; Petr KRATOCHVÍL a kol., *Velké dějiny země Koruny české. Architektura*, Praha – Litomyšl 2009, s. 153–154.

kultury a vzdělání.<sup>16</sup> Zpočátku měli čeští politici větší politický vliv spíše na říšské radě, jelikož se zde připojili ke konzervativnímu provládnímu křídlu. Nicméně od roku 1883 získali většinu mandátů rovněž na zemském sněmu. Právě v této politické situaci se podařilo prosadit nejen opravu důležitých historických památek, jakým byl Karlštejn či chrám sv. Barbory v Kutné Hoře, ale také budování nových českých škol a podporu vzdělávacích ústavů.

Poslední překážka, jejíž překonání umožnilo zahájení rekonstrukce Karlštejna, bylo jednání říšské rady z 5. června 1886. Toho dne zde došlo ke schválení druhé poloviny nákladů, jež měly být hrazeny ze státních zdrojů.<sup>17</sup> Ve vídeňské sněmovně propukly vášnivé rozepře mezi českými a německými poslanci o národnost zakladatele hradu Karla IV. či jeho stavitelů. Nacionalistické motivy, jež tyto diskuse podněcovaly, je možné nalézt na české i německé straně. Návrh příspěvku na opravu hradu Karlštejna byl nakonec 5. června roku 1886 většinou hlasů přijat.

Na zdárný průběh rekonstrukce Karlštejna měla v budoucnu dohlížet nově zřízená odborná komise, jejíž členové byli vybráni zemským výborem a místodržitelstvím.<sup>18</sup> Národní listy ohlásily jmenování prvních čtyř expertů již 16. června 1886 a dokonce v zápalu nadšení překřtily ve zprávě architekta Friedricha Schmidta na Šmída.<sup>19</sup> První dvě jednání komise, kterých se zúčastnili kupříkladu Josef Hlávka, Václav Vladivoj Tomek, Moritz Lüssner, Friedrich Schmidt, Josef Mocker či místodržitel

<sup>16</sup> Otto URBAN, *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982, s. 354–362.

<sup>17</sup> *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes im Jahr 1886*, Bd. 3., Wien 1862, záznam ze dne 5. 6. 1886, s. 2864–2875, [online], [citováno dne 10. 2. 2012]. Dostupné z: <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?apm=0&aid=spa&datum=00100003&seite=00002864&zooom=2>; srov. Národní listy 166, 17. 6. 1886, s. 3; Národní politika 156, 6. 6. 1886, s. 1; Bohemia 156, 6. 6. 1886, s. 3; Politik 156, 6. 6. 1886, s. 3.

<sup>18</sup> Komise pro opravu Karlštejna (zkráceně také restaurační komise) byla oficiálně zřízena státním ministerstvem 7. 8. 1886 a zasedali v ní nejen významní památkáři, historici, sochaři a malíři, ale také zástupci Ústřední komise pro zachování uměleckých a historických památek, místodržitelství a dalších zemských úřadů. Srov. Zpráva zemského výboru zemskému sněmu z 24. 9. 1866, in: *Karlštejn. Stavebně historický průzkum. I. etapa. Texty archivních dokladů ke stavebnímu vývoji hradu*, Milada Vilímková (ed.), nepublikovaný rukopis, 1974, s. 174–176; Karel ADÁMEK, *Obnovení Karlštejna*, s. 673; Dobroslava MENCLOVÁ, *Restaurace hradu Karlštejna*, s. 99.

<sup>19</sup> Národní listy 166, 17. 6. 1886, s. 3.

baron Alfréd Kraus, proběhla 20. a 25. září téhož roku, přičemž došlo současně (24. září) k prozkoumání aktuálního stavu hradních budov.<sup>20</sup> Schmidt plénu přednesl svůj záměr provést v roce 1886 pouze nejnnutnější zabezpečovací práce a na jaře následujícího roku 1887 zahájit souběžnou rekonstrukci obou hradních věží, Mariánské a Velké. Do zahájení velké restaurace měly být vyhotoveny přesné plány projektu,<sup>21</sup> detailně propočítáno financování konkrétních kroků obnovy hradu a jmenován technický vedoucí stavby, který by přímo na hradě dohlížel na průběh stavebních prací.<sup>22</sup> Prostředníkem mezi ním a Schmidtem měl být tzv. umělecký ředitel stavby, kterým se již dříve stal Josef Mocker. Návrhy vídeňského architekta byly komisí jednohlasně přijaty.

Dohled nad průběhem nákladného projektu však nechtěli mít pouze zástupci výše zmíněné komise, ale také poslanci zemského sněmu. Článek popisující květnový výlet zemské politické reprezentace na Karlštejn uveřejněný roku 1892 v odborném časopise *Method* svědčí o tom, že nacionálně motivované hádky o symbolický význam hradu nepřehlušil ani hluk stavební činnosti.<sup>23</sup> Pohodlí speciálního vlaku vypraveného toho dne přímo Ředitelstvím české západní dráhy využilo více než osmdesát

<sup>20</sup> Protokol znalecké komise z 25. 9. 1886, in: *Karlštejn. Stavebně historický průzkum. I. etapa. Texty archivních dokladů ke stavebnímu vývoji hradu*, Milada Vilímková (ed.), 1974, s. 175–176.

<sup>21</sup> Část plánů projektu z let 1886–1889 se nachází v archivu Musea města Vídně, Museum města Vídně, fond Friedrich von Schmidt, inv. č. HMW 157070/02-09, HMW 157070/27-63, za zpřístupnění archiválií srdečně děkuji Andreasovi Nierhausovi; o spolupráci Friedricha Schmidta s Josefem Mockerem na karlštejnském projektu a vývoji samotné rekonstrukce viz David VENCLÍK, *Schmidtův Karlštejn. Neogotická rekonstrukce středověkého hradu na pozadí doby*, s. 422–436.

<sup>22</sup> Na pozici technického vedoucího stavby nastoupil 18. 4. 1887 na návrh Josefa Mockera karlínský stavitel Josef Štrelba, pro jehož kancelář uvolnila správa statků Tereziánského ústavu šlechtičen na Pražském hradě prostory v budově purkrabství. Štrelba si o průběhu rekonstrukce vedl od prvního dne do 20. 7. 1888 podrobné poznámky (později byl méně pečlivý a zapisoval většinou jen týdenní výplaty a objednávky stavebního materiálu) a vyhotovoval nákrasy dokumentující nálezy odkryté stavebními pracemi, Protokoly znalecké komise z 25. 9. 1886 a 11. 6. 1887, in: *Karlštejn. Stavebně historický průzkum. I. etapa. Texty archivních dokladů ke stavebnímu vývoji hradu*, Milada Vilímková (ed.), 1974, s. 175–176; Dobroslava MENCLOVÁ, *Restaurace hradu Karlštejna*, s. 99–100; TÁŽ, *Několik drobných poznatků z dějin restaurace hradu Karlštejna*, Umění 1, 1968, s. 88–89; Skicáře Josefa Mockera a Josefa Štrelby jsou uloženy na státním hradě Karlštejně, inv. č. KA 4145; KA 4145; KA 4146; KA 4147; KA 4148a; KA 4148b.

<sup>23</sup> *Zemští poslanci na Horách Kutných a Karlově Týně*, Method 5, 31. 5. 1892, s. 58–59.

poslanců různého politického zaměření, tedy zhruba třetina zemského zastupitelského orgánu. Prohlídce opravovaných hradních prostor předcházel kromě vydatného oběda také úvodní humorný referát o dějinách hradu pronesený tehdejším ředitelem Československé obchodní akademie Emanuelem Tonnerem.<sup>24</sup> Řečník sice podle sdělení listu poslance předem ubezpečil, že akce nebyla zorganizována za účelem prosazování korunovace, ovšem následně poznamenal, že státoprávní důležitost místa ve svém referátu zdůraznit neopomene a s radostí se tím stane zástupcům německých krajanů jakýmsi novodobým Ciceronem vzácného klenotu „...*minulosti národa i státu českého*“.<sup>25</sup>

## Císařova návštěva na Karlštejně

Ani sebestyranější řečnické filipiky pronesené na veřejných prostranstvích i za řečnickými pultry sněmoven však k prosazení popisovaných cílů nevedly. Obě témata propojená ideou zemských práv, tedy neuskutečněná královská korunovace Františka Josefa I. v katedrále sv. Víta a rekonstrukce Karlštejna jakožto domnělé kamenné schrány svatováclavské koruny, znovu vyvstala v roce 1901 v souvislosti s císařovou návštěvou českých zemí ve dnech 11.–18. června.<sup>26</sup> Cesta po Českém království, při níž se panovník snažil vyjadřovat vstřícnost a nestrannost vůči oběma zemským národnostním celkům, vedla jeho výsostné kroky nejen do hlavního města země, Terezína, Litoměřic a Ústí nad Labem, ale také na čerstvě opravený Karlštejn.<sup>27</sup> Nejdůležitějším bodem programu ovšem bylo otevření nově zbudovaného pražského mostu, který měl do budoucna nést jméno panovníkova prastrýce, císaře Františka I.<sup>28</sup>

<sup>24</sup> Vtipnými proslovy byl Emanuel Tonner ve své době proslulý, srov. Zlatá Praha 23, 1900, s. 276.

<sup>25</sup> *Zemští poslanci na Horách Kutných a Karlově Týně*, Method 5, 31. 5. 1892, s. 58.

<sup>26</sup> Otto URBAN, *Návštěvy císaře Františka Josefa I. v Praze*, in: Umění a civilizace jako divadlo světa, Marta Ottlová, Jan Pospíšil (eds.), Praha 1993, s. 29–30; Jiří TOPINKA, *Císařská návštěva na Karlštejně roku 1901*, *Minulosti Berounska*, 1998, s. 207–219; Jiří RAK, *Zachovej nám, Hospodine. Češi v Rakouském císařství*, Praha 2013, s. 334–348.

<sup>27</sup> Jiří TOPINKA, *Císařská návštěva na Karlštejně roku 1901*, s. 208; Jiří RAK, *Zachovej nám, Hospodine. Češi v Rakouském císařství*, s. 342–344.

<sup>28</sup> Fotografie císaře ze slavnosti, která byla údajně s popiskem „*Procházka na mostě...*“

Císařovy pobyty v českých zemích získaly téměř vždy zásluhou pečlivé přípravy a organizace podobu veřejných festivit, při nichž se navštívené oblasti, společenské autority i spolky všemožně snažily panovníkovi představit v tom nejlepší světlo. Před příjezdem Františka Josefa I. byly opraveny omítky domů a komunikace, zajištěna slavnostní výzdoba, spolkové prapory a dary pro císaře, pěvecký sbor, četníci, sokolové, žactvo i děvče s kyticí, jehož úkolem bylo slavnostní uvítání Jeho Veličenstva.<sup>29</sup> Svá pevně daná pravidla mělo nejen uvítání Františka Josefa I. na konkrétním místě, ale také zdravice okresního hejtmána na peróně jedné z železničních stanic oblasti, pokud tudý monarcha v císařském dvorním vlaku projížděl.<sup>30</sup>

Již od počátku června byla v Budňanech<sup>31</sup> opravována značně poškozená okresní silnice a těsně před návštěvou obklopile cestu k hradu vysoké stožáry ozdobené girlandami, chvojím, emblémy se zemskými i státními znaky a prapory.<sup>32</sup> Na rozcestí k hradu byly na vysokých podstavcích usazeny busty zakladatele Karlštejna Karla IV. i tehdejšího českého panovníka Františka Josefa I., které zhotovil sochař Bohumil Vlček, tvůrce většiny poprsí významných českých osobností v Pantheonu Národního muzea. Vskutku impozantní dekoraci navrhl pro slavnost architekt Antonín Bráf. Na okraji mostu přes Berounku vyrostla blíže k nádraží dřevená gotická

---

otištěna v některém z dobových časopisů (snad *Zlatá Praha* či *Světlozor*), se měla stát podnětem k rozšíření panovníkovy nelichotivé přezdívky „Procházka“, příp. „starej Procházka“. Vžitý omyl zpochybnili historikové Otto Urban a Jiří Rak, srov. OTTO UR-  
BAN, *Návštěvy císaře Františka Josefa I. v Praze*, s. 30; Jiří RAK, *Zachovej nám, Hospodine. Češi v Rakouském císařství*, s. 340–341.

<sup>29</sup> Milena LENDEROVÁ – Marie MACKOVÁ, *Světské festivity veřejného prostoru*, in: *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*, Milena Lenderová – Tomáš Jiránek – Marie Macková, Praha 2010, s. 292–293; srov. Ulla FISCHER-WESTHAUSER (ed.), *Geschenke für das Kaiserhaus: Huldigungen an Kaiser Franz Joseph und Kaiserin Elisabeth*, Wien 2007.

<sup>30</sup> „Ohlášení. Dle obdržení nejnovější zprávy pojede jeho c. k. Apoštol. Veličenstvo císař pán František Josef I. zýtra /! / v sobotu 25. 6. /1864 – pozn. autora/ v 5 hodin 1 minutu ráno dvorním vlakem skrz Beroun drahou, o čemž se tímto vůbec vědomost dává.“ Státní okresní archiv Beroun, fond Okresní úřad Beroun. Presidiální spisy 1855–1868, 1936–1938, karton 2, sign. 1864/35, i. č. 35, Zpráva o průjezdu císařova vlaku Berounem z 24. 6. 1864, srov. M. LENDEROVÁ – M. MACKOVÁ, *Světské festivity veřejného prostoru*, s. 293.

<sup>31</sup> Současné pojmenování městyse Karlštejn vzniklo až v roce 1952 sloučením obcí Budňany a Poučnick.

<sup>32</sup> Jiří TOPINKA, *Císařská návštěva na Karlštejně roku 1901*, s. 209–210.

brána s dvěma věžemi ozdobená maketou svatováclavské koruny a oslavnými nápisy, jež speciálně pro tuto příležitost složil Jaroslav Vrchlický.<sup>33</sup>

Monarchistické projevy loajality, odkazy k nejslavnějšímu období českých dějin i upomínky na aktuálně státoprávní požadavky spojené s královskou korunovací byly nedílnou součástí nejen bohaté výzdoby Poučnicku, Budňan a hradu, ale i zpráv, které o události publikovaly české deníky.<sup>34</sup> Silný politický apel obsahoval kupříkladu komentář otiskovaný v den císařovy návštěvy v deníku *Národní politika*: „*Po dlouhých a dlouhých letech vkročí zas jednou panovníkova noha do hradní brány a ubíráti se bude nádvořím do vnitřních budov a památných kaplí a síní. Dech velkých dějin ované tu všechny účastníky, dech dějin českých, nesmrtelných, kus české slávy, vzpomínka na samostatnost a velikou moc tohoto království. Jaké to pocity asi ovanou mysl našeho panovníka, až vstoupí tam nahoru do památné kaple sv. Kříže, v níž vedle znaků říšských bedlivě stráženy byly korunovační odznaky českého krále? Dosud viděti lze stopy onoho výklenku. A na prvních dveřích dřevěných viděti jest erb Martinicův s tímto podpisem »Pán Kristus nejmocnější pán, rač těchto klenotů strážiti sám, až do nejposlednějších dnů, Amen«.* Mocným, hlubokým dojmem působí tato prostá a přece tak významná a velká slova. Neboť ona jsou nejen minulostí, nýbrž také přítomnosti ohlasem, jímž prostě a srozumitelně vyslovena ta plná oprávněnost našeho programu státoprávního, jimi výrazně tlumočeno také to budoucí přání celého českého národa, jež přeplyňuje nitro jeho při pouhém pohledu na Hradčany, při prosté vzpomínce na Karlův Týn! A jestliže panovník náš několikadenní pobyt svůj v královské Praze jaksi dnes korunuje návštěvou hradu Karlova, ký div, že lid náš nechce v tomto činu královu viděti jen zajímavou prohlídku historické památky stavební, nýbrž že přikládá návštěvě té význam hlubší a vyšší.“<sup>35</sup>

<sup>33</sup> „Brána jest provedená dle návrhu architekta prof. Bráfa architektem Makovcem, působí skvozným dojmem; vyzdobena jest z obou stran nápisy, z nichž předního autorem jest náš Jaroslav Vrchlický. Nápis tento znamenitě vystihuje v krásné formě význam hradu Karlova jako staleté schránky koruny svatováclavské.“ Citováno podle *Národních listů* z 16. 6. 1901, s. 3. Okresní komité pro uvítání Jeho Veličenstva nakonec v plném znění schválilo pouze první Vrchlického verš: „*Kéž Bůh zehnaním Tě zastíní před koruny naší svatyní.*“ Druhý text musel být na žádost jeho předsedy okresního starosty Antonína Štulce upraven na slogan. „*Hrad Karlův nezborný, to Tvojič Čechův věrnost.*“ Jiří TOPINKA, *Císařská návštěva na Karlštejně roku 1901*, s. 210; *Slavnostní brána okresu Berounského na Karlově Týně*, *Architektonický obzor* 4, 2. 4. 1902 (tab. 23).

<sup>34</sup> *Národní politika* 164, 16. 6. 1901, s. 2–3; *Národní politika* 165, 17. 6. 1901, *Národní listy* 164, 16. 6. 1901, s. 3; *Národní listy* 165, 17. 6. 1901, s. 1–2.

<sup>35</sup> *Národní politika* 164, 16. 6. 1901, s. 1.

Podle líčení dobového tisku českého krále a rakouského císaře uvítali u dolní brány Karlštejna trubači ve středověkých kostýmech, byla vztyčena vlajka s císařskými barvami a správce hradu Jan Štělba císaři předal symbolický stříbrný klíč od hradu.<sup>36</sup> Za druhou branou očekával Jeho Veličenstvo děkan karlštejnské kapituly, páter Jan Roškot, a někteří členové odborné komise pro obnovu Karlštejna, jejichž úkolem bylo provést císaře interiéry nově rekonstruované středověké pevnosti. Za zpěvu Svatováclavského chorálu, provedeného plzeňským Hlaholem, vystoupal poté téměř jednadsmesátiletý panovník do prvního patra císařského paláce, kde si prohlédl plány přestavby hradu a podepsal se oběma zemskými jazyky (jak bylo ostatně jeho zvykem) do návštěvní knihy. Na prahu kaple v Mariánské věži přijal od děkana Jana Roškota požehnání, políbil přinesený pacifikál s ostatky sv. Václava a následně zde vyslechl poučení o dějinách a výzdobě hradních svatyní. Prohlídka Karlštejna byla zakončena v největší a nejposvátnější hradní kapli sv. Kříže, kde architekt Josef Zítek císaře při výkladu upozornil na chybějící středověké malby nacházející se již od konce 18. století ve vídeňských sbírkách.

Bez státoprávních náznaků, ovšem rovněž velmi obšírně, popsaly císařovu návštěvu hradu také *Bohemia* i *Prager Tagblatt*.<sup>37</sup> Deník jmenovaný na druhém místě krátce před panovníkovou cestou zdůrazňoval, že František Josef I. se chystá navštívit „*pomník německé architektury a německého stavitelství*“, který kdysi ukrýval říšské korunovační klenoty a později nezůstal ušetřen zkáze při husitských bouřích i během třicetileté války.<sup>38</sup> Bez komentáře pisatele článku nezůstala ani poslední rekonstrukce provedená Friedrichem Schmidtem a Josefem Mocker, ani výzkumy kunsthistorika Josepha Neuwirtha zaměřené na německé výtvarné umění na Karlštejně.<sup>39</sup>

Středověkých deskových maleb se týkal také konkrétní důsledek návštěvy Františka Josefa I. na Karlštejně. Z jeho přímého rozhodnutí byly

<sup>36</sup> Národní listy 165, 17. 6. 1901, s. 1–2.

<sup>37</sup> *Bohemia* 165, 17. 6. 1901, s. 3–4. *Prager Tagblatt* 164, 16. 6. 1901, s. 4–5; *Prager Tagblatt* 165, 17. 6. 1901, s. 3–4.

<sup>38</sup> *Prager Tagblatt* 164, 16. 6. 1901, s. 5.

<sup>39</sup> Srov. Joseph NEUWIRTH, *Mittelalterliche Wandgemälde und Tafelbilder der Burg Karlstein in Böhmen. Forschungen zur Kunstgeschichte Böhmens*, Bd. 1, Prag 1896; TÝŽ, *Der Bilderzyklus des Luxemburger Stammbaumes aus Karlstein. Forschungen zur Kunstgeschichte Böhmens*, Bd. 2, Prag 1897.

do kaple sv. Kříže z rodového majetku Habsburků na podzim téhož roku propůjčeny čtyři obrazy, jež nechal roku 1780 převést z hradu do hlavního města monarchie jeho prastrýc, císař Josef II.<sup>40</sup>

Karlštejn se tak tehdy pyšnil téměř kompletní sbírkou středověkého výtvarného umění<sup>41</sup> i dalšími historickými artefakty, které si zde mohli návštěvníci prohlédnout. Vybudování hradního muzea však nebylo jedinou alternativou funkce nově rekonstruovaného hradu, o níž se před rekonstrukcí i v jejím průběhu hovořilo. Kupříkladu prezident Ústřední komise pro zachování uměleckých a historických památek uvažoval v šedesátých letech 19. století o Karlštejnu jako o místě, kam by mohl být z Prahy přemístěn místodržitelství archiv, zatímco architekt Friedrich Schmidt chtěl původně hrad proměnit v letní rezidenci panovníka při jeho cestách po českých zemích.<sup>42</sup> Návrhy inspirované patrně tím, že hrad hrál ve své historii tradičně významnou politickou úlohu spjatou s panovnickým majestátem či ochranou korunního archivu, byly však nakonec upozaděny a krátce před ukončením restauračních prací bylo definitivně rozhodnuto o zřízení hradní expozice.<sup>43</sup> Provedením nové instalace sbírek byl roku 1905 pověřen kunsthistorik Bohuslav Matějka, jehož návrh byl poté upraven podle připomínek jeho kolegy Karla Chytila.

Hrad Karlštejn a podhradí se nakonec neproměnily v centrum českého politického života ani v místo častých masových nacionálních demonstrací, před čímž roku 1886 na zemském sněmu varoval německý poslanec Adolf

<sup>40</sup> Dopis českého místodržitelství zemskému výboru z 27. 8. 1901, in: *Karlštejn. Stavebně historický průzkum. I. etapa. Texty archivních dokladů ke stavebnímu vývoji hradu*, Milada Vilímková (ed.), 1974, s. 294; Jednalo se o triptych od Tommasa da Modena (*Madona s dítětem, sv. Václavem a sv. Palmáciem*), vyobrazení svatých otců (sv. Ambrož a sv. Augustin) a obraz *Ukřižování*, které jsou připisovány mistru Theodorikovi; srov. Karl Wilhelm HILCHENBACH, *Kurze Nachricht von der Kaiserl. Königl. Bildgalerie zu Wien und ihrem Zustande*, Frankfurt am Main 1781, s. 18–19; Pavel PREISS, *Jan Quirin Jahn a český klasicismus*. Sborník Národního muzea v Praze – řada A 3, 1958, s. 145; Dobroslava MENCLOVÁ, *Restaurace hradu Karlštejna*, s. 117–118.

<sup>41</sup> Jeden z obrazů se ztratil již za třicetileté války. Vlasta DVOŘÁKOVÁ – Dobroslava MENCLOVÁ, *Karlštejn*, Praha 1965, s. 222.

<sup>42</sup> Dobroslava MENCLOVÁ, *Restaurace hradu Karlštejna*, s. 88, 90, 93.

<sup>43</sup> Naďa KUBŮ, *Karlštejn – vznik a vývoj hradního muzea (a jeho proměna v náznavou interierovou instalaci)*, in: *Karlštejn a jeho význam v českých dějinách a kultuře*, Petr Bareš a kol., Praha 2010, s. 59.

Siegmond. Spíše se stal zásluhou své atraktivity, blízkosti železniční zastávky i hlavního města země baštou českých výletníků.<sup>44</sup>

## Noc s karlštejnským havranem

Historické povědomí české společnosti o středověkých a raně novověkých dějinách českých zemích formovaly v popisované době rovněž historické povídky, divadlo, historizující malba nebo kresba. Spíše než Palackého *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě* si čeští čtenáři tehdy s oblibou listovali *Českomoravskou kronikou* Karla Vladislava Zapa s obrazovým doprovodem od významných českých malířů (například Petra Maixnera, Antonína Kōniga aj.) nebo knihami Václava Beneše Třebízského.<sup>45</sup>

Obdobného zájmu čtenářů a diváků se v osmdesátých letech 19. století dostalo také divadelní hře *Noc na Karlštejně* od Jaroslava Vrchlického, která byla poprvé v Národním divadle uvedena 28. května 1884.<sup>46</sup> Příběh z českých dějin inspirovaný motivem z *Kroniky české* Václava Hájka z Libočan,<sup>47</sup>

<sup>44</sup> Návštěvnost památky v jednotlivých letech po ukončení rekonstrukce: roku 1903: 16 574 návštěvníků, 1904: 19 934 návštěvníků (z nichž bylo 258 cizinců), 1905: 16 896 návštěvníků (143 cizinců), 1906: 20 622 (253 cizinců), 1907: 23 616 (542 cizinců), 1908: 22 985 (744 cizinců), 1909: 23 616 (355 cizinců), 1910: 22 781 (202 cizinců), 1911: 26 486 (175 cizinců), NA, fond Rodinný archiv Adámků z Hlinska, č. 643, Výroční přehledy návštěvy hradu Karlova Týna; srov. Karel ADÁMEK, *Obnovení Karlštejna*, s. 748; Marek KREJČÍ, *Hrady a zámky v Čechách: k prehistorii turistického průmyslu*, in: Proměny dějin umění. Akta druhého sjezdu historiků umění, Roman Prahel – Tomáš Winter (eds.), Dolní Břežany, 2007, s. 107–112.

<sup>45</sup> Kamil ČINÁTL, *Dějiny a vyprávění. Palackého dějiny jako zdroj historické obraznosti národa*, Praha 2011; František KUTNAR – Jaroslav MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepísectví*, Praha 1997, s. 319–321; Arne NOVÁK, *Duch a národ: kniha studií a podoben*, Praha 1936, s. 118.

<sup>46</sup> Vladimír KOVAŘÍK, *Deset z Národního. Slavné premiéry českých her na scénách ND*, Praha 1983, s. 47–58.

<sup>47</sup> Hájek však oproti Vrchlickému dovolil ženám na Karlštejně přebývat do soumraku, nikoli však přespávat, Vrchlický jim zapověděl samotný vstup do bran hradu. Skutečné omezení bylo však mnohem méně striktní, neboť se týkalo pouze prostoru Velké věže. V zájmu ochrany posvátnosti zde uložených relikvií bylo v zakládací listině karlštejnské kapituly, kterou roku 1357 vydal sám císař Karel IV., zakázáno: „...ve věži hradu Karlštejna, v níž se vzpomenuť kaple nachází, anebo v některé místnosti té věže /.../ spát či ležet s jakou ženou, byť vlastní zákonitou manželkou.“ Citováno dle: Libor GOTTFRIED, *Výběr archivních pramenů k historii hradu Karlštejna a jeho umělecké výzdobě*, in: Magister Theodoricus. Dvorní malíř císaře Karla IV. Umělecká výzdoba posvátných prostor hradu Karlštejna,

v němž jsou v průběhu jediné noci v kulisách hradu zásluhou ženské lásky a důmyslnosti odhaleny lidské slabiny Otce vlasti,<sup>48</sup> si získal krátce po svém uvedení na divadelních prknech nesmírný obdiv diváků.<sup>49</sup>

Zlost a opovržení si hra vysloužila naopak od autorova přítele Julia Zeyera, který neúspěch vlastních děl v Národním divadle přičítal nízkému vkusu diváků a s Vrchlickým se kvůli jeho úspěchům s *Nocí na Karlštejně* rozhádal. Jejich spory nabývaly mnohdy tragikomických či spíše trapných rozměrů. Zeyer Vrchlického před přáteli pomlouval, v dopisech nakladateli Eduardu Valečkovi o něm psal jako o „*dalajlámovi v bahništi zreklamovatěle české literatury*“, zatímco jeho sok mu podle vzpomínek Alberta Pražáka spílal do „*patvůrců, cizelců starých šperků, předělavatelů starých námětů /.../ pabásníků a přebásníků*“.<sup>50</sup> Když tvůrce při návštěvě u Josefa Václava Sládka zjistil, že jeho nenáviděný „*pabásník*“ stojí před hostitelovými dveřmi, schoval se před ním raději do spíže.

O okolnostech a osobních motivech sepsání divadelní hry lze jen spekulovat. Někdy bývá zmiňován názor, že Vrchlický příběh sepsal pod příznivým vlivem svého snatku s Ludmilou rozenou Podlipskou, ovšem nezanedbatelnou úlohu zde mohla hrát také jeho (Zeyerem ostře kritizovaná) tendence přiblížit svoji tvorbu širší skupině diváků a čtenářů.<sup>51</sup>

---

Jiří Fajt (ed.), Praha 1997, s. 148; srov. Václav HÁJEK Z LIBOČAN, *Kronika česká*, Jan Linka (ed.), Praha 2013, s. 781; Jaroslav VRCHLICKÝ, *Noc na Karlštejně. Veselohra o třech jednáních*, Praha 1900, např. s. 24; srov. David VENCLÍK, „*Kdepak jsou komnaty fraucimoru?*“ *Kořeny příběhu o ženách na Karlštejně*, Nučický zpravodaj 86, 2013, s. 12–13.

<sup>48</sup> Vít VLNAS – Zdeněk HOJDA, *Tschechien. „Gönnt einen jeden die Wahrheit,“* in: *Mythen der Nationalen: Eines Europäischen Panorama*, Monica FLACKE (ed.), München – Berlin 1998, s. 513; Alfred SPRÖDE, *Im Schatten von Roman und Oper: Skizzen zur europäischen Komödie des 19. Jahrhunderts: Jaroslav Vrchlickýs Noc na Karlštejně (1884)*, Zeitschrift für Slawistik 4, 1998, s. 445–468; Zdeněk PEŠAT, *Jaroslav Vrchlický*, in: *Dějiny české literatury 3. Literatura druhé poloviny devatenáctého století*, Miloš Pohorský (ed.), Praha 1961, s. 219–320.

<sup>49</sup> V letech 1884–1903 měla hra jen v Národním divadle 77 repríz. Vladimír KOVAŘÍK, *Deset z Národního. Slavné premiéry českých her na scénách ND*, s. 48.

<sup>50</sup> Robert SAK, *Salon dvou staletí. Anne Lauermannová-Mikšová a její hosté*, Praha 2003, s. 56.

<sup>51</sup> Vrchlického manželský vztah, jenž autorovi zpočátku přinášel pocit vnitřního zklidnění, paradoxně po čase ohrozil Ludmilin milostný poměr s prvním představitelem Karla IV. v jeho vlastní veleúspěšné divadelní hře. Herec a režisér Národního divadla Jakub Seifert se stal biologickým otcem dvou ze tří autorových dětí. Heslo *Vrchlický*, in: *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce 4/II. (U–Ž)*, Praha 2008, s. 1512–1525; Vladimír KOVAŘÍK, *Literární toulky po Čechách*, Praha 1984, s. 341–342.

Partnerský život přímo neovlivňoval tvorbu dalšího ze spisovatelů, který své příběhy z českých dějin přenesl do karlstějnských hradeb, katolického kněze Václava Beneše Třebízského.<sup>52</sup> Oproti Jaroslavu Vrchlickému měl Beneš možnost poznat okolí hradu intenzivně při svém působení na faře v nedaleké Litni, která se stala roku 1875 krátce po vysvěcení místem jeho prvního kněžského působení.<sup>53</sup> Z Benešovy tehdejší korespondence ale vyplývá, že zdejší pobyt byl pro mladého, citlivého muže s podlomeným zdravím jedním z nejnešťastnějších období jeho života. Spory s autoritativním farářem, vážná nemoc (zánět plic a pohrudnice), z níž se léčil u matky v Třebízi, i vzájemné nepochopení mezi ním a farníky jej přivedly k rozhodnutí požádat nadřízené orgány o přeložení na nové působiště. Následné stěhování z Třebíže do Klecan u Roztok, kde poté působil po zbytek svého života, vnímal mladík jako vysvobození.

Benešovy dopisy přátelům, kterým se svými starostmi svěčoval, svědčí o přehnaném idealismu, s nímž na své první působiště vstupoval. Okolí Tětína a Karlštejna získalo v jeho představách atmosféru krajiny prodchnuté posvátnou atmosférou nejslavnějších období českých dějin, o nichž často četl v Hájkovi a v Palackém.<sup>54</sup> Přemýšlivý kněz však na místě s překva-

<sup>52</sup> Heslo *Beneš Třebízský*, Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce I. (A–G), Praha 1985, s. 197–199; Martin C. PUTNA, *Česká katolická literatura v evropském kontextu 1848–1918*, Praha 1908, s. 179–180; Kamil ČINÁTL, *Dějiny a vyprávění. Palackého dějiny jako zdroj historické obraznosti národa*, s. 240–243; Karel SKLENÁŘ, *Bohové, hroby a učitelé. Cesty českých spisovatelů do pravěku*, Praha 2003, s. 28–31.

<sup>53</sup> Josef BRAUN, *Václav Beneš-Třebízský. Obraz životopisný*, Praha 1870, s. 105–112.

<sup>54</sup> „Ale je mi zde smutno, tak divně, ty ideály, jež si člověk tvořil, se ponenáhlu rozplývají a kdo je tím vinen? Snad ten kaplan, jenž si je utvořil a ještě tak se jimi těšoval? /.../ Krajina je zde romantická, Karlův Týn vidím všude, nedaleko Tětína atd. – Brdy – **ale lid zde neví, pokud jsem se přesvědčil, o minulosti ničeho, tak praničeho** /zvýraznil autor/ /.../ Dne 4. října mám pod Karlštejnem v Budňanech posvícenské a zároveň i poutní kázání. Mohl bych jim tam přečíst tak kapitulu Masopustu /Povídku Masopust na Karlštejně inspirovanou pověstí z doby obléhání hradu husity sepsal Beneš ještě za studií. Text byl publikován roku 1875 ve Světozoru – pozn. autora/, *poslouchali by dozajista napnuté*. /.../ *Pokojík mám – chatrný. Bývá tu vlhko. Jedno okno na školu, hřbitov a kostel, druhé mřížované na dvůr – mřížované – přízemní /.../ Psal jsem ti upřímně jako druh příteli. Víš, co jsem napsal v »Pod skalami« /Benešova první samostatná publikace vydaná roku 1873 – pozn. autora/ – »Když je tak člověk sám a sám« – dnes je mi zrovna tak, psal jsem to nevěda, že to jednou pocítím v míře největší.*“ Dopis spolužáku ze studií Janu Kačerovi, který působil v té době v Praze. Literární archiv Památníku národního písemnictví (dále jen LA PNP), fond Václav Beneš Třebízský, Václav Beneš Třebízský Janu Kačerovi 1. 10. 1875; srov. Václav BENEŠ TŘEBÍZSKÝ, *Listy. Vzpomíná se...*, Praha 1926, s. 26–30.

pením zjistil, že se od místních vesničanů nedočká ani přílišného zájmu o české dějiny, ani vyprávění poutavých a dosud neznámých místních pověstí, které jim předali jejich předkové.<sup>55</sup>

V dopisech však Beneš bohužel neuvádí, jaká četba či osobní zážitky jej přivedly k vytvoření postavy černého havrana, který získal v jeho povídkách roli vypravěče příběhů z Karlštejna zasazených do pobělohorského období národních dějin. Černý pták bývá tradičně symbolem nezvratného osudu, nebo dokonce poslem neodvratné smrti.<sup>56</sup> Beneš mohl být ovšem také inspirován regionální pověstí, kterou při svých výpravách ve společnosti hole „motyčky“ vyslechl ve zdejšími okolí romantický archeolog a vlastenecký kněz Václav Krolmus.<sup>57</sup> Beneš stvořil svého karlštejnského havrana jakožto svědka tragické etapy dějin českého národa, která se začala odvíjet porážkou stavovského povstání v bitvě na Bílé hoře roku 1620. Do rámce vzpomínek tajemného vypravěče<sup>58</sup> zasazuje autor dva příběhy (Dcera pana purkrabího; Pan David Boryně na Roztokách), které se odehrávají na hradě a v podhradí v průběhu 16. a 17. století.<sup>59</sup> Na jednoduše prokreslených osudech hlavních hrdinů představuje Beneš devastující důsledky třicetileté války spočívající v okrádání poddaných, opanování země

<sup>55</sup> „Ohledně nějakých pověstí, abych cos mohl i napsat, neví zde nikdo nic, je to vymřelé všecko, v zapomenutí, předce krajina tak plná dějin; kam se podíváš, jen všude historie zkamenělá, a kdyby to člověk nevěděl sám, díval by se na to na všecko také tak tupě.“ LA PNP, fond Václav Beneš Třebízský, Václav Beneš Třebízský Janu Kačerovi 26. 1. 1876; srov. Václav BENEŠ TŘEBÍZSKÝ, *Listy. Vzpomíná se...*, s. 26–30.

<sup>56</sup> Werner BIES, *Der Rabe*, in: Die Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung, Band 11, Kurt Ranke – Rolf Wilhelm Brednich (eds.), Berlin – New York 2004, s. 119–131.

<sup>57</sup> Krolmus v jednom ze svých spisů zachycuje pověst o černém ptáku velikosti housete, který hnízdí ve skalách pod Tetínem a místní lidé ho podle hrozivého zvuku (tzv. kuhání) nazývají Kuhán. Popisovaný opeřenec prý svým kuháním vždy „...změnu povětrnosti, zláště bouři, liják atd. předpovídá.“ Václav KROLMUS, *Staročeské pověsti, zpěvy, slavnosti, hry, obyčeje a nápěvy s ohledem na bájesloví slovanské*, část III., Praha 1851, s. 14–15; srov. Karel SKLENÁŘ, *Život a dílo Václava Krolmuse*, Sborník Národního muzea v Praze – řada C 5, 1965, s. 187–217.

<sup>58</sup> Havran se s autorem dělí rovněž o vzpomínky svého ptačího otce, a tak se v ději vyskytují vlastně havrani dva.

<sup>59</sup> Povídky karlštejnského havrana vycházely na pokračování ve *Světozoru* v letech 1881–1883. Po dokončení roku 1884 vyšly také v knižní podobě. Ilustracemi je později doprovodili Mikoláš Aleš, Emil Žillich a Emanuel Krescenc Liška. Václav BENEŠ TŘEBÍZSKÝ, *Povídky karlštejnského havrana*, Praha 1886.

cizinci a zrádci i drancování venkova zdivočelou soldateskou.<sup>60</sup> V obou povídkách se objevují typizované negativní postavy (purkrabí Belasius Sektator; Boryně) i jejich kladní protivníci skrývající před nepřátelským světem svůj ušlechtilý původ i záměry (bývalý liteňský man Jeroným vydávající se za koštišťáře Žulovce; mstitel Jindřich z Bohnic skrytý pod identitou dudáka Rozhudy). V obou příbězích je použita milostná zápleťka založená na nechtěném sňatku, do kterého nutí hlavní hrdinky okolí (dcera purkrabího miluje syna koštišťáře Bohuše, ovšem otec a bratři ji chtějí provdat za císařského důstojníka Butlera; mladý Hyncík miluje dceru mořinského mana Běličku, na níž má však spadeno samotný Boryně). Obě povídky končí ve finále tragicky (Bohuš i Hyncík jsou zajati a na Karlštejně popraveni), ovšem zlo nezůstává nepotrestáno. Neodvratný osud v podobě havranů dopadne v prvním příběhu na purkrabího, jeho dva syny i Butlera, kteří jsou černými opeřenci napadeni a oslepeni, načež se mezi sebou v zoufalém souboji pozabíjejí.

Mikoláš Aleš vytvořil na motivy Benešových karlštejnských příběhů kromě ilustrací také malbu, kterou svému oblíbenému autorovi roku 1882 dokonce věnoval. Obraz *Karlštejnský havran* visel po zbytek farářova krátkého života v jeho pracovně na faře v Klecanech, kde ho Aleš také několikrát osobně navštívil.<sup>61</sup> Postava ptačího posla temného osudu pobělohorských dějin českého národa, s nímž se spisovatel ve svých knihách ztotožnil, se promítla také do jejich neformální korespondence. Důkazem je pozdrav, který Aleš svému příteli zaslal na klecanskou faru koncem března roku 1882.<sup>62</sup> Benešův havran však nebyl zdaleka jediným karlštejnským motivem, který se v malířově tvorbě objevil.

<sup>60</sup> K rozboru obou povídek srov. Zdeněk PEŠAT, *Václav Beneš Třebízský (1849–1884)*, in: Václav BENEŠ TŘEBÍZSKÝ, *Povídky karlštejnského havrana*, Praha 1975, s. 7–12 (úvod ke knize).

<sup>61</sup> „Při návštěvách v klecanské kaplance často žádal: »Tak zahrajou mě něco pane páter« a Beneš vzal housle, přistoupil k oknu a hrával Alšovi národní písně.“ Uvedená citace pochází ze vzpomínek sepsaných Aloisem Jiráskem v Litomyšli 25. července 1884. Další zmínky týkající se vztahu malíře k Václavu Beneši Třebízskému nalezneme také v korespondenci mezi Mikolášem Alšem a Aloisem Jiráskem; Emanuel SVOBODA, *Aleš a Jirásek. Listy dvou přátel*, Praha 1953, s. 82–83, 86, 90, 104, 160.

<sup>62</sup> „Velebný pane! Šťastně jsem se minule do Prahy navrátil, ačkoli jsme v »Kryvošiji« na Klecánku bloudili a po kamzíčku sobě počínali. – Posílám feuilletony k Vašnostinému přání – **Karlštýnského havrana** vyšlu příležitostně také /zvýraznil autor/. Uctivé poručení od mojích ženy a díky od Tomáška /Alšův syn Tomáš – pozn. autora/ za med. Ještě

Hrad v době před rekonstrukcí se objevil kupříkladu na jedné z Alšem navržených hracích karet,<sup>63</sup> ovšem jeho největší prací s karlštejnským námětem se stal projekt výzdoby rytířské síně hradu, o který jej na podzim roku 1902 požádala odborná komise dohlížející na průběh rekonstrukce středověké památky.<sup>64</sup> Malíře jejich nabídka nadchla a již 11. prosince téhož roku se v doprovodu svého syna a zetě na hrad vydal, aby si na vlastní oči prohlédl interiér císařského paláce, který měl být vyzdoben novými nástěnnými malbami.

Aleš trpěl od počátku osmdesátých let nezájmem o svoji uměleckou tvorbu – nebyl umělcem, který by získával běžně prestižní zakázky od významných osobností, zemských či státních orgánů. Od kritiky, která se na něj snesla po předložení návrhů cyklu *Vlast* pro výzdobu Národního divadla, se věnoval mnohem více ilustracím a návrhům na sgrafita než malbě.<sup>65</sup> Zakázku od karlštejnské komise vnímal patrně jako svoji novou šanci.

S prací byl hotov 18. února následujícího roku.<sup>66</sup> U stropu síně měl být vymalován jednoduše zdobený barevný pás s květinovými motivy a pod ním řada erbů karlštejnských purkrabí obkroužených jejich jmény

tu noc se oň pokoušel s chutí jako ten kluk ve »Miloslavu Vlnovském« od Marryata. Se srdečným pozdravem ostávám Vašnostem oddaný M. Aleš /Román Miloslav Vlnovský. Bremský kormidelník od spisovatele Frederika Marryata byl tehdy hojně čtenou robinsonádou – pozn. autora/.“ LA PNP, fond Václav Beneš Třebízský, Mikoláš Aleš Václavu Beneši Třebízskému 31. 3. 1882; srov. Věra BROŽOVÁ, Robinson v Čechách. K českým adaptacím Defoeova Robinsona v 19. století, in: Cizí, jiné, exotické v české kultuře 19. století, Kateřina Bláhová – Václav Petrbok (eds.), Praha 2008, s. 293–305.

<sup>63</sup> Na jedné z hracích karet (žaludové eso) vydaných roku 1893 Janem Ritterem nalezneme motiv hradu Karlštejna z doby před velkou rekonstrukcí, srov. Hana VOLAVKOVÁ, *Mikoláš Aleš. Kresby a návrhy*, Praha 1975, s. 30–32.

<sup>64</sup> LA PNP, fond Mikuláš Aleš, korespondence s komisí pro opravu Karlštejna, dopis ze 4. 12. 1902, pozvánky na jednání užšího výboru komise z 28. 3. 1903, z 24. 4. 1903 a z 2. 5. 1903; srov. Miroslav MÍČKO – Emanuel SVOBODA, *Mikoláš Aleš. Nástěnné malby. Dílo Mikoláše Aleše*, svazek 3, Praha 1955, s. 147; Dobroslava MENCLOVÁ, *Restaurace hradu Karlštejna*, s. 119–120.

<sup>65</sup> Naděžda BLAŽIČKOVÁ-HOROVÁ, *Historická malba konce století*, in: Dějiny v obrazech. Historické náměty v umění 19. století v Čechách, Naděžda Blažičková-Horová (ed.), Praha 1996, s. 90.

<sup>66</sup> Alšovy návrhy jsou uloženy na státním hradě Karlštejn, sign. KA 4022, KA 4023, KA 4024, KA 4025, za zpřístupnění Alšových návrhů srdečně děkuji karlštejnskému kastelánovi Jaromíru Kubě; srov. Miroslav MÍČKO – Emanuel SVOBODA, *Mikoláš Aleš. Nástěnné malby. Dílo Mikoláše Aleše*, svazek 3, Praha 1955, s. 147–148.

na bílých stuhách. Rostlinnými motivy nechal Aleš ozdobit také okraje dveří, krbu a oken a na spodní část zdi zamýšlel vymalovat závěsy. Kromě znaků českých pánů a hejtmanů, jejichž zpracování předcházelo pečlivé studium dějin heraldiky,<sup>67</sup> zařadil autor do svého konceptu také historické znaky království a čtyři jezdecké portréty českých panovníků, které umístil mezi okny. Pro vyobrazení Přemysla Otakara II., Václava II., Jana Lucemburského a Karla IV. v pozicích turnajových rytířů našel autor inspiraci v historických pečetích.<sup>68</sup> Mikoláš Aleš do své práce projektoval nejen monarchistickou symboliku, která se ve spojení s osobou císaře Karla IV. přímo nabízí, ale zdůraznil zde rovněž význam úřadu karlstějnských purkrabí, kteří se v době rodící se stavovské monarchie stávali důležitými hráči zemské politiky.<sup>69</sup> Podobně jako v jiných svých dílech také ve výzdobě Karlštejna chtěl Mikoláš Aleš připomenout, že české dějiny mohou být pro současnou emancipaci českého etnika žijícího v rámci habsburské monarchie zdrojem bohaté historické tradice.<sup>70</sup>

Autorovu umění se však opět nedostalo očekávaného ocenění, neboť odborná komise počátkem roku 1903 jeho návrh výzdoby rytířské síně odmítla.<sup>71</sup> Důvodem nepřijetí Alšových přípravných kreseb nebyl nesouhlas

<sup>67</sup> V jednom s Alšových notesů se nachází náčrtky ornamentální výzdobu rytířské síně na Karlštejně datované do počátku roku 1903 i soupisy jmen karlstějnských purkrabí v historické posloupnosti. LA PNP, fond Mikoláš Aleš, inv. č. 30 641; srov. Hana VO-LAVKOVÁ, *Mikoláš Aleš. Kresby a návrhy*, Praha 1975, s. 101.

<sup>68</sup> Vyobrazení českých králů byla na Alšových návrzích doplněna českými a latinskými nápisy na stuhách, které odkazovaly k titulům i legendárním výrokům panovníků. „*Otakarus Dei Gratia Bohemorum Rex; Wenceslaus secundus D. G. Boh. Rex; Tóho Buohda nebude aby kral czesky z boye utykeal. Johannes; Karolus D. G. Roman. Imper. Bohem. Rex;*“ srov. Jiří KUTHAN, *Pečetě posledních Přemyslovců*, in: *Splendor et Gloria Regni Bohemiae*. Umělecké dílo jako projev vladařské reprezentace a symbol státní identity, Jiří Kuthan – Jiří Mudra (eds.), Praha 2007, s. 153–206.

<sup>69</sup> O směřování zemské politiky ke stavovskému státu, srov. Petr ČORNEJ, *Klíče ke Karlštejnu*, s. 297–333.

<sup>70</sup> Aktuální politické motivy (rakousko-uherské vyrovnání) a dobové národní stereotypy vložené do Alšova obrazu Setkání Jiřího z Poděbrad s Matyášem Korvínem (1878); srov. Vít VLNAS, *Jiří z Poděbrad a jeho doba v českém výtvarném umění 19. století*, Táborský archiv 8, 1997–1998, s. 143–188, srov. Eric HOBSBAWM – Terence RANGER (eds.), *The Invention of Tradition*, Cambridge 1983.

<sup>71</sup> Výtky vůči Alšovým návrhům předložil zejména architekt Josef Schulz, který upozorňoval na německý ráz návrhů a určitou jednotvárnost v pojetí erbů a závěsů. Miroslav MÍČKO – Emanuel SVOBODA, *Mikoláš Aleš. Nástěnné malby. Dílo Mikoláše Aleše*, svazek 3, Praha 1955, s. 148; Dobroslava MENCLOVÁ, *Restaurace hradu Karlštejna*, s. 120.

s ideovým sdělením díla, ale spíše nespokojenost s provedením návrhů a zřejmě také odpor některých členů vůči jeho osobě.

## Spor o klíče k pevnosti

Nacionální sny o kamenném symbolu českých dějin se však nerozplynuly ani s koncem první světové války. Představy o hradu, který byl vystavěn českým králem a římským císařem Karlem IV. jako bezpečný úkryt pro svatováclavské klenoty a v jehož zdech se moudrý Otec vlasti tiše modlil, se brzy přenesly do turistických průvodců i na stránky populárně naučných knih.<sup>72</sup> Stejnou životností se vyznačovaly také názory českých Němců, kteří v popisované době hovořili o významné historické památce demonstrující odvěkou kulturní vyspělost německých umělců a architektů, kteří byli ke stavbě Karlštejna do českých zemí přizváni římsko-německým císařem Karlem IV.<sup>73</sup> Mnoho motivů české nacionální rétoriky oslavující dějiny hradu Karlštejna přežily rok 1918 téměř beze změn.<sup>74</sup> V důsledku vzniku samostatného československého státu ztratila přirozeně svoji platnost státoprávní koncepce definující postavení českých zemí v rámci rakouského soustátí, jejíž ideový kontext ovlivňoval proslovy a komentáře o hradu od šedesátých let 19. století.

Vznik samostatného Československého státu způsobil na hradě Karlštejně zmatky a nedorozumění, do nichž kromě politického převratu patrně vstoupily také osobní antipatie. Situace se zde vyostřila 30. října 1918, kdy správkyně hradu paní Štrelbová odmítla předat členům budňanského

<sup>72</sup> Václav MELICHAR, *Karlštejn. Ilustrovaný průvodce po hradě*, Praha 1910, zejm. s. 3–4, 22–23; Jan STŘELBA, *Karlštejn. Průvodce po hradě a jeho okolí*, Praha 1919, zejm. s. 3–9, 32; Václav MELICHAR, *Za svatým Graalem. Den na Karlštejně. Kulturně-historická črta maleb karlštejnských*, Praha 1918, zejm. s. 61–64.

<sup>73</sup> Gottfried FEHR, *Burg Karlstein. Führer zu Grossen Baudenkmällern*, Heft 26, Berlin 1944, zejm. s. 2–3; srov. Milena BARTLOVÁ, *Německé dějiny umění středověku v Čechách do roku 1945*, in: *Německá medievistika v českých zemích do roku 1945*, Pavel Soukup – František Šmahel (eds.), Praha 2004, s. 67–78.

<sup>74</sup> O proměnách historického vědomí po roce 1918 např. Doubravka OLŠÁKOVÁ, *Formování kolektivní paměti prvních generací československých občanů*, in: 1918. Model komplexního transformačního procesu?, Lucie Kostřbová – Jana Malínská, Praha 2010, s. 243–253; Jiří RAK, *Staříčský mocnář a tatíček Masaryk*, in: 19. století v nás. Modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly, Milan Řepa (ed.), Praha 2008, s. 267–273.

Národního výboru klíče od Karlštejna.<sup>75</sup> Ke změně chování ji podle sdělení náčelníka sokolů nepřiměl ani nátlak. Rozezlený muž se poté vydal osobně do Prahy, aby úředníky upozornil na neutěšené poměry i podezření ze ztráty vzácných hradních památek.<sup>76</sup> O dalších podrobnostech případu bohužel zprávy nemáme, ovšem lze soudit, že spor byl nakonec vyřešen a zvěsti o nepatřičném nakládání se svěřeným historickým mobiliářem vyvráceny, neboť paní Střelbová zůstala ve své pozici i nadále.

---

<sup>75</sup> Jednalo se o vdovu po bývalém správci hradu Karlštejna, tvůrci jednoho z průvodců hradem, srov. Jan STŘELBA, *Karlštejn. Průvodce po hradě a okolí*, Praha 1919.

<sup>76</sup> „Náčelník tělovýchovné jednoty sokol v Budňanech upozornil osobně úřad na poměry, které zavládly na hradě Karlštejně, kde paní Střelbová, správkyně hradu za pomoci navrátiivšího syna, degradovaného důstojníka a osoby trestané z krádeže vyhnala sokolskou stráž z hradu a prohlásila, že má sama nové zmocnění ku správě hradu. /.../ Z jiné strany bylo zjištěno, že o pí. Střelbové a její ochraně starožitností na hradě mnoho se povídá. Hradu by tím pomohla i revize způsobu, jak byly z Karlštejna získány např. pro Vídeň památky v rozsahu celého pokoje. 19. 11. 1918, Konstantin Herain.“ NA, fond Zemský památkový ústav, inv. č. 0239, Úřední připomínka o jednání p. Střelbové, č. 2520.

# **Správa ochrany stranických a ústavních činitelů v období normalizace (1970–1989)**

The Directorate for the Protection of Party and Constitutional Factors in the period of normalization (1970–1989)

Petr ZEMAN

## **Abstrakt**

Studie pojednává o vývoji Správy ochrany stranických a ústavních činitelů (V. správa Sboru národní bezpečnosti) v letech 1970–1989. Její hlavní náplní v uvedeném období byla nejen přímá fyzická ochrana, ale i střežení důležitých vládních a stranických budov, hygienicko-toxikologická a pyrotechnická ochrana, bezpečná přeprava vybraných činitelů a zahraničních delegací. Důraz je kladen zejména na popis organizačního vývoje správy a přiblížení činností jejích jednotlivých částí. V závěru je věnována širší pozornost vylíčení činnosti V. správy v listopadu a prosinci 1989.

## **Abstract**

The study deals with the development of the Directorate for the Protection of Party and Constitutional Factors (Directorate V of the National Security Corps) from 1970 to 1989. The main job description of this Directorate in this period of time was not only direct physical protection, but furthermore the security of important governmental and party buildings, sanitary, toxicologic and pyrotechnic protection, safe transport of representative figures and foreign deputations. The emphasis of the paper is particularly on the description of the organizational development of the Directorate and on the outline of the activities of its component parts. More attention is paid to the activities of the Directorate in November and December 1989 in the end of the essay.

**Klíčová slova**

Ministerstvo vnitra – Sbor národní bezpečnosti (SNB) – Státní bezpečnost (StB) – Správa ochrany stranických a ústavních činitelů (V. správa SNB) – normalizace – sametová revoluce

**Keywords**

Ministry of the Interior – National Security Corps (SNB) – State Security Services (StB) – Directorate for the Protection of Party and Constitutional Factors (Directorate V of SNB) – the period of normalization – the Velvet Revolution

Správa ochrany stranických a ústavních činitelů, neboli V. správa Sboru národní bezpečnosti (dále jen SNB) je mezi složkami Státní bezpečnosti (dále jen StB) do jisté míry opomíjená. Je to vcelku pochopitelné. Její příslušníci se přímo nepodíleli na normalizačním potlačování opozice jako příslušníci X. správy či správy vyšetřování nebo na špehování soukromí tzv. nepřátelských osob, což byla doména IV. správy. Jejich úkol byl velmi specifický – chránit nejvyšší představitele státu a Komunistické strany Československa (dále jen KSČ) před potenciálním nebezpečím. Jednalo se tedy o útvar vykonávající podobnou činnost, jakou dnes pro vrcholné představitele státu zajišťují policejní složky: Útvar pro ochranu ústavních činitelů a Útvar pro ochranu prezidenta České republiky.

Správa ochrany měla kořeny v samostatných útvarech s krycími názvy HRAD, JAVOR, LÍPA a JASAN, které vznikaly koncem čtyřicátých let. Po několika organizačních veleteočích byla nakonec v rámci tehdejšího Ministerstva národní bezpečnosti v roce 1952 ochrana stranických a vládních činitelů soustředěna do Hlavní správy ochrany, která se o rok později přeměnila v VIII. správu Ministerstva vnitra (dále jen MV) a konečně v rámci velké reorganizace roku 1964 na V. správu MV.<sup>1</sup>

Překonání krize po okupaci v roce 1968 bylo pro tuto součást ministerstva relativně jednodušší než jinde, částečně právě pro ideovou pevnost příslušníků, kteří ji tvořili. Přišla sice o svou agenturní síť, ale v letech 1968/69 nebyl zaznamenán jediný případ emigrace stávajících nebo býva-

---

<sup>1</sup> Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS), přírůstek fondu V. správy, k. I-22, Nástin dějin V. správy SNB, 1987, s. 102–106.

lých příslušníků správy a také počet odešlých nepřesahoval průměr běžný v předchozích letech. V rámci prověrek roku 1970 bylo pro „nesprávné postoje v krizovém období“ postiženo pouze šestadvacet příslušníků, z nichž osmnáct bylo propuštěno nebo odejito, celkem se tedy jednalo jen o 4 % z celkového stavu. Přesto však nelze říci, že správa vstupovala do normalizačních let ve výtečném stavu. Hlavním problémem byla dlouhodobá podfinancovanost a nezáměr o ochranu ze strany vedení ministerstva i politických špiček v období uvolňování poměrů v šedesátých letech.<sup>2</sup>

V letech 1968/69 byl také řešen přechod správy stejně jako celého MV na federální uspořádání. Vzhledem k situaci nebyla správa převedena pod působnost Veřejné bezpečnosti (dále jen VB), což by odpovídalo vizi ministra Josefa Pavla, ale zůstala složkou Státní bezpečnosti v působnosti nového Federálního ministerstva vnitra (dále jen FMV). Jenom na Slovensku vznikla přechodně správa ochrany Slovenské socialistické republiky (dále jen SSR), která ovšem samostatně fungovala pouhé dva roky.<sup>3</sup>

## Správa ochrany na počátku normalizace

Zlepšit nedobrou stav správy dostal za úkol její nový velitel plukovník Karel Kropáček, který počátkem ledna 1970 vystřídal plukovníka Josefa Holka.<sup>4</sup> K SNB nastoupil v roce 1950 a až do konce šedesátých let sloužil u vojenské kontrarozvědky. Náčelníkem správy byl do roku 1973, kdy postoupil na pozici náměstka ministra vnitra a současně byl povýšen do hodnosti generálmajora. Tuto funkci pak vykonával až do počátku osmdesátých let. Během roku 1970 se Kropáček snažil udělat si obrázek o stavu správy a následně navrhnout řešení největších nedostatků. Souhrnný materiál, který předložil vedení ministerstva počátkem roku 1971, obsahoval plán na rozsáhlou reorganizaci a personální posílení správy ve všech ohledech. Podklady a návrhy byly projednány na operativní poradě ministra vnitra 7. dubna 1971 a v kolegiu ministra vnitra 20. dubna 1971. Výsledkem bylo přijetí téměř všech navrhovaných opatření. Nepodařilo se prosadit pouze začlenění Hradní stráže do struktury V. správy a posílení počtu příslušníků,

<sup>2</sup> ABS, přírůstek fondu V. správy, k. I-22, Nástin dějin V. správy SNB, 1987, s. 45, 73, 85, 95.

<sup>3</sup> Tamtéž, s. 142–143.

<sup>4</sup> ABS, fond Karty příslušníků – karta Karla Kropáčka.

kteří zajišťovali ostrahu objektů zvláštní důležitosti. Kolegiem ministra vnitra byl také schválen návrh dokumentu *Postavení, působnost, organizace a početní stav správy stranických a ústavních činitelů FMV*. V podstatě jakási obdoba pozdějších organizačních řádů složek ministerstva, která vymezovala organizaci, úkoly a povinnosti správy a její vztahy k ostatním organizačním celkům ministerstva.<sup>5</sup>

Změny v organizaci V. správy byly uskutečněny k 1. květnu 1971. Od tohoto data byla správa ochrany tvořena pěti odbory a třemi odděleními:

- vedení správy
- vnitřní oddělení
- operační a analytické oddělení
- samostatné kádrové a školské oddělení
- I. odbor (osobní a epizodické ochrany)
- II. odbor (ochrany objektů zvláštní důležitosti)
- III. odbor (ekonomický a technický)
- IV. odbor (agenturně operativní)
- V. odbor (automobilní dopravy)

Správa měla celkem 865 tabulkových míst – nárůst oproti předchozímu stavu činil více jak 120 pracovních pozic.<sup>6</sup>

Jednotlivá samostatná oddělní správy měla spíše pomocnou funkci. Činnost oddělení kádrového a školského vyplývá již z názvu. Vnitřní oddělení zabezpečovalo administrativu odboru, zpracovávalo mobilizační dokumentaci, vyřizovalo pasovou agendu pro příslušníky zahraničního doprovodu a zabývalo se ochranou utajovaných skutečností. Úkol operačního a analytického oddělení spočíval v komunikaci s ostatními složkami a organizacemi podílejícími se na zabezpečování pobytu chráněných osob a zahraničních delegací. Dále toto oddělení zpracovávalo plány bezpečnostních akcí, vyhodnocovalo je a provádělo kontrolní činnost.<sup>7</sup>

Odbor osobní a epizodické ochrany měl, jak už vyplývá z názvu, na starosti především přímou osobní ochranu vybraných osob, ochranu jejich pracovišť

---

<sup>5</sup> ABS, fond Sekretariát FMV III. díl (A2/3), i. j. 350, 1090.

<sup>6</sup> Tamtéž, i. j. 1088.

<sup>7</sup> Tamtéž.

a bydliště. Okruh chráněných osob stanovilo již počátkem roku 1970 usnesení politbyra Ústředního výboru Komunistické strany Československa (dále jen ÚV KSČ).<sup>8</sup> Do roku 1989 se tato skupina funkcionářů nijak významně neměnila, přičemž výběr věrně odrážel skutečné mocenské postavení KSČ ve společnosti. Ochrana měla být poskytována Generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ, prezidentovi Československé socialistické republiky (dále jen ČSSR), předsedovi vlády ČSSR a všem členům předsednictva ÚV KSČ i jeho kandidátům. Později přibýli předsedové České a Slovenské národní rady a ministři federálního i republikových ministerstev vnitra. Vzhledem ke značné kumulaci funkcí byl celkový počet nižší, než by se z jejich prostého výčtu zdálo – většinou šlo o přibližně dvacet osob.<sup>9</sup> Všechny chráněné osoby měly nárok na jednoho osobního strážce a jednoho řidiče. Prezident, generální tajemník a předseda vlády na dva.

Tento odbor také vykonával tzv. epizodickou ochranu, která zajišťovala bezpečnost vrcholných činitelů jiných států při návštěvách v ČSSR, včetně zajištění bezpečnosti při jejich přepravě, ubytování a účasti na nejrůznějších akcích. Příslušníci epizodické ochrany v případě nutnosti zastupovali nebo posilovali osobní strážce stranických špiček a zabezpečovali zvýšenou ochranu při letecké přepravě stranických a vládních představitelů.

Na osobního ochránce byly kladeny zvláštní nároky. Měl to být: „...tělesně a fyzicky zdatný pracovník, slušného vystupování a taktního jednání, ve věkové hranici 25–40 let, mající znalosti základů operativní práce.“<sup>10</sup> Důležité bylo také dokonalé ovládnutí zbraní i sebeobranu a zvládnutí speciálního taktického školení. Výcvik byl pochopitelně směřován ke zlepšení rychlosti úsudku a jednání a zvládnutí modelových situací.<sup>11</sup> Nově vybírání osobní strážci měli pokud možno získat praxi službou v epizodické ochraně, kde byla navíc podmínka znalosti minimálně jednoho cizího jazyka. Osobní i epizodičtí ochránci byli rekrutováni především z V. správy samotné, ale i z ostatních součástí ministerstva. Doba služby strážců neměla přesáhnout sedm let a po jejím uplynutí příslušník nesměl být zařazen k jinému

<sup>8</sup> ABS, přírůstek fondu V. správy, k. II-17, Návrh nomenklatury funkcí čelných představitelů ČSSR, kterým má být zajišťována osobní bezpečnost.

<sup>9</sup> ABS, přírůstek fondu V. správy, k. II-51, Základní informace k chráněným osobám a jejich ochraně.

<sup>10</sup> ABS, fond Sekretariát FMV III. díl (A2/3), i. j. 856.

<sup>11</sup> ABS, přírůstek fondu V. správy, k. II-16, Ochrana stranických a ústavních činitelů v ČSSR, 1983.

funkcionáři, ale vracel se zpět do jednotky, odkud přišel. V rámci osobní epizodické ochrany vykonávala správa nejen běžnou osobní ochranku, ale prověřenými příslušníky se starala i o část služeb (kuchař, číšník, holič, krejčí).<sup>12</sup>

Posledním úkolem odboru bylo zabezpečování průjezdnosti tras, po kterých se pohybovaly automobily s nejvyššími funkciónáři, a ochrana a doprovod konvojů se zahraničními delegacemi, včetně autodoprovodu. Doprovod byl pravidelně poskytován pouze prezidentovi ČSSR, generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ a předsedovi federální vlády, ostatním jen v odůvodněných případech.<sup>13</sup> Dalším úkolem bylo organizační zajištění ochrany těchto tras buď vlastními prostředky správy, nebo s pomocí dalších součástí ministerstva vnitra. Správa zpracovávala týdenní seznamy cest jednotlivých činitelů, podle nichž se následně plánovalo zajištění trasy. K pravidelně používaným trasám byla zpracována podrobná dokumentace, která přesně určovala čas a trvání uzavírky pro ostatní dopravu, variantní trasy aj. Pro jiné cesty s vrcholnými činiteli bylo nutno naplánovat trasu ad hoc.

Ochrana trasy byla dlouhodobě jedním z nejvíce problematických úkolů správy ochrany. Neustále narůstající doprava v Praze a malé množství příslušníků i vozidel vyčleněných pro tuto činnost podstatně omezovaly možnosti dostatečného zajištění průjezdných tras. Například jen jízdu prezidenta z Hradu do sídla ÚV KSČ (budova současného ministerstva dopravy) za normálních podmínek hlídalo osm příslušníků a jedno operační vozidlo.<sup>14</sup> Při cestě z ÚV KSČ do budovy Federálního shromáždění bylo nutno nasadit již třináct příslušníků správy a veřejné bezpečnosti.

Odbor ochrany objektů zvláštní důležitosti měl za úkol především ostrahu budov, v nichž sídlily nejdůležitější vládní a stranické instituce režimu. V podstatě se jednalo o běžnou kontrolní, propustkovou, strážní a pochůzkovou činnost. Hlavními budovami v působnosti tohoto odboru byly počátkem sedmdesátých let Pražský hrad, budovy ÚV KSČ, úřadu federální vlády, Federálního shromáždění, České národní rady, Úřadu

---

<sup>12</sup> ABS, fond Sekretariát FMV III. díl (A2/3), i. j. 868, 1088.

<sup>13</sup> ABS, fond Sekretariát FMV III. díl (A2/3), i. j. 856.

<sup>14</sup> U nejdůležitějších činitelů tvořilo kolonu operační vozidlo, které majákem a světly zajišťovalo průjezdnost komunikací, vozidlo chráněné osoby a doprovodné vozidlo, které vezlo další členy ochranky a v případě potíží sloužilo jako záloha pro chráněnou osobu.

vlády ČSR, Federálního ministerstvo zahraničních věcí a Federálního ministerstva vnitra. Navíc tento odbor střežil i rekreační středisko KSČ Orlík, Dodávkovou službu Praha (vyráběla nezavadné potraviny pro nejvyšší činitele), Státní sanatorium (pozdější SANOPZ), hangáry vládní letky (Leteckého oddílu MV) v Ruzyni, Národní památník Vítkov, budovu Státní plánovací komise a velvyslanectví SSSR včetně rezidence velvyslance.<sup>15</sup> Návrh z roku 1971 dokonce obsahoval plány na další rozšíření strážní činnosti včetně ostrahy všech velvyslanectví států Varšavské smlouvy. Kolegium ovšem takové navýšení funkčních míst zamítlo.<sup>16</sup>

Veškeré chráněné budovy měly přesně zpracovaná pravidla a plány ochrany, které upravovaly podmínky vstupu do objektu, prostředky fyzické a technické ochrany, rozmístění strážních stanovišť aj. Příslušníci ochranné služby sloužili systémem pěti směn, které se vzájemně překrývaly. Jednotlivá hlídková stanoviště byla obsazena buď nepřetržitě, nebo po určitou dobu, jak stanovila konkrétní pravidla ochrany toho kterého objektu. V průběhu sedmdesátých a osmdesátých let docházelo ve stále větší míře k používání technických prostředků ochrany objektů, jako jsou poplachová zařízení nebo průmyslové kamery.

Služba u odboru ochrany byla odjakživa značně neoblíbená, protože se jednalo o nesmírně jednotvárnou a nudnou činnost, kterou bylo nutno vykonávat často venku za jakéhokoli počasí. Navíc nebyla příliš dobře hodnocena a směnný provoz neumožňoval dodržovat rytmus běžného pracovního týdne. Odbor proto trpěl i na poměry ministerstva mimořádnou fluktuací. Z tohoto důvodu bylo v roce 1975 rozhodnuto, že příslušníci zde zařazení budou obměňováni po dvou letech, přičemž ostatní útvary StB i VB měly povinnost uvolněné příslušníky odboru ochrany přijmout.<sup>17</sup> Uvádění systému do praxe se ovšem nakonec značně protáhlo a došlo k němu v pozměněné podobě až v roce 1977.

Ekonomický a technický odbor měl na starost obhospodařování finančních záležitostí a technické a údržbářské služby, které krom správy samotné, sloužily i potřebám domácností stranických špiček, což bylo při mizerné úrovni služeb v socialistickém Československu jistě velmi vítané. Dalším

<sup>15</sup> ABS, fond Sekretariát FMV III. díl (A2/3), i. j. 1088.

<sup>16</sup> Tamtéž, i. j. 1090.

<sup>17</sup> Tamtéž, i. j. 856.

důležitým úkolem tohoto odboru bylo technické zajištění hlídaných objektů, tedy instalace a obsluha elektronických zabezpečovacích systémů. Ty se začaly v podstatě používat až počátkem sedmdesátých let, protože ve správě o stavu zabezpečovací techniky z roku 1971 se uvádí, že poplašné zařízení bylo v objektech zvláštní důležitosti využíváno pouze v jediném případě – při ochraně korunovačních klenotů na Hradě. Zařízení zde ovšem bylo instalováno už v roce 1928 (!! ) a od té doby bylo v nepřetržitém provozu.<sup>18</sup> Tato zpráva, mimo nechtěného holdu prvorepublikovým elektrotechnikům, dokazuje vskutku mimořádné zaostávání úrovně ochrany objektů v tomto směru.

Obdobné problémy se vyskytovaly na úseku spojení. Správa ochrany v podstatě pouze spravovala telefonní ústřednu Kanceláře prezidenta republiky na Pražském hradě. Pro plánované rozšíření utajeného mobilního spojení to bylo naprosto nedostačující zázemí. Po reorganizaci tedy vzniklo u provozního a technického odboru oddělení operativní techniky a spojení, které se staralo o montáže a opravy signalizační, zabezpečovací a spojovací techniky a obsluhovalo telefonní ústřednu Kanceláře prezidenta a operační středisko správy. Ve středisku byly postupně zprovozněny centrální ústředny veškerých spojovacích zařízení v působnosti správy a rovněž výstupy z kamerového a signalizačního systému ochrany Pražského hradu.<sup>19</sup>

V tomto odboru také začala svou existenci další důležitá agenda – hygienicko-toxikologická ochrana. Představovala jeden z nejzajímavějších pracovních úseků V. správy. Již v roce 1970 bylo vedením správy konstatováno, že je značně zanedbávána ochrana tělesných schránek chráněných osob před potenciální otravou, ať už způsobenou zkaženým jídlem, či jeho úmyslným otrávením. Hlavním dodavatelem potravin byla Dodávková služba Praha (dále jen DSP). Tato organizace měla za úkol zajistit, aby měli vedoucí představitelé státu v době front na cokoli vždy dostatek kvalitních a zdravotně nezávadných potravin. Příslušníky V. správy zajímalo především jídlo dodávané DSP tzv. prvním odběratelskému okruhu, který se v podstatě kryl se seznamem chráněných osob.<sup>20</sup> Na počátku sedmdesátých let ovšem DSP svým řízením a způsobem činnosti nebyla schopna zaručit

<sup>18</sup> ABS, fond Sekretariát FMV III. díl (A2/3), i. j. 1088.

<sup>19</sup> Tamtéž.

<sup>20</sup> ABS, přírůstek fondu V. správy, k. II-56, Seznam chráněných osob, 1989.

dodávky potravin v požadované kvalitě ani kvantitě. Dodavatelé potravin nebyli dostatečně prověřeni, podnik byl dekonspirován a zásoboval velké množství dalších odběratelů (především Tuzex), kteří byli mnohdy upřednostňováni před potřebami správy ochrany. Objednávky domácností chráněných osob byly vyřizovány se zpožděním. To vedlo k tomu, že: „...mnohé domácnosti zde omezují svůj nákup a denní životní potřeby nakupují v běžných obchodech v místě svého bydliště.“<sup>21</sup> Správa ochrany proto navrhla převést DSP zcela pod působnost ministerstva vnitra, obsadit ji prověřenými zaměstnanci, zrušit zásobování Tuzexu a celkově omezit okruh odběratelů. To by umožnilo plynulé zásobování domácností vybraných osob a také všech rautů a dalších akcí pořádaných pro stranické špičky a zahraniční delegace.<sup>22</sup> Snaha o plné podřízení DSP zřejmě narazila na odpor Ministerstva vnitřního obchodu a tak musely být vzájemné vztahy upravovány dohodami. DSP potom byla nucena přednostně plnit požadavky správy ochrany, která také prověřovala zaměstnance, prováděla ostrahu DSP, rozvoz potravin a vykonávala hygienickou kontrolu, přičemž skupina pro kontrolu hygieny dokonce požívala práv krajského hygienika.<sup>23</sup> V roce 1971 byly ovšem takové možnosti ještě hudbou budoucnosti. Správa se musela spokojit s malou chemickou laboratoří pro rozbor potravin. O rok později vzniklo samostatné oddělení preventivní a laboratorní kontroly.

Že hygienická služba byla zapotřebí, dokládá událost z roku 1973. Prvního srpna tohoto roku byla pořádána garden party na zahradě Černínského paláce na počest generálního tajemníka Organizace spojených národů Kurta Waldheima. Akce se zúčastnilo na tři sta hostů včetně celého pražského diplomatického sboru a přípravu pohoštění mělo na starosti Ministerstvo zahraničí. Hotové mísy byly předčasně prostřeny na ostrém slunci, takže když je zkontroloval přítomný hygienik V. správy, byl nucen valnou část jídla zlikvidovat. Z rautu sešlo, což mělo pochopitelně nepříjemné důsledky. Ve zprávě ministrowi náčelník správy plk. Buchvaldek hájil učiněné rozhodnutí: „*Oprávněnost zásahu hygienika V. správy FMV potvrdily laboratorní zkoušky vzorků potravin odebraných při výrobě. Stupeň mikrobiálního znečištění u rajského jablíčka plněného šunkovou pěnou, humrového vejce*

<sup>21</sup> ABS, fond Sekretariát FMV III. díl (A2/3), i. j. 1088.

<sup>22</sup> Tamtéž.

<sup>23</sup> ABS, přírůstek fondu V. správy, k. II-18, Dohoda ministerstva obchodu ČSR a FMV k činnosti vládního zásobovacího střediska DSP, 1982.

*a mocca kostky překročil množství stanovené Čs. normou jakosti do té míry, že po požití těchto pokrmů hrozilo nebezpečí akutní gastroenteritidy (akutní žaludeční a střevní potíže).*<sup>24</sup> Situace se příliš nelepšila ani v následujících letech a například zpráva o kontrole mléčných výrobků z roku 1988 uvádí, že celých 15 % dodaných výrobků nesplňovalo normu, z toho 3 % natolik, že byly pro strážníky nebezpečné.<sup>25</sup> Vzhledem k tomu, že se jednalo o prověrky dodávek, kterým byla v expedici od výrobce tou dobou už jistě věnována patřičná pozornost, lze si dobře představit, jaké zboží putovalo k běžným spotřebitelům.

Hlavním úkolem kontrarozvědného odboru bylo prověřování osob, které přicházely do styku s chráněnými funkcionáři, nebo byly zaměstnány v budovách v působnosti V. správy, a tipování potenciálně nebezpečných elementů, ať už na pracovištích, či v okolí bydlišť. Za tímto účelem si kontrarozvědný odbor budoval vlastní síť tajných spolupracovníků a důvěrníků v objektech zájmu i mimo ně. Jednalo se o relativně velký rozsah činnosti, protože například na úřadu vlády, Pražském hradě nebo ve státních sanatoriích bylo nutno prověřovat kolem pěti set zaměstnanců. Odbor se staral i o zajištění průjezdných tras. Nejdelší z nich byla spojnice Praha-Orlík, kde bylo nutno ve spolupráci s místními orgány bezpečnosti prověřit přes 15 000 osob.<sup>26</sup> Odbor samozřejmě spolupracoval s ostatními kontrarozvědnými správami v předávání získaných poznatků a v případě nutnosti si mohl vyžádat spolupráci IV. správy (sledování) či VI. správy (operativní technika – odposlechy).

Na začátku sedmdesátých let se odbor nenacházel v příliš dobrém stavu. Po srpnové okupaci přišel o většinu své agenturní sítě a nebyl schopen ji dlouhodobě obnovit. Provedený rozbor činnosti odboru z roku 1973 ukázal, že objekty v působnosti V. správy nejsou dostatečně agenturně pokryty a v práci s tajnými spolupracovníky bylo dosaženo minimálních výsledků. Během roku tak byla provedena energická opatření ke zlepšení stavu včetně výměny náčelníka odboru. Byl zahájen rozsáhlý nábor taj-

<sup>24</sup> ABS, přírůstek fondu V. správy, k. I-68, Recepce na počest Kurta Waldheima, GT OSN – závadné potraviny, 1973.

<sup>25</sup> ABS, přírůstek fondu V. správy, k. II-141, Informace o hyg.-tox. opatřeních prováděných V. správou v DSP Praha, 1989.

<sup>26</sup> ABS, fond Sekretariát FMV III. díl (A2/3), i. j. 856.

ných spolupracovníků, kteří byli buď oslovováni přímo, nebo nuceni ke spolupráci v rámci jejich prošetřování správou. Do konce roku se podařilo získat patnáct tajných spolupracovníků, devětadvacet důvěrníků a jeden propůjčený byt k utajeným schůzkám se spolupracovníky. Příslušníci odboru v průběhu roku zjišťovali údaje k více než 8500 osobám, které se nějakým způsobem dostávaly do styku s nejvyššími činiteli.<sup>27</sup>

Obrázek o činnosti odboru si lze udělat ze čtvrtletního vyhodnocení pracovní činnosti za rok 1974. Jen během druhého a třetího čtvrtletí provedli příslušníci odboru 537 schůzek s tajnými spolupracovníky a důvěrníky a nově získali 29 tajných spolupracovníků. Prověřili také více než 4500 osob, z toho 540 hloubkově tzv. operativní prověrkou. Výsledkem bylo zavedení deseti svazků na prověřované osoby a zamítnutí účasti 47 lidí na nejrůznějších akcích, protože byli vyhodnoceni jako potenciálně nebezpeční. Provedeno bylo také 43 tzv. profylaktických opatření, což znamenalo v podstatě pohrožení prstem mající za cíl vybranou osobu zastrašit natolik, aby zanechala z pohledu StB nevhodného jednání.<sup>28</sup>

Odbor automobilní se sestával především z řidičů a techniků, kteří se starali o vládní kolonu. Vznikl nově v rámci reorganizace roku 1971, aby pomohl vyřešit dosti kritický stav v této oblasti. Soustředil v sobě péči o veškerá vozidla správy a také zajišťoval výcvik řidičů. Na počátku sedmdesátých let měl odbor k dispozici 83 vozidel Tatra T-603, jichž byl největším uživatelem v ČSSR, po pěti sovětských reprezentačních automobilech Čajka a ZIL-111, 43 ostatních osobních a dodávkových aut, devět nákladních vozidel a autobusů a jednadvacet motocyklů.<sup>29</sup>

Odbor se potýkal s mnoha problémy. Především to byl neuspokojivý technický stav automobilů T-603. V návrhu na zkvalitnění dopravy z roku 1972 tehdejší velitel V. správy uvádí, že dodávaná vozidla nespĺňují požadavky na hlučnost, účinnost brzd, vybavení interiéru aj. Velmi akcentovanou nepříjemností bylo dodávání automobilů bez radiopřijímačů. *„Je nepochopitelné, zejména zahraničním delegátům, že automobil, který je prodáván za 198 748 Kčs nemůže být vybaven radiostanicí cca za 2000 Kč. Za tento stav jsme kritizováni i našimi soudruhy a přes veškerou snahu není v naší moci problém*

<sup>27</sup> ABS, přírůstek fondu V. správy, k. I-26, Vyhodnocení plánu práce za rok 1973.

<sup>28</sup> Tamtéž, Vyhodnocení úkolů plánu práce za 2. a 3. čtvrtletí 1974.

<sup>29</sup> ABS, přírůstek fondu V. správy, k. I-24, Systematizace dopravních prostředků, 1971.

vyřešit.<sup>30</sup> Stížnosti byly i na situaci s vozidly Čajka, které překračovaly plánovanou životnost a nebyla za ně dostatečná náhrada. Problémy byly samozřejmě i s obstaráváním náhradních dílů na všechna vozidla, přičemž situace byla natolik zlá, že v některých případech nezbylo, než namísto opravy vozidlo vyřadit.<sup>31</sup>

Ke zlepšení stávajícího stavu navrhoval náčelník správy prosadit u výrobce Tater možnost uplatnění zvláštních požadavků – odhlučnění, vybavení aut radiopřijímačem a uchycením pro radiostanici, vybavení posilovačem brzd, světly do mlhy a radiálními pneumatikami s bílým lakem. Rovněž se dožadoval přednostního přístupu k dodávkám náhradních dílů. Pro obměnu reprezentační flotily pak V. správa chtěla zakoupit osmnáct vozů ZIL-117 a dva ZIL-114.<sup>32</sup> Mimo výše uvedeného se odbor potýkal také se slabým technickým zázemím pro opravy, nedostatkem parkovacích míst nebo nedostatečnou úrovní výcviku řidičů.

Mnoho těchto problémů se podařilo v průběhu doby vyřešit. Zpřísnil se výběr řidičů, kteří museli podstupovat pravidelné lékařské prohlídky a byli pravidelně školeni pro zvládání vozidla v krizových situacích. Automobilový park byl postupně obměňován – od roku 1974 byly dodávány nové automobily Tatra T-613, později přišly i nové ZILy. Rovněž se zlepšilo vybavení opravny, kterou měl odbor ve správě – vozidla byla pravidelně kontrolována na diagnostické lince.<sup>33</sup> Problémy s kvalitou vozidel však přetrvávaly až do konce režimu.

## Bezpečnostní opatření – hlavní náplň práce správy

Kromě běžné rutinní činnosti představovala hlavní akce správy tzv. bezpečnostní opatření (dále jen BO). Ta souvisela většinou s nějakým více či méně důležitým setkáním chráněných osob s „běžnými lidmi“ mimo střežená pracoviště. Dalším typem bezpečnostní akce bylo zajištění ochrany a přepravy zahraničních delegací. U největších bezpečnostních akcí se obě tyto činnosti prolínaly.

<sup>30</sup> ABS, přírůstek fondu V. správy, k. I-24, Některé návrhy na zkvalitnění dopravy a doprovodu chráněných osob, 1972.

<sup>31</sup> Tamtéž.

<sup>32</sup> Tamtéž.

<sup>33</sup> ABS, přírůstek fondu V. správy, k. II-16, Ochrana stranických a ústavních činitelů v ČSSR, 1983.

Průběh bezpečnostních opatření byl vždy podobný. Po oznámení, že se připravuje akce, které se účastní chráněná osoba nebo zahraniční delegace, byl určen styčný důstojník, jenž se účastnil jednání s organizátorem a připravil základní informace pro přípravu BO. Po zjištění těchto údajů byl náčelníkem správy určen náčelník BO a jeho zástupce. Náčelník BO poté vedl porady správy k této konkrétní akci, jednání se specialisty správy a zpracoval veškeré aspekty plánovaného opatření a podklady k jeho uskutečnění. Na poradách se určil typ bezpečnostního opatření a byly konkretizovány požadavky na materiální, personální a finanční zabezpečení akce, forma propustkového režimu v místě konání, upřesnění úkolů při jednotlivých fázích akce aj. Při mimopražských BO byla v některých případech zformována výjezdová skupina, která zjistila podmínky v místě konání a zabezpečila součinnost regionálních útvarů SNB a specifickou přípravu prostoru pro konání BO (zjištění příjezdových tras, bezpečnostní prohlídka prostoru atd.).

Následně byl náčelníkem správy vydán rozkaz o provedení BO, který vždy obsahoval název akce, uvedení místa a času jejího konání, stručný program, počet účastníků a stanovení způsobu spolupráce s organizátorem a s ostatními složkami SNB, které se na akci budou podílet. Uložil také konkrétní úkoly pro průběh BO. Zároveň jmenoval velitele BO a jeho zástupce a velitele úseků BO, kteří měli na starosti provedení jednotlivých částí bezpečnostního opatření. Před započítím akce byla provedena instruktáž všech příslušníků, kteří se akce účastnili. Po skončení BO byla vždy svolána porada, na níž se provedlo vyhodnocení akce. O každé akci se vedl zvláštní svazek s veškerou potřebnou dokumentací.

Ze sedmdesátých let se dokumentace k bezpečnostním opatřením až na mizivé výjimky nedochovala. Z dostupných dokumentů<sup>34</sup> si ovšem lze udělat alespoň částečný obrázek o jedné z nejvýznamnějších akcí – bezpečnostnímu opatření ke XIV. sjezdu KSČ v květnu 1971. Sjezd měl stvrdit vítězství normalizační garnitury KSČ a podtrhnout heslo „Se Sovětským vztahem na věčné časy“, k čemuž měla napomoci i oficiální návštěva Le-

<sup>34</sup> Poznátky máme díky práci *Nástin dějin V. správy*, která byla sepsána v roce 1987. Je s ní nutno pochopitelně zacházet opatrně, ale zachycuje množství důležitých pamětnických svědectví, k nimž by se už v dnešní době nebylo možné dostat. Viz: ABS, přírůstek fondu V. správy, k. I-22, *Nástin dějin V. správy SNB, 1987.*

onida Brežněva a dalších špiček zemí Varšavské smlouvy. Bezpečnostní opatření proto byla mimořádná. Již dlouho před sjezdem začali vyčlenění příslušníci V. správy prověřovat veškeré zaměstnance, kteří by se měli podílet buď na stavebních úpravách ve Sjezdovém paláci v Parku kultury a oddechu Julia Fučíka (v současné době Průmyslový palác na Výstavišti), nebo přímo na obsluze účastníků sjezdu. Stejně tak se pozornost zaměřila na veškerý personál hotelů, kde měly být ubytovány delegace ze zahraničí. Pod nepřetržitým dohledem bylo také provádění veškerých stavebních úprav. Technici správy se věnovali především důkladným protipožárním opatřením, bezpečnostním prohlídkám veškerých prostor včetně půd, sklepů, kanalizace aj. Všechny místnosti, kde se měl sjezd konat, byly pečlivě desinfikovány. Jak se sjezd blížil, příslušníci správy vytyčili průjezdné trasy, naplánovali organizaci lékařské pomoci, prověřili veškeré inženýrské sítě a zajistili spojovací služby. Pro přepravu delegací bylo obstaráno ze zdrojů V. správy a ÚV KSČ devadesát Tater T-603 a sedmáct luxusních vozů Čajka. Vybrána byla pochopitelně vozidla v co nejlepším technickém stavu a s dokonalým vnějším vzhledem. Po ukončení jejich výběru byly automobily uzamčeny ve veleslavínských garážích MV a trvale stráženy. Podobně byly v průběhu sjezdu pod dozorem vlakové soupravy a autobusy přivázející delegáty z jednotlivých krajů ČSSR a veškerá letadla zahraničních návštěv.<sup>35</sup>

Závěrečná technicko-bezpečnostní prohlídka sjezdového areálu byla provedena 24. května 1971, poté byl celý areál uzavřen. Druhého dne ráno začal sjezd i celá bezpečnostní akce. Prostor byl rozdělen do tří bezpečnostních pásem. První pásmo, v okolí areálu Výstaviště, bylo neustále obcházeno asi padesáti uniformovanými příslušníky VB, kteří měli za úkol především hlásit podezřelé osoby a bránit případnému shromažďování občanů. Druhé se nacházelo uvnitř areálu, kam bylo možné dostat se pouze na propustku. Příslušníci správy nepřetržitě hlídali všechny vchody a hlídky byly rozmístěny i po celém areálu. V tomto pásmu jich bylo nasazeno celkem dvacet dva. Posledním pásmem byl samotný prostor Průmyslového paláce, který byl pod dohledem padesáti příslušníků správy ochrany v civilu. Všechna vozidla vjíždějící do areálu musela být označena zvláštními značkami, jež je opravňovaly ke vjezdu do určité části areálu,

---

<sup>35</sup> ABS, přírůstek fondu V. správy, k. I-22, Nástin dějin V. správy SNB, 1987, s. 123–124.

a musela dodržovat pečlivě naplánovaný harmonogram. V areálu byla zřízena služba kontrolující potraviny pro jednotlivé skupiny delegátů. Po ukončení sjezdu byli delegáti přepraveni autobusy do svých krajů nebo na nádraží, odkud odjížděli opětovně prověřenými soupravami. Nakonec byl sjezdový prostor zbaven dočasně instalovaných zařízení a předán zpět do rukou správy areálu. Tím celá bezpečnostní akce skončila.<sup>36</sup> Na sjezdové bezpečnostní opatření ovšem následně navazovala další BO pro zahraniční delegáty, kteří měli ještě jiný program – tradiční návštěvu továren, jednotných zemědělských družstev a kulturních akcí.

Samozřejmě se konaly i menší bezpečnostní akce. Jako příklad je možné uvést BO provedené při příležitosti diplomatického honu na zámku v Lánech dne 19. listopadu 1984. Akce se měl účastnit prezident Gustáv Husák, členové politbyra a diplomatický sbor – celkem 55 diplomatů z prakticky všech vyslanectví v ČSSR. Hosté se dostavili v 8:15 k zámku, odkud byli přepraveni autobusem V. správy do obory, kde do tří hodin probíhal hon. Od 16:00 program pokračoval slavnostní večeří na lánském zámku. Dne 13. listopadu byl vydán rozkaz náčelníka správy, v němž ukládal základní úkoly. Náčelník vnitřního odboru měl za úkol projednat s náčelníkem I. odboru rozsah ochrany v zámku Lány, podmínky propustkového režimu, zpracovat plán spojení a zajistit seznamy zúčastněných civilistů. Náčelník II. odboru měl zajistit vnitřní ochranu zámku a uvolnit dva číšníky a jednoho kuchaře. Jeho kolega ze III. odboru zajišťoval odjezdy a příjezdy k zámku a IV. odbor odpovídal za prověrku všech lidí, kteří se akce účastnili. Automobilní odbor (V.) měl obstarat přistavení autobusu k odvozu zúčastněných na hon a zpět, odbor technické a hygienicko-toxikologické ochrany (VI.) pak měl na starost kontrolu nezávadnosti podávaných potravin, uskutečnění bezpečnostní prohlídky zámku a přistavení spojovacího vozidla.<sup>37</sup>

Úkoly byly dále rozpracovány v plánu BO z 16. listopadu. Určoval zejména organizační věci, které bylo nutno do dne konání honu zařídit a nebylo jich málo. Kromě běžných záležitostí, jako zabezpečení průjezdnosti silnic v okolí zámku, zajištění pohotovosti na okresní správě SNB Rakovník nebo provedení zákazu vstupu do prostoru, byla konána z vněj-

<sup>36</sup> ABS, přírůstek fondu V. správy, k. I-22, Nástin dějin V. správy SNB, 1987, s. 124–128.

<sup>37</sup> ABS, přírůstek fondu V. správy, k. I-71, Diplomatický hon v Lánech, 1984.

šího pohledu i poněkud neobvyklá opatření. Týkaly se například zákazu střelecké práce v prostoru nedalekého lomu či zákazu přeletů letadel nad prostorem honu, byla obstarána lékařská pohotovost na chirurgickém oddělení rakovnické nemocnice včetně pohotovosti sanitního vozu a v neposlední řadě se od středočeských energetických závodů vyžádala záruka nepřetržité dodávky elektrické energie po stanovenou dobu... Pro případ námrazy setrvával v pohotovosti posypový vůz.

Hon úspěšně proběhl a následovalo vyhodnocení celé akce. Správa ochrany a správa SNB hlavního města Prahy a Středočeského kraje v tento den nasadila 41 příslušníků a akce byla hodnocena dobře s jedinou závadou – příslušníci VI. odboru zjistili, že podávaný šunkový salám „*vykazoval hrubé senzorické závady (zelenání vločky)*“ a zaznamenali jednu stížnost na kvalitu ovoce. O problému se zeleným salámem byl informován přímo dodavatel – DSP, který byl vyzván k nápravě. Problém hrušky s nahnědlým jádřincem řešil přímo VI. odbor. Ten zjistil, že „*připravených hrušek určených k nakládání na mísy, byly tři namátkově rozříznuty a senzoricky bez závad posouzeny. Vzhledem k tomu, že na kvalitu hrušek byla vznesena stížnost, byly v rámci jejího prověřování okamžitě rozkrojeny dvě namátkou vybrané hrušky a dvě hrušky byly dodány k laboratornímu vyšetření.*“ Nakonec bylo konstatováno, že vada vznikla „*nerovnoměrným dozráváním plodu*“ a je prakticky neodhalitelná. „*Jediná možnost, jak podobné vady omezit, je prověrka velkého počtu jedinců a statistické vyhodnocení závad a z toho vyplývající pravděpodobnosti.*“<sup>38</sup> Jak vidno, o žaludky nejvyšších stranických a vládních představitelů bylo dobře postaráno.

Bezpečnostních akcí se v dlouhodobém průměru ročně konalo mezi 200–250. Z těch zajímavějších to byly například návštěvy představitelů Organizace pro osvobození Palestiny v letech 1982 a 1983, návštěva Kim-Ir-Sena v roce 1984 nebo francouzského prezidenta Françoise Mitterranda roku 1988. Jednu z největších akcí pak znamenalo zajištění návštěvy sovětské delegace v čele s generálním tajemníkem ÚV Komunistické strany Sovětského svazu Michailem Gorbačovem ve dnech 9.–11. dubna 1987.<sup>39</sup> Zajímavostí může být, že následník V. správy – Úřad FMV pro ochranu ústavních činitelů – se podílel na zabezpečení návštěv Jana Pavla II. v dubnu, Margaret Thatcherové v září, nebo George Bushe v listopadu

<sup>38</sup> ABS, přírůstek fondu V. správy, k. I-71, Diplomatický hon v Lánech, 1984.

<sup>39</sup> ABS, přírůstek fondu V. správy, k. I-80, I-82.

roku 1990.<sup>40</sup> Řadoví příslušníci správy – zvláště specialisté na výbušniny nebo hygienicko-toxikologickou ochranu – byli nepochybně v naprosté většině stejní lidé jako před listopadem 1989.

## **Organizační vývoj správy v sedmdesátých a osmdesátých letech**

V průběhu sedmdesátých a osmdesátých let čekalo správu ochrany několik velkých reorganizací, i když základní zaměření práce zůstávalo samozřejmě shodné. Hned na počátku sedmdesátých let se musela vypořádat s problémem existence obdobného útvaru na Slovensku – Slovenskou správou ochrany. Ta byla založena v rámci vzniku federativního uspořádání na počátku roku 1969 jako útvar Ministerstva vnitra SSR z původního 5. odboru krajské správy MV Bratislava a měla za úkol ochranu stranických a ústavních činitelů na Slovensku.<sup>41</sup> Skládala se z vnitřní skupiny, samostatného oddělení ochrany, jehož úkoly byly v podstatě totožné s úkoly I. odboru a částečně V. odboru (autopark) V. správy, odboru ochrany objektů zvláštní důležitosti (totožné s úkoly II. odboru V. správy) a operativní skupiny (totožné s úkoly IV. odboru). Obdobně jako její větší sestra chránila slovenská správa ochrany vrcholné představitele SSR – prvního tajemníka ÚV Komunistické strany Slovenska (dále jen KSS), předsedu vlády a ministra vnitra SSR, předsedu Slovenské národní rady a členy politbyra ÚV KSČ žijící na Slovensku. Rovněž byly chráněny budovy ÚV KSS, Slovenské národní rady, Předsednictva vlády, Ministerstva vnitra SSR, konzulátu SSSR a několik dalších. Roku 1971 měla správa 212 tabulkových míst, z nichž bylo 183 obsazeno.<sup>42</sup>

Krátce po nástupu normalizace vyvinulo Federální ministerstvo vnitra snahu centralizovat složky rozdělené při přechodu na federativní uspořádání. Prioritou bylo dostat pod svou kontrolu především složky StB. U Ministerstva vnitra ČSR se jednalo o relativně snadnou a rychlou záležitost, ale Slováci se zpětné centralizaci po nějakou dobu úspěšně bránili. Počátkem roku 1971 byl kolegiem ministra vnitra ČSSR přijat dokument vymezující postavení, působnost a organizaci správy ochrany v SSR, jenž

<sup>40</sup> ABS, přírůstek fondu V. správy, k. I-95.

<sup>41</sup> ABS, přírůstek fondu V. správy, k. I-22, Nástin dějin V. správy SNB. 1987, s. 142–143.

<sup>42</sup> ABS, fond Sekretariát FMV III. díl (A2/3), i. j. 1088.

ji sice podřizuje náčelníkovi V. správy, avšak zachovává určitá oprávnění i ministroví vnitra SSR. Možnosti ministra vnitra SSR byly vcelku značné – mohl kdykoli nasadit příslušníky správy ochrany v SSR dle „*okolností a bezpečnostní situace*“, vyžadovat informace o bezpečnostní situaci a zprávy o kádrovém a morálním stavu jednotky. Mohl také přímo úkolovat náčelníka správy, pokud se to týkalo přímo chráněných osob a objektů na Slovensku. Náčelník jej navíc musel informovat o všech bezpečnostních opatřeních, které se území Slovenska týkaly.<sup>43</sup>

Tento stav vedení federálního ministerstva rozhodně nevyhovoval, a tak během roku probíhala na úrovni ministrů vnitra jednání, která ve výsledku nikam nevedla a jen potvrdila status quo. Správa ochrany však tlačila nadále a v organizačním řádu V. správy vydaném v lednu roku 1972 je již explicitně uvedeno, že náčelník správy ochrany v SSR řídí činnost správy „*v souladu se zákony, rozkazy ministra vnitra ČSSR, náměstka ministra vnitra ČSSR, náčelníka správy ochrany...*“ O pravomocích ministra vnitra SSR se zde nepíše nic. Řád pouze obsahuje vágní formulaci, že správa zpracovává návrhy na opatření nutná k zajištění bezpečnosti chráněných osob a „*podle povahy věci /.../ tyto návrhy projednává a zabezpečuje jejich realizaci /.../ s příslušnými stranickými a státními orgány SSR /.../*“ a dále, že „*vztahy správy ochrany k /.../ MV SSR jsou založeny na vzájemné spolupráci. /.../ nejde o vztahy nadřízenosti a podřízenosti...*“<sup>44</sup>

Pohlcením správy ochrany však vznikla neobvyklá skutečnost. Ve struktuře nejvyššího organizačního celku ministerstva – V. správy – byla obsažena další správa – ochrany na Slovensku. Tato situace ale netrvala dlouho. K 1. lednu 1973 se ze správy ochrany v SSR stal samostatný odbor ochrany v SSR, čímž bylo začlenění bývalé samostatné složky do struktury V. správy v podstatě ukončeno.<sup>45</sup>

V roce 1973 došlo ještě k dalším reorganizačním krokům. Bylo spojeno operačně analytické a vnitřní oddělení do útvaru s dlouhým názvem – operačně analytické a vnitřní oddělení. Další opatření podtrhlo význam generálního tajemníka jakožto nejdůležitější osoby ve státě, když byl

<sup>43</sup> ABS, fond Sekretariát FMV III. díl (A2/3), i. j. 1088.

<sup>44</sup> ABS, fond Sekretariát FMV VI. díl (A2/6), i. j. 70.

<sup>45</sup> ABS, přírůstek fondu V. správy, k. I-22, Nástin dějin V. správy SNB, 1987, s. 145.

z I. odboru vyčleněn samostatný odbor ochrany generálního tajemníka. Ten pak existoval další čtyři roky, načež se v poněkud pozdní reakci na obsazení nejvyšší ústavní funkce Gustávem Husákem přejmenoval na odbor ochrany generálního tajemníka a prezidenta ČSSR.

V tomto roce také ukončil své působení ve funkci náčelníka V. správy plk. Kropáček a byl nahrazen plk. Milanem Buchvaldkem, který nastoupil k ministerstvu vnitra ve svých 31 letech po téměř desetileté službě v Československé lidové armádě. Dlouhá léta pak strávil na hlavní správě rozvědky jako referent. Protože „krizovým“ obdobím 1968/69 prošel z pohledu normalizačního režimu bez poskvrny, čekala ho poměrně strmá kariéra. V dubnu 1970 byl zřejmě i díky svým znalostem němčiny pověřen vedením zahraničního oddělení sekretariátu ministerstva. Jen o dva měsíce později v důsledku reorganizace sekretariátu povýšil na vedoucího odboru pro mezinárodní styky, kde vydržel další tři roky. V březnu 1973 byl dočasně pověřen řízením správy ochrany namísto dosavadního náčelníka plk. Kropáčka a od července téhož roku se dočasné jmenování změnilo na trvalé. V čele V. správy pak Buchvaldek vydržel až do poloviny roku 1989, tedy šestnáct let. Teprve v létě 1989 byl přeřazen do činné zálohy a následně k 31. prosinci 1989 v hodnosti generálmajora odešel do důchodu.<sup>46</sup>

O rok později došlo ke vzniku nového, VI. odboru, a to sloučením doposud samostatného oddělení hygienicko-toxikologické obrany, oddělení spojovací techniky, které bylo vyjmuto ze III. odboru, a oddělení technické ochrany, které bylo založeno o rok dříve u IV. odboru. Vznik tohoto oddělení u kontrarozvědného odboru je poněkud podivný – logičtější by byl u některé z technických součástí správy. Mělo totiž za úkol jednak prověřovat došlé zásilky a místa pobytu chráněných osob z hlediska pyrotechnického a radiologického a případné zneškodnění podezřelých předmětů. Další povinností bylo zabezpečovat bydliště a chráněné budovy proti výzvědné a odposlechové technice a oddělení také převzalo úkol instalací a sledování zabezpečovacích zařízení.<sup>47</sup> Sloučením těchto oddělení tak vznikl odbor, který se specializoval na konkrétní typy ochrany. Téhož roku byl také přejmenován dosavadní samostatný odbor ochrany

---

<sup>46</sup> ABS, fond Karty příslušníků – karta Milana Buchvaldka.

<sup>47</sup> ABS, přírůstek fondu V. správy, k. II-16, Ochrana stranických a ústavních činitelů v ČSSR, 1983.

v SSR na VII. odbor V. správy. Vzniklé změny byly podchyceny v novele organizačního řádu z května 1974.<sup>48</sup>

V roce 1977 došlo k dalšímu organizačnímu zásahu do struktury. Byl zrušen II. odbor (ostraha objektů) a vytvořen útvar SNB Lípa, který jeho úkoly převzal. Na Slovensku byl obdobně vyčleněn oddíl stejného názvu. Důvodem vzniku těchto útvarů byla realizace rok starého plánu na častější obměňování příslušníků sloužících v tomto de facto strážním oddílu a zabránit tak vysoké fluktuaci, jež tento útvar provázela od jeho vzniku. Dle organizačního řádu útvaru a oddílu Lípa byly útvary kromě náčelnického stavu pravidelně obměňovány – vždy k 1. březnu a 1. září v každém roce – ze stavu příslušníků Pohotovostního pluku VB. Služba trvala jeden rok a byli do ní přijímáni především dobrovolníci po ukončení praporčické školy. Pouze v případě nedostatku dobrovolníků jim mohla být služba u útvaru Lípa nařízena. Touto změnou také došlo ke značné úspoře pracovních míst a mohl být zaveden nový systém trojsemenné služby namísto dosavadní pětismenné. Došlo rovněž k ukončení ostrahy některých objektů, z nichž nejvýznamnější byly objekty České a Slovenské národní rady.<sup>49</sup> Část z uspořených míst bylo převedeno k odboru osobní a epizodické ochrany. Díky pravidelnému střídání příslušníků a pravidelnému doplňování z Pohotovostního pluku VB se situace útvaru stabilizovala.<sup>50</sup>

Současně byl v listopadu 1977 opět pozměněn organizační řád správy, který vstoupil v platnost 1. ledna 1978. Od tohoto data tedy vypadala organizace V. správy takto:

- vedení správy
- I. odbor – osobní ochrana generálního tajemníka ÚV KSČ a prezidenta ČSSR
- II. odbor – osobní a epizodická ochrana
- III. odbor – ekonomický a technický
- IV. odbor – zpravodajský
- V. odbor – automobilní doprava
- VI. odbor – operativně technická a toxikologická ochrana
- VII. odbor – ochrana v Bratislavě
- VIII. odbor – operačně analytický a vnitřní

<sup>48</sup> ABS, fond Sekretariát FMV VI. díl (A2/6), i. j. 210.

<sup>49</sup> ABS, fond Sekretariát FMV V. díl (A2/5), i. j. 74, 81.

<sup>50</sup> ABS, přírůstek fondu V. správy, k. I-22, Nástin dějin V. správy SNB. 1987, s. 155.

- inspekce náčelníka správy (vznikla v listopadu 1976)
- kádrové a školské oddělení
- skupina obrany
- útvar Lípa v Praze
- oddíl Lípa v Bratislavě<sup>51</sup>

Ani tento stav ovšem příliš dlouho nevydržel. Již v dubnu 1980 navrhl náčelník správy vedení ministerstva další reorganizaci, která byla schválena a vstoupila v platnost v srpnu 1980. Spočívala ve vyčlenění oddělení ochrany trasy z odboru osobní a epizodické ochrany do samostatného III. odboru. Původní III. odbor (ekonomický a technický) byl přeznačen na VIII. odbor, zatímco původní VIII. odbor (operačně analytický a vnitřní) byl pro změnu přejmenován pouze na vnitřní odbor. Výsledná podoba správy byla právně ukotvena opětovným vydáním (od roku 1970 již čtvrtým) organizačního řádu.<sup>52</sup>

Další změna přišla až v roce 1986, kdy byl dosavadní VIII. odbor (ekonomický a technický) přejmenován na ekonomický odbor a jeho číslo převzal útvar Lípa. Oddíl Lípa v Bratislavě byl zařazen plně do struktury VII. odboru v Bratislavě. Vnitřní odbor opět změnil jméno, tentokrát na operační a analytický a z kádrového a školského oddělení se stalo pouze oddělení kádrové. I tentokrát byl vydán nový organizační řád.<sup>53</sup> Tato struktura vydržela až do velkých reorganizací v roce 1988.

## Správa ochrany koncem osmdesátých let

Konec osmdesátých let ubíhal pro příslušníky správy v neměnném tempu. Byly zajišťovány bezpečnostní akce při návštěvách vrcholných představitelů po celé ČSSR, doprovody zahraničních delegací, technika se průběžně obměňovala, hlídky stály pravidelně na svých stanovištích a správa, podobně jako celý SNB, utěšeně bobtnala, především v růstu počtu řídicích pracovníků. Zatímco v roce 1970 si vystačila s pěti odbory a třemi odděleními při tabulkovém počtu 1077 příslušníků, v roce 1987 při počtu 975 příslušníků už měla deset odborů a jedno oddělení.

<sup>51</sup> ABS, fond Sekretariát FMV VII. díl (A2/7), i. j. 81.

<sup>52</sup> ABS, fond Sekretariát FMV VII. díl (A2/7), i. j. 191.

<sup>53</sup> ABS, přírůstek fondu V. správy, k. I-22, Rozkaz náčelníka správy č. 42, 1986.

Neustálý nárůst řídicích článků rozhodně neefektivně činnost správy, která se postupně stala podobně strnulou jako celé ministerstvo i celá společnost. Správa vykazovala značné nedostatky ve všech oblastech, ať už příčinou vnějších okolností nebo špatnou vlastní prací. Jako příklad prvního druhu je možné uvést stav automobilového parku. V roce 1986 již byla hlavním automobilem používaným správou známá Tatra T-613, která postupně nahradila svého předchůdce Tatra T-603. Většinu z vozů tvořily T-613 Speciál, které měly prodloužený rozvor a luxusní výbavu interiéru. Přestože měly už svým určením představovat velmi kvalitní výrobek, jejich nedostatky a poruchovost byly závažjší.

Karoserie už po pěti letech prozevily tak, že je bylo nutno zcela vyměnit. Náklady na tuto přestavbu ovšem dle kalkulace V. správy přesahovaly zbytkovou hodnotu vozidel o téměř třetinu. Brzdový systém vykazoval slabou účinnost. V motorech už po ujetí 100 000 km praskaly písty, měly velkou spotřebu oleje a vinou nedostatečného spalování hodně kouřily. Převodovky se rychle opotřebovávaly, docházelo k vypadávání rychlostních stupňů, drnčení řadicích pák, dokonce i k zablokování zařazeného stupně, což pochopitelně vyřadilo automobily z provozu. Jen v roce 1984 bylo zaznamenáno 34 poruch tohoto druhu, tj. téměř u každého třetího vozidla. Ze všech vozů unikalo palivo, nátěry v nádrži se odlupovaly a ucpávaly potrubí, vozidla netopila, neshodila, a to není zdaleka úplný výčet. Zásobování náhradními díly bylo zcela nedostatečné, přestože vedení správy několikrát žádalo ministerstvo průmyslu o přednostní zajištění jejich dodávek. V důsledku byla značná část vozů neustále ve stadiu nekonečných oprav a čekání na potřebné díly.<sup>54</sup>

Situace došla tak daleko, že v roce 1986 žádalo vedení správy o náhradu Tater západními volvy a zpracovalo analýzu, která přesvědčivě vyznívala ve prospěch švédských vozů. Z politických důvodů samozřejmě z věci sešlo, přestože vedení správy argumentovalo, že automobily volvo jsou používány k přepravě činitelů v Německé demokratické republice i jiných socialistických zemích, kde s nimi mají dobré zkušenosti.<sup>55</sup> Zřejmě jen máloco ilustruje stav průmyslu někdejšího strojírenského velmocí na sklonku

---

<sup>54</sup> ABS, přírůstek fondu V. správy, k. II-141, Informace o technických nedostatcích vozidel T-613, 1986.

<sup>55</sup> Tamtéž, Informace o porovnání vozidel T-613 S a Volvo 740 GL, 1986.

osmdesátých let lépe, než skutečnost, že nedokáže zajistit auta v odpovídající kvalitě alespoň pro nejvíce privilegovanou vrstvu.

Správa se ovšem potýkala i se šlendriánem ve vlastních řadách. V letech 1988 a 1989 provedla inspekce ministra vnitra dvě prověrky IV. (kontrarozvědného) odboru. Výsledky byly vskutku nevalné. Již při první inspekci bylo zjištěno, že značná část tajných spolupracovníků nedodává hodnověrné zprávy a jsou vedeni pouze formálně, jejich každoroční zhodnocení je nedostačující. Příslušníci minimálně využívali agenturu při vlastních rozpracovaných akcích, spisy byly mnohdy nedbale vedeny a úkoly nadřízených plněny se zpožděním nebo jen formálně. Na základě výsledků kontroly byla ukončena spolupráce s 52 tajnými spolupracovníky a dalších 32 bylo převedeno na důvěrníky. V celé síti tak z původních 101 zůstalo jen sedmáct tajných spolupracovníků, což dává dobrou představu o mizerné kvalitě původní agenturní sítě. Obdobné výsledky práce se spolupracovníky byly zjištěny i na kontrarozvědném oddělení v Bratislavě. Když o rok později inspekce kontrolu opakovala, zjistila, že část nedostatků se sice podařilo odstranit, ale stále přetrvávaly chyby s vedením svazků, v práci s agenturní sítí apod. Vcelku dobře to dokládá laxní přístup ze strany příslušníků, kteří zřejmě veškeré postupy vykonávali pouze formálně, a mizivou iniciativu ke změnám.<sup>56</sup>

V roce 1988 v souvislosti s počínající přestavbou přišel i požadavek na omezení příliš rozbujelého řídicího aparátu Federálního ministerstva vnitra a na redukci počtu tabulkových míst. Mělo se tak docílit vyšší efektivity práce a značných finančních úspor. V létě 1988 tak proběhla rozsáhlá reorganizace celého Federálního ministerstva vnitra spočívající především ve slučování jednotlivých součástí. Definitivní organizace správy ochrany vypadala počátkem září 1988 následovně:

- I. odbor – osobní ochrany – vznikl spojením bývalého odboru osobní ochrany generálního tajemníka a prezidenta (I.) a osobní a epizodické ochrany (II.)
- II. odbor – ochrany objektů – vznikl z bývalého VIII. odboru Lípa
- III. odbor – odbor ochrany na území SSR – bývalý VII. odbor
- IV. odbor – kontrarozvědné ochrany – beze změn

---

<sup>56</sup> ABS, přírůstek fondu V. správy, k. II-21, Výsledná zpráva z prověrky budování a využívání agentury k plnění úkolů V. správy.

- V. odbor – bezpečnostně dopravní – vznikl sloučením III. odboru (ochrana trasy) a V. odboru (automobilního)
- VI. odbor – technické obrany – beze změn
- Organizační a operační odbor – bývalý vnitřní odbor
- Ekonomické oddělení – beze změny
- Kádrové oddělení – beze změny
- Skupina obrany – beze změny
- Inspekce náčelníka – beze změny

Zmíněné organizační změny měly za následek snížení početního stavu správy o sto tabulkových míst příslušníků z téměř tisíce na 902.<sup>57</sup> Skutečné stavy správy ochrany se v roce 1989 pohybovaly mírně pod touto hranicí. Na konci listopadu 1989 sloužilo na V. správě 893 příslušníků a 46 občanských zaměstnanců. Správu před pádem režimu čekala ještě změna na náčelnickém postu. Koncem června byl odvolán dlouholetý náčelník správy generálmajor Buchvaldek. Nahradil jej pplk. Václav Kilián, jenž u V. správy na počátku sedmdesátých let začínal a následně dlouho sloužil u krajské správy MV Brno, naposledy jako náčelník okresní správy SNB Gottwaldov.<sup>58</sup>

## Konec správy ochrany

Rok 1989 byl pro příslušníky V. správy jen dalším v řadě. Protože plánování a zajišťování bezpečnostních akcí bylo léty praxe dostatečně vypilováno, nedocházelo k větším problémům a zadané úkoly byly uspokojivě plněny. Koncem srpna se správa pomalu začala připravovat na zajištění ochrany XVIII. sjezdu KSČ, který se měl konat následujícího roku a tentýž měsíc považoval náčelník správy za nejdůležitější úkol pro rok 1990 trvalé zabezpečení výsad a imunit chráněných osob.<sup>59</sup> Mimořádných událostí se až do počátku listopadu vyskytovalo poměrně malé množství a navíc vcelku bezvýznamných jako kupříkladu ta ze 14. listopadu.

---

<sup>57</sup> ABS, přírůstek fondu V. správy, k. II-26, Štáb náčelníka V. správy, 1988.

<sup>58</sup> ABS, fond Karty příslušníků – karta Václava Kiliána.

<sup>59</sup> ABS, přírůstek fondu V. správy, k. II-16, Zpráva o bezpečnostní situaci v ČSSR, cíle a hlavní úkoly na rok 1990, 1989.

Poručík Jiří Patera toho dne hlásil, že v 7:05 bylo pracovníkem ÚV KSČ oznámeno, že na pilíři pod magistrálou je nastříkán nápis v angličtině, kde je uvedeno jméno Jakeš. Poručík Patera situaci ověřil a upřesnil vedoucímu směny text nápisu „I DON'T WANNA THE JAKEŠ“, který byl nastříkán bílou barvou s písmeny o velikosti asi 0,5 m. K tomu poznamenal vedoucí oddělení: „*Postup příslušníka hodnotím jako správný. Na místo se dostavili příslušníci městského oddělení VB Praha Karlín /.../, kteří se souhlasem náčelníka provedli odstranění nápisu. Nápis se jim nepodařilo přeložit. Posléze bylo zjištěno, že se zřejmě jedná o nápis tohoto znění: »Já nechci Jakeše« – místo WANNA by však muselo být slovo WANT! Další opatření z naší strany nebylo nutno přijímat.*“<sup>60</sup> Přestože by bylo zajímavé zjistit, zda se příslušníkům pisálka podařilo odhalit, je pochopitelné, že z podobných mimořádností si náčelník správy příliš těžkou hlavu nedělal.

V tomto relativním poklidu se správa dočkala poloviny listopadu. Zatímco 17. listopad proběhl z pohledu správy bez problémů a vyhlášená mimořádná bezpečnostní akce byla ve všech objektech večer ukončena, v následujících dnech se situace začala radikálně měnit. Od 19. listopadu počet mimořádných událostí stále vzrůstal. Již ve dvanáct hodin toho dne bylo svoláno zasedání operačního střediska, kde se řešilo vytvoření operativních záloh, které by byly nasazeny v případě nepředvídaného vývoje demonstrací na Václavském náměstí. Následně byli zalarmováni osobní strážci a řidiči k zajištění ochrany účastníků mimořádného zasedání předsednictva ústředního výboru, které bylo svoláno na šestou odpoledne. Poté, co se demonstranti po páté hodině odpoledne dali do pohybu směrem na Malou Stranu, vydal Alois Lorenc v 17:20 rozkaz provést uzávěru Pražského hradu. Pod záminkou technických důvodů byli z Hradu během dvaceti minut příslušníky V. správy a Hradní stráže vykázáni návštěvníci a přístupové cesty byly příslušníky pohotovostního pluku VB přehrazeny. Na Hradě pak nastal klid a přijatá opatření byla před jedenáctou večerní ukončena.<sup>61</sup> Obdobná situace se opakovala i 20. listopadu. K večeru zatkl příslušník V. správy studenta filozofické fakulty Milana Brožka, když se snažil přilepit prohlášení studentů pražských vysokých škol na dveře katedrály sv. Víta. Problémy se nevyskytovaly jen na Hradě, ale také v ostatních střežených objektech. Na předsednictvu vlády se museli

<sup>60</sup> ABS, přírůstek fondu V. správy, k. II-34, Svodka operačního střediska – 14. 11. 1989.

<sup>61</sup> ABS, přírůstek fondu V. správy, k. II-34, Svodka operačního střediska – 19. 11. 1989.

vypořádat se zástupci studentů Divadelní fakulty Akademie múzických umění, žurnalistiky a přírodovědné fakulty, kteří se pokoušeli promluvit s předsedou vlády. V budově Federálního shromáždění zase se zástupci studentů lékařské fakulty, kteří chtěli předat prohlášení s nesouhlasným stanoviskem k postupu bezpečnosti 17. listopadu.<sup>62</sup> Bylo zřejmé, že situace je vážná, zvláště poté, co na správu dorazila z centrály MV informace k vývoji bezpečnostní situace, která na závěr uváděla: „*Vývoj událostí ukazuje, že vnitřní protivník za výrazné podpory ze zahraničí přešel k frontálnímu útoku za prosazení svých politických cílů po vzoru Polska a Maďarska. K tomu je rozhodnut aktivizovat a použít všech dostupných prostředků, především zneužít k nátlakovým akcím mládež. Tyto události podle plánů protivníka, spolu s očekávanými ekonomickými problémy a pod tlakem ze zahraničí na politické změny, by měly být počátkem rychlého sledu událostí sledující zásadní politické změny v ČSSR.*“<sup>63</sup> Nutno přiznat, že soudruzi si sice skutečnost interpretovali po svém, ale v konečném hodnocení se vcelku nezmýlili. Události skutečně v rychlém sledu směřovaly k zásadním změnám.

O den později (tedy 21. listopadu) se situace z pohledu správy ochrany nadále zhoršovala. Její příslušníci perlustrovali desítky podezřelých osob a zabavili velké množství tiskovin s „nevhodným“ či dokonce „protistátním“ obsahem. Svodky operačního centra V. správy už přestaly vyjmenovávat jednotlivé mimořádné události a vystačily si s pouhým součtem.<sup>64</sup> V dalších dnech následovalo mírné zklidnění, protože hlavní protestní akce se odehrávaly na Václavském náměstí. O velmi hladkém průběhu demonstrací svědčí i minimální výskyt hlášení mimořádných událostí z budovy Federálního shromáždění, která stála přímo v centru dění. Správě ochrany však přibýly starosti s ochranou funkcionářů, která souvisela s horečnatou aktivitou špiček komunistické strany. Po demisi předsednictva ÚV KSČ 24. listopadu a následném kolotoči změn na vysokých postech musela správa ochrany velmi rychle reagovat na neustále se měnící seznamy chráněných osob, přičemž tato situace trvala až do konce roku 1989.

Informace o postojích příslušníků V. správy k listopadovým událostem lze v písemnostech dohledat jen obtížně. Ledacos se však dá dovodit spíše

<sup>62</sup> Tamtéž, Svodka operačního střediska – 20. 11. 1989.

<sup>63</sup> ABS, přírůstek fondu V. správy, k. II-34, Informace o vývoji bezpečnostní situace v období výročí 17. listopadu, 1989.

<sup>64</sup> Tamtéž, Svodka operačního střediska – 21. 11. 1989.

z toho, co v hlášeních a svodkách není, než z toho, co v nich je. Suchá operační hlášení mluví po valnou část listopadu ústy nekompromisních zastánců starého pořádku, jak by se ostatně od prověřených kádrů dalo očekávat. Po 27. listopadu se však rozhostí ticho. Zcela ustane hlášení „závadných tiskovin“, ve svodkách se již neobjevují záznamy o provolávání protistátních hesel, zápisy z porad vedení jsou mimořádně stručné a navíc mezi 20. listopadem a 18. prosincem se oficiální porady vedení vůbec nekonaly. Stručnost záznamů dosti vypovídá o nejistotě a neschopnosti reagovat na překotný vývoj událostí, která následovala po politickém rozhodnutí nezasahovat silou proti opozici.

Až 6. prosince se mlčení úředních záznamů na čas prolomí. Zastupující náčelník správy Milan Dymák, který byl pověřen výkonem této funkce koncem října, na jednání operativního štábu s náčelníky jednotlivých odborů shrnul události předcházejících dnů způsobem pro dlouholetého člena státobezpečnostní složky typickým. Ocenil činnost příslušníků V. správy při výkonu služby u chráněných objektů, poblíž nichž se konaly v uplynulých dnech demonstrace, přičemž vyzdvihl skutečnost, že díky této činnosti byl nejen zajištěn plynulý tok informací k vedení správy, ale také potřebná dokumentace těchto demonstrací. Dále uložil odborům skartovat nadbytečné písemnosti, takže kolotoč tzv. divokých skartací se mohl rozjet.<sup>65</sup>

Některé změny ovšem nebylo možno ignorovat, a tak náčelník mimo jiné upozornil na pravděpodobné snížení počtu chráněných osob a konstatoval, že některé z nich – tedy de facto nové předsednictvo ÚV KSČ – jsou „charakterově pozitivně odlišné od minulých chráněných osob“, a proto mají všichni zúčastnění „iniciativně vyhledávat skutečnosti, které mají vliv na klidnou práci chráněných osob“.<sup>66</sup>

Náhlý a definitivní zlom v pohledu V. správy na situaci obsahuje svodka k činnosti mezi 8.–12. prosincem. Uvádí se v ní, že bezpečnostní akce na Hradě dne 10. prosince se uskutečnila po dohodě se zástupci vysokých škol, kterým bylo bez problémů umožněno pořádání manifestace na Hradě a její organizační zajištění. Veškeré uniformované složky, které se bezpečnostní akce účastnily, byly umístěny uvnitř budov pražského Hradu. Situace, která by byla ještě před čtrnácti dny zhoła nemožná. Svodka

---

<sup>65</sup> ABS, přírůstek fondu V. správy, k. II-27, Štáb náčelníka V. správy, 1989.

<sup>66</sup> Tamtéž.

také konečně reflektuje změnu ústavy z 29. listopadu, kterou byla zrušena vedoucí úloha KSČ ve společnosti. O půlnoci 8. prosince tak byla ukončena ochrana generálního tajemníka komunistické strany Karla Urbánka a členů předsednictva ÚV KSČ. Zároveň bylo zrušeno střežení Státního ústavu národního zdraví a připravováno zrušení ochrany rekreačního areálu Orlík a hotelu Praha u Domažlic, který byl využíván k výjezdním zasedáním KSČ.<sup>67</sup> Dne 15. prosince podal náčelník V. správy I. náměstkovi ministra vnitra Lorencovi návrh na zajišťování ochrany v nových podmínkách – měla být nadále poskytována prezidentovi, předsedům federálního a národních parlamentů, předsedovi federální a národních vlád, předsedovi ústavního soudu a ministrovi zahraničních věcí. Ze seznamu chráněných objektů vypadly budovy ústředních výborů KSČ a KSS.<sup>68</sup> Komunističtí funkcionáři tak přestaly být s definitivní platností speciálním druhem hodným ochrany, a to i z pohledu těch, kteří je ještě před několika týdny měli chránit. S tím souvisí i návrh na změnu názvu ze správy ochrany stranických a ústavních činitelů na správu ochrany ústavních činitelů, který byl podán rovněž 15. prosince.<sup>69</sup>

## Do nových časů

Poslední významnou akcí správy ochrany v roce 1989 bylo zajištění volby nového prezidenta dne 28. prosince. Pokyny, které byly k této akci vydány by rozhodně pár týdnů předtím nesvědčily o dobrém morálně politickém stavu příslušníků. Na poradě bylo stanoveno, že „ochrana ústavních činitelů byla rozšířena o představitele jiných politických stran a hlavních nezávislých iniciativ, jejichž ochranu ovšem V. správa zajišťovat nebude.“ Přesto musejí být připraveni ochránci, kteří „v některých případech budou vykonávat službu s přidělenými civilními řidiči chráněných osob, které budou oslovovat zásadně pane – paní.“<sup>70</sup> Po úspěšné volbě „pana“ Havla prezidentem ČSSR mu V. správa začala ochotně poskytovat stejné ochranné služby jako nedávno předtím soudruhu Husákovi, byť o ně novopecená hlava státu příliš ne-

<sup>67</sup> ABS, přírůstek fondu V. správy, k. II-34, Svodka operačního střediska – 14. 12. 1989.

<sup>68</sup> ABS, přírůstek fondu V. správy, k. II-16, Návrh ochrany chráněných osob ČSSR, zahraničních představitelů a objektů zvláštní důležitosti, 1989.

<sup>69</sup> Tamtéž, Návrh na změnu názvu V. správy, 1989.

<sup>70</sup> ABS, přírůstek fondu V. správy, k. II-27, Štáb náčelníka V. správy, 1989.

stála. Příslušníci správy 16. ledna 1990 dokonce zevrubně zkoumali jeho bydliště na nábřeží, kde zjistili závažné nedostatky způsobené zejména dlouholetým neudržováním domu. Některé návrhy na odstranění vad stojí za pozornost, protože svědčí o stavu bytového fondu na konci osmdesátých let. Například svítidla na chodbách neměla ochranné kryty, zcela chyběly protipožární prostředky, výtah byl nefunkční, inženýrské sítě se nacházely v dezolátním stavu a ve sklepě se měla provést deratizace.<sup>71</sup>

Tuto prohlídku už ale vlastně nedělali příslušníci správy ochrany stranických a ústavních činitelů – zmíněné návrhy na změnu názvu už nestačily být přijaty – ale příslušníci téhož dne zřízeného Úřadu FMV pro ochranu ústavních činitelů. Je zcela logické, že většina kádrů tohoto úřadu byla příslušníky bývalé V. správy, kteří tak vcelku bezproblémově vpluli do nových poměrů, které jim zhusta poskytly příležitosti, o nichž se jim dříve ani nesnilo.

Myšlení se ovšem mění mnohem hůře než název a hůře než režim. Na závěr si proto dovolím uvést výtahy ze dvou služebních záznamů příslušníků, které byly přiloženy ke svodkám V. správy. Záznamy byly učiněny v rozpětí několika měsíců, ale ve zcela rozdílných společenských podmínkách.

V prvním z nich hlásí nadstrážmistr Blahut: „*Dne 29. října 1989 v 8:05 jsem při obchůzkové činnosti v okolí budovy Federálního shromáždění našel nápis, cituji: KSČ LŽE. Tento nápis byl nastříkán sprejem bílé barvy /.../ v podchodu od Smetanova divadla pod magistrálou.*“ Nález závadného nápisu byl hlášen vedoucímu směny, který k tomu dodal: „*...bylo žádáno k dalším opatřením městské oddělení VB Školská. V 8:50 se k Federálnímu shromáždění dostavila hlídka uvedeného oddělení /.../, která si převzala střežení prostoru.*“ Nápis byl dokumentován a následně odstraněn.<sup>72</sup>

V druhém záznamu podporučík Mrkáček sděluje: „*Ž 1. 1. 1990 na 2. 1. 1990 jsem vykonával službu u budovy Federálního shromáždění. V 1:00 mně přišel oznámit nadstrážmistr Křen Rostislav, /.../ že zjistil nápis na stěně vchodu do metra od budovy Federálního shromáždění. Nápis je nastříkán červenou barvou na stěně /.../. Znění nápisu je: STALIN ŽIJE! SMRT HAVLOVI!*“ Nález byl taktéž nahlášen vedoucímu směny poručíku Bartošovi. Ten v záznamu pokračuje: „*Dne 2. 1. 1990 v 01:10 mi oznámil poručík Mrkáček výskyt nevhodného nápisu*

<sup>71</sup> ABS, přírůstek fondu V. správy, k. II-141, Záznam o prohlídce, 1990.

<sup>72</sup> ABS, přírůstek fondu V. správy, k. II-34, Svodka operačního střediska – 29. 10. 1989.

*/.../. Na místo jsem vyslal poručíka Paskera a poručíka Matrase k prověření uvedené události.“ Následně byl vyžádán opět z městského oddělení VB příslušník, který s sebou přivezl dva žluté spreje k přestříkání. „Do té doby však poručíci Pasker a Matras zajistili ředidlo /.../, kterým byl celý nápis odstraněn. Během odstraňování na místo přišla pětičlenná skupina hlídky OF, která byla nápomocna s odstraňování zbytků nápisu.“<sup>73</sup> Závěr z výše uvedeného, nechtě si učiní každý sám.*

---

<sup>73</sup> ABS, přírůstek fondu V. správy, k. II-35, Svodka operačního střediska – 2. 1. 1990.





**Diskuse**



## **Petr CHARVÁT, Zrození státu. Prvotní civilizace Starého světa.**

Praha, Karolinum 2011, 334 s., ISBN 978-80-246-1682-7

Petr Charvát je české čtenářské veřejnosti známý především jako autor publikací, jež se zabývají vznikem a raným vývojem české státnosti. Z této oblasti připomeňme alespoň jeho publikace *Boleslav II. Sjednotitel českého státu* (Praha, Vyšehrad 2004) či *Zrod českého státu. 568–1055* (Praha, Vyšehrad 2007). Vedle toho je však Charvát také autorem řady publikací a článků mapujících prehistorickou a raně historickou Mezopotámii; zmiňme například alespoň jeden titul: anglicky publikovanou *Mesopotamia Before History* vydanou v nakladatelství Routledge v roce 2002. K problematice vzniku státnosti se vztahuje i jeho nejnovější kniha *Zrození státu*, v níž, jak sám autor uvádí v úvodu (s. 11), vydává počet ze svého bádání o státu a státnosti v oblasti starověkého Orientu.<sup>1</sup>

Hned v úvodu je záhodno uvést, že Charvátův počín, jenž svému autorovi vynesl cenu Josefa Hlávky za rok 2012, je nutno považovat za velmi odvážný pokus o zachycení zrodu státu ve čtyřech různých kulturách starého Orientu (Egypt, Mezopotámie, Indie, Čína). Zda a nakolik se tento pokus zdařil, zkusíme nastínit v této recenzi.

Předně uvedme, že v českém prostředí je takováto publikace (a zejména monografie) dosti ojedinělým zjevem. Vždyť zaznamenat a uchopit tak složitý proces, jakým je konstituování státu – a to zvláště jedná-li se o popsání tohoto procesu v různých a vzájemně odlišných kulturách –, je úkolem takřka sisyfovským, vyžadujícím jak solidní teoretickou průpravu v oblasti archeologie, antropologie, sociologie a dalších oborů, tak notnou šíři znalostí o jednotlivých starých kulturách, kde utváření státnosti probíhalo patrně za specifických okolností.

<sup>1</sup> Obsáhlou recenzi titulu vydaného roce 2011 publikujeme vzhledem ke skutečnosti, že klíčový a oceněný titul se v domácím kontextu nedočkal souhrnné kritické reflexe a především nedávno vyšel i v anglické mutaci jako *The Birth of the State. Ancient Egypt, Mesopotamia, India and China*, Praha 2013. Viz též [online], [citováno dne 31. 3. 2013]. Dostupné z [http://www.cupress.cuni.cz/ink2\\_ext/index.jsp?include=podrobnosti&id=228137](http://www.cupress.cuni.cz/ink2_ext/index.jsp?include=podrobnosti&id=228137).

Centrální myšlenkou, kterou si čtenář z četby Charvátovy knihy může odnést, je poučení, že na konstituování prvních státních útvarů v dějinách lidské civilizace nelze nahlížet jako na proces pouze ekonomický, přičemž stěžejní tezí je vyvrácení představy, že vznik státu je bezprostředně podmíněn změnou ve výrobní základně. Místo toho formuluje Charvát tvrzení, že za vytvořením prvních státních center stojí zejména přechod od hospodářství recipročního k přerozdělování, tedy k redistributivní ekonomice, kde „*sběr nadvýrobku od bezprostředních výrobců a jeho přidělování spotřebitelům s výrobcí netotožnými představovaly jeden ze základních úkolů, který museli manažeři /sic!/ prvotních států zvládnout.*“ (s. 266) Proti zvlugarizované pseudomarxistické tezi, že společenské změny jsou přímým důsledkem a odrazem změn ve výrobních prostředcích a procesech,<sup>2</sup> staví autor pojetí, jež opírá o výsledky svého bádání, že „*se vznikem státu nedošlo k podstatným transformacím výrobní základny zemědělství. Všechny zásadní hospodářské inovace proběhly už v eneolitu a zrod státu samotného nepřispěl nikterak /.../ ke kvalitativnímu rozvoji zemědělského podnikání.*“ (s. 251) Za dvě podstatné inovace, které raný stát zdědil z eneolitu, označuje autor „*revoluci druhotných produktů*“ (termín zavedl britský archeolog A. Sherratt), tedy objevení tažné síly zvířat a jejich chov na mléko (a vlnu) a počátek pěstování nových plodin v zahradách a sadech a „*revoluci jednoduchých strojů*“ čili jak vynález prvního orebného náčiní, tak kola a vozu.

Přechod od reciprocity k redistribuci byl nutně podmíněn rozestoupením společnosti „*na sociálně odlišené skupiny elit sakrálních i profánních*“, které pak mobilizovaly společenské síly „*ve směru »všeobecně prospěšných« projektů.*“ (s. 256) Je tedy zřejmé, že podle Charvátova výkladu patří v ustavení rané státnosti vedle sféry ekonomické význačné místo také faktorům sociálním. Celý proces si lze představit následovně: již v eneolitu se společnost rozdělila do různých skupin podle výrobní specializace, čímž došlo ke společenské dělbě práce a zároveň s tím ke vzniku sociálních nerovností. To mělo za následek potřebu vzniku koordinačních ústředí s dostatečnou autoritou k redistribuci zboží a k vytvoření funkčního systému (srov. s. 263n.). Právě

<sup>2</sup> Že jde vskutku o zvlugarizovanou představu, svědčí to, co píše Engels ve svém *Vývoji socialismu od utopie k vědě*, že „*nemáme poslední příčiny všech společenských změn a politických převratů hledat v hlavách lidí /.../, nýbrž ve změnách způsobu výroby a směny.*“ (Karel MARX – Bedřich ENGELS, *Spisy. Svazek 19*, Praha 1966, s. 230). Reč je tedy o posledních příčinách, nikoli o bezprostředních a přímých faktorech.

zde nastupují elity, které se chopí tohoto úkolu ve snaze zabránit hrozícímu chaosu. Jak však vysvětlí, obhájí a prosadí ustavení nového řádu?

Autor knihy tvrdí, že úkolem raného státu bylo „přesvědčit občanstvo, aby nadvýrobek odevzdalo vybrancům a vybrankám k investici pokládané za prospěšnou pro celou společnost“ (s. 248) a naznačuje tak, že „aby byli prvotní vybranci a vybranky věrohodní, nemohli brát, ale museli nabízet /.../ něco, co by život vybírajících obohatilo“ (s. 265), přičemž „územní rozsah prvotních státních center je důležitým kritériem úspěšnosti duševní práce dávných vybranců a vybranek.“ (s. 276) Charvát postuluje (s. 286), že to, co prvotní stát nabízel svým občanům, bylo především hmotné zaopatření, bezpečí před nepřitelem a pevný řád, v němž je každému přiděleno jeho místo. Vychází totiž z předpokladu, že „zakladatelé prvotních států se sotva mohli spoléhat na hrubou sílu, kterou by obyvatelstvo donutili k poslušnosti“ (tamtéž) a že tedy bylo nutno, aby nějakým způsobem přesvědčili své budoucí poddané o výhodách nového společenského řádu. Vládnoucí třída musela tedy přijít se srozumitelnou ideologií: „Vybranci a vybranky dané společnosti předkládají vybírajícím svou verzi světového názoru a postoje ke světu a usilují o jejich přijetí co nejširšími vrstvami spoluobčanů.“ (s. 275) Za vznikem státu nestojí tedy podle Charváta (pouze) mocenské výboje, síla zbraní, schopná donutit společnost k uznání a přijetí nového sociálního uspořádání, ale (především) šíření ideologie, které nazývá „civilizační misí“. Ustavení státu se v Charvátově vizi nejvíce jako výsledek aktu dobývání, ale jako vcelku bezkonfliktní proces, který musel být prosazen pečlivou duchovní prací elit.

K tomuto přístupu, který autor prezentuje v závěrečném (teoretickém) oddílu své publikace, se nabízí připojit několik poznámek.

Není sporu o tom, že vznik komplexního (státního) uspořádání byl výrazný proces v dějinách lidstva. Mnohem menší shoda však panuje na tom, jak se tento proces odvíjel a jaké byly jeho příčiny. Jen v posledních několika desetiletích (pomineme-li Rousseaua, Hobbese, Engelse atd.) byla předložena řada teorií z oblasti kulturní a politické antropologie a archeologie, jež se pokoušely zmapovat a vysvětlit vývoj vedoucí k ustavení státu. Petr Charvát však s těmito přístupy vůbec nepracuje, nereflektuje je, ani se nepokouší s nimi polemizovat. Tyto hypotézy by si ale zasloužily, aby jim byla v knize s názvem *Zrození státu* věnována alespoň letmá pozornost.

Autor knihy ve svém popisu vzniku státu vychází vlastně pouze z tzv. „voluntaristické teorie“, podle níž lidé sami pochopili, že ustavení státní autority je v jejich vlastním zájmu a spolupodíleli se tak na novém spo-

lečenském modelu pod vlivem změněných socioekonomických okolností. Legitimita takového zřízení se pak odvozuje z toho, že poddaní vnímají zájmy režimu jako shodné se svými vlastními zájmy. Nejznámější verzi této teorie formuloval proslulý britsko-australský archeolog Gordon Childe, autor termínů neolitická a městská revoluce, ve své knize *Man Makes Himself* vydané v roce 1936.<sup>3</sup> Podle Childa produkce nadvýrobku v důsledku zavedení a rozvoje intenzivního zemědělství v neolitu vedla k tomu, že jistý segment populace se emancipoval od procesu výroby potravy a mohl se začít věnovat jiným činnostem jako je obchod, hrnčířství, zpracování kovů atd. Nárůst pracovních specializací pak vyvolal potřebu větší politické integrace společnosti a vznik takové struktury (politické nadstavby), která by byla s to prostředkovat mezi zájmy jednotlivých skupin a zařídit jejich účinné a vzájemně se doplňující fungování, dohlížet nad udržováním dálkového obchodu a financovat veřejně prospěšné stavby. Tento popis vzniku státní autority v zásadě přesně odpovídá modelu prezentovanému Charvátém na s. 263n., kde se dočteme, že ustavení státu je (mj.) odpovědí na otázku „*Jak zajistit, aby vzájemně si odporující požadavky jednotlivých výrobně specializovaných skupin byly odpovídajícím způsobem uváděny v soulad a naplňovány alespoň v té minimální, ještě možné míře?*“

Charvátovo konstatování, že „*pro alespoň jakž-takž bezporuchový chod eneolitických společností představovala nerovnost řešení jedině*“ (s. 264), zase připomíná tezi E. Service, že sociální stratifikace je průvodním jevem vzniku státu, vyváženým řadou výhod, které obyvatelům z přijetí nerovnosti plynou. Těmito konkrétními výhodami, které lidé za cenu svého souhlasu s nerovností získají, jsou podle Service obrana před nepřítelem a podpora dálkového obchodu.<sup>4</sup> V této souvislosti si jistě vzpomeneme na to, jak Charvát zdůrazňuje skutečnost, že elity – aby byl jejich projekt úspěšný – musely občanům rodícího se státu něco nabídnout.

Je s podivem, že v knize nezazní ani slovo o vlivné tezi německého badatele Karla Wittfogela známé jako tzv. „hydraulická teorie“, která vychází z toho, že rozsáhlé zavlažování a technicky náročné vytvoření kontrolních povodňových systémů vedlo k potřebě ustavení centralizo-

<sup>3</sup> Kniha byla přeložena také do češtiny, srov. Gordon CHILDE, *Člověk svým tvůrcem*, Praha 1949.

<sup>4</sup> Srov. Elman R. SERVICE, *Origins of the State and Civilization: The Process of Cultural Evolution*, New York 1975, s. 297–303.

vané autority, která by dohlížela na plánování a udržování těchto aktivit (organizováním nucených prací) a jež byla následně s to vytvořit stát.<sup>5</sup> Ačkoli tato teorie nemůže vysvětlit vznik raného státu ve všech oblastech<sup>6</sup> a byla také vystavena kritice pro svou neadekvátnost i v oblasti orientálních společností,<sup>7</sup> měla by o ní – vzhledem k její relevanci k tématu Charvátovy publikace – padnout alespoň zmínka.

Carneirova koercivní teorie, jež vidí za zrodem státu vedení válek o surovinové a potravní zdroje, v jejichž důsledku došlo k podmanění sousedních společností a následné centralizaci moci, je další z hypotéz o procesu vznikání státní formy zřízení. Ani tento model však nenašel v recenzovaném díle žádnou odezvu. Vznik státu si podle této teorie lze představit jako výsledek konfliktu mezi soupeřícími komunitami (o půdu a zdroje, které se vlivem narůstající populace umenšují), přičemž toto soupeření vede k posilování organizovanosti společnosti a kontroly nad ní uvnitř daných komunit. Lépe organizovaná, spravovaná a vyzbrojená společnost je pak s to dobýt sousední nepřátelskou komunitu, zmocnit se tamních zdrojů obživy a donutit ji k poslušnosti novému vůdci. Kontrola nad společností se pak nutně dále upevňuje, rozšiřuje se již zavedený administrativní aparát, jenž se následně hierarchizuje a formalizuje, a tak vzniká stát. Tato teorie platí pochopitelně pro oblasti s limitovanou zemědělskou půdou, tedy v případě, kdy rostoucí počet obyvatelstva nemá kam expandovat: v takové situaci se zvyšuje nouze o půdu a společnost je nucena vyvinout politický a administrativní aparát, aby byla s to vést válku (udržování stále vojenské síly). Podle Carneira byly takovými oblastmi údolí Nilu, Mezopotámie, pohoří Indu a peruánské pobřeží.<sup>8</sup>

Podle odlišné teorie vyúsťuje růst populace v zintenzivnění zemědělské produkce, což v důsledku větší konkurence vede ke zvýšení byrokratické

<sup>5</sup> Srov. Karl A. WITTFOGEL, *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power*, New Haven 1957.

<sup>6</sup> Bylo prokázáno, že na Havaji, kde se vyvinuly rozsáhlé zavlažovací systémy, nevedlo jejich zavedení ke vzniku státní autority, ani ji nepředpokládalo; místní zavlažovací systém vděčí za svůj vznik postupné intenzifikaci, nikoli centrálnímu plánování. Srov. Timothy EARLE, *Economic and Social Organization of a Complex Chiefdom: The Halelea District, Kaua'i, Hawai'i*, Ann Arbor 1978.

<sup>7</sup> Srov. např. Francesca BRAY, *The Rice Economies: Technology and Development in Asian Societies*, Oxford 1986.

<sup>8</sup> Srov. Robert L. CARNEIRO, *A Theory of the Origin of the State*, Science 169, 1970, s. 733–738.

kontroly a ustavení státu.<sup>9</sup> Není nutno dodávat, že i toto vysvětlení zůstalo naším autorem nepovšimnuto.

Přístup, který může být založen na jedné z výše zmíněných teorií, představuje evoluční sociopolitická typologie, jejímž hlavním představitelem je již zmíněný E. Service.<sup>10</sup> Tento model líčí vznik státu jako završení postupného vývoje společnosti směrem ke komplexnějším formám zřízení. Hlavním zájmem tohoto přístupu bylo vytvoření typologie společenských struktur založené na zkoumání současných etnik a společenství a následně její projekce na prehistorická a raně historická uskupení, jak je známe z archeologického materiálu. Servicem vypracovaný model je založen na čtyřech vývojových stupních politické organizace: na počátku stojí tlupy lovců a sběračů, vyšší stupeň představují kmenové společnosti, které jsou obě považovány za necentralizované politické systémy. Vyššími (komplexnějšími) formami sociopolitické organizace jsou pak náčelnictví a nakonec stát. Petr Charvát se rozlišení mezi náčelnictvím a státem dotýká na s. 96, kde konstatuje, že „*existence redistribuce ukazuje na rozvinutější, ústrojnější společenskou organizaci – náčelnictví či dokonce raný stát.*“ Tento problém však ponechává bez hlubší teoretické reflexe. Je to škoda zejména vzhledem k tomu, že mezi badateli se vede diskuse o adekvátnosti a relevantnosti tohoto rozlišení v souvislosti s ranými civilizacemi. Zatímco kupř. K. Flannery, který vychází z komparativní analýzy veřejných budov a pohřební architektury, spatřuje v objevení se monumentálních paláců, speciálních obytných čtvrtí kněží a pronikavém rozdílu v kvalitě a rozsahu hrodek indikátory přechodu mezi náčelnictvím a státem,<sup>11</sup> N. Yoffee naopak ukazuje na problematičnost evolučního konceptu náčelnictví, jelikož ani archeologie, ani historie nenaznačují nic v tom smyslu, že by předsumerské kultury v jižní Mezopotámii byly organizovány jako náčelnická zřízení (moc neměli v rukou náčelníci, ale komunity, které ji vykonávaly prostřednictvím rady starších). Spíše se ukazuje, tvrdí Yoffee, že během rozsáhlého procesu urbanizace před rokem 3000 př. n. l. zde dochází k souboji mezi příbuzenskými skupinami a centrálními institucemi; rozhodující

<sup>9</sup> Srov. Allen W. JOHNSON – Timothy EARLE, *The Evolution of Human Societies: From Foraging Group to Agrarian States*, Stanford 1987.

<sup>10</sup> Srov. Elman R. SERVICE, *Primitive Social Organization*, New York 1962.

<sup>11</sup> Srov. Kent V. FLANNERY, *The Ground Plans of Archaic States*, in: *Archaic States*, Gary M. FEINMAN – Joyce MARCUS (eds.), Santa Fe 1998, s. 15–57.

moment ve vzniku státu podle amerického badatele je tak třeba spatřovat v objevení se vztahů mezi vládci a ovládanými, které nebyly založeny na příbuzenském principu.<sup>12</sup> Jaké stanovisko v této diskusi zastává Charvát, jestliže podle jeho názoru redistribuce poukazuje na existenci náčelnictví či raného státu?

Toto konstatování poněkud koliduje s tvrzením, že výskyt redistribuce „*nepochybně souvisí se zrodem prvotní státnosti.*“ (s. 253) Lze se tedy tázat, zda má autor recenzované knihy za to, že v Mezopotámii (resp. v Súsách) předcházela zrodu státu nějaká forma náčelnictví,<sup>13</sup> nebo zda je jeho výpověď pouze obecnou tezí, podle níž je redistribuce dokladem existence buď státního, nebo náčelnického politického uspořádání. První tvrzení je, jak jsme viděli, problematické, druhé poněkud nejasné vzhledem k tomu, že pojem redistribuce může zahrnovat poměrně širokou škálu praktik.<sup>14</sup> Nebylo by tedy v této souvislosti vhodnější spolu s Yoffeem pokládat za jednoznačnější a prokazatelnější znak státnosti existenci vztahů mezi vládnoucí elitou a poddanými, které pomíjejí příbuzenský princip, než zavedení redistributivní ekonomiky? Dodejme, že Charvát ve své publikaci nezmiňuje ani jiné zásadní znaky státního uspořádání, především ustavení všeobecně platného a vymahatelného zákonodárství.<sup>15</sup> Neupozorňuje ani na důležitý rozdíl v organizaci a územním rozsahu raných států, z nichž

<sup>12</sup> Srov. Norman YOFFEE, *Too Many Chiefs? (Or, Safe Texts for the 'gos)*, in: *Archaeological Theory: Who Sets the Agenda?* Norman Yoffee – Andrew Sherratt (eds.), Cambridge 1993, s. 60–78.

<sup>13</sup> Tento názor zastává Gregory A. JOHNSON, *Local Exchange and Early State Development in Southwestern Iran*, in: *Museum of Anthropology, Anthropological Papers* 51, 1973.

<sup>14</sup> Např. na Havaji byla redistribuce využívána k financování armády, zavlažování a rituálních aktivit kněží – sběr nadvýrobku sloužil veřejným i soukromým aktivitám elit v havajském náčelnictví, a byl tak vlastně formou zdanění; srov. Timothy EARLE, *A Reappraisal of Redistribution: Complex Hawaiian Chiefdoms*, in: *Exchange Systems in Prehistory*, Timothy Earle – Jonathan Ericson (eds.), New York 1977, s. 213–229. V tomto případě tedy nebyl nadvýrobek přerozdělován „*spotřebitelům s výrobci netotožným*“, jak postuluje Charvát na s. 266, jeho cílem bylo financování institucí. Earle tak zpochybnil tezi E. Service, podle níž je redistribuce ve smyslu přerozdělování centrálním faktorem vzniku náčelnictví.

<sup>15</sup> K dalším rozdílům mezi státní formou zřízení a nestátními společnostmi srov. např. přehlednou tabulku in: Michael STAHL, *Gesellschaft und Staat bei den Griechen: Archaische Zeit*, Paderborn 2003, s. 113.

jedny se utvořily jako státy městské (Sumer) a jiné jako regionální či teritoriální (Čína, Egypt).<sup>16</sup>

Právě z důvodu značné problematičnosti konceptů státu a náčelnictví se A. Smith rozhodl zahrnout tyto pojmy a pracovat místo nich s termínem „raných komplexních uskupení“ (early complex politics). Podle Smithe „z rozlišení mezi náčelnictvím a státem nelze získat nikterak velký vhled do charakteru či počátků raných uskupení. Klasifikovat uskupení těmito názvy je mimořádně nezajímavé.“<sup>17</sup> Na rozdíl od státu, označení, jež předstírá, že představuje reálné struktury, přívlastek „komplexní“ popisuje relativní rozsah, různorodost a odlišnost sociokulturních útvarů. Různé dosavadní teorie, které se pokoušely definovat stát, nás, jak argumentuje Smith, nechaly bez přípravy k popisu toho, jak byla v raných komplexních uskupeních ustavena autorita. Přitom v centru naší pozornosti by mělo stát právě studium, které probádá aktivní ustavení politické autority a její legitimizaci. Stát je podle Smithe pouze fetišizací politické ideologie, fikcí, která odráží reifikaci reálných vztahů. Ve skutečnosti jde o to, kdo má moc, takže stát je z tohoto hlediska jednou z masek, kterou nosí politická autorita. Za touto maskou se skrývají skutečné vztahy, založené na nerovnosti, vykořisťování a ovládání. Smith navrhuje zkoumat čtyři druhy vztahů, které jsou v tomto ohledu podstatné: vazby uvnitř společnosti; vztahy mezi režimem a poddanými, jež vytvářejí uskupení; svazky mezi elitami a běžnými sociálními skupinami (jako jsou rody, pracovní sdružení atd.); a nakonec vztahy mezi vládními institucemi.<sup>18</sup> Uvidíme, že tento přístup, který pohřbichu zůstal v recenzované knize rovněž nevyužit, mohl jejímu autorovi v leccčems nabídnout užitečnou metodu ke zkoumání raných civilizací.

Uvedme též, že Petr Charvát ke škodě věci nikde v knize nezmiňuje a ani v bibliografii neuvádí jednu z nejzásadnějších a nejdetailnějších komparativních studií k tématu vzniku raných států publikovanou v nedávné době z pera kanadského archeologa a etnologa Bruce Triggera, která je věnována této kapitole lidských dějin a zahrnuje jak tři nejstarší orientální civilizace (Egypt, Mezopotámie, Čína), tak formování státu v Jižní (Inkové

<sup>16</sup> K tomuto rozdílu srov. např. Mogens H. HANSEN, *Polis. An Introduction to the Ancient Greek City-State*, Oxford 2006, zejm. s. 24–28.

<sup>17</sup> Srov. Adam T. SMITH, *The Political Landscape: Constellations of Authority in Early Complex Politics*, Berkeley 2003, s. 96.

<sup>18</sup> *Tamtéž*, s. 104.

v Peru) a Střední Americe (Mayové a Aztékové) a v Africe (Jorubové).<sup>19</sup> Triggerova monumentální publikace však mohla českému badateli posloužit jako dobré východisko a zdroj velmi cenných a tematicky vhodně seřazených informací o nejstarších státech a poskytnout i teoretický rámec pro jejich srovnávání.<sup>20</sup>

Prakticky jedinou novější komparativní publikací, kterou P. Charvát ve svém výkladu využil, je důležitá kniha Normana Yoffeeho.<sup>21</sup> Údaje z ní nalézáme především v oddílu o starověké Číně. Škoda jen, že Charvát neobohatil obzor českého čtenáře o širší srovnávací perspektivu, kterou toto dílo bezpochyby nabízí, a začlenil do své knihy pouze několik faktografických dat převzatých z Yoffeeho publikace.

Náš autor sice kritizuje Childa za jeho pojetí založené „na primárnosti hospodářské základny a obživných činností člověka vůči celé sféře společenského života lidstva“ (s. 247), sám však jednak, jak jsme viděli, přejímá v zásadě jeho teorii vzniku státu a jednak i svůj popis zakládá primárně na ekonomických faktorech *par excellence* (zavedení redistribuce). Bylo by však nesprávné tvrdit, že Charvát se ve svém popisu zrodu raných států spokojí pouze s ekonomickým modelem přechodu od reciprocity k redistribuci. V tomto ohledu jsou poměrně užitečné ty kapitoly teoretické části knihy, v nichž autor popisuje, co vše muselo předcházet vytvoření prvních států: vznik řemesel a s tím související rozvrstvení společnosti, zavedení směnného obchodu, konstituování prvních městských center, nastolení určité představy o struktuře kosmu (doložené ve způsobu ukládání mrtvých těl při pohřbívání v souladu s orientací světových stran) a ustavení určité (nejen organizační) autority představující ve svém souhrnu zcela zřetelně *condicio sine qua non* formování komplexní lidské společnosti. Jak na to poukazuje autor recenzované monografie, tyto „výdobytky“ byly zaváděny postupně a předeheru ke vzniku státu je třeba si spíše představit jako delší proces, který se kontinuálně odvíjel od eneolitu. Nicméně i tyto části Charvátovy práce jsou v mnohém poplatné Childovu líčení téhož procesu,<sup>22</sup> snad až

<sup>19</sup> Srov. Bruce G. TRIGGER, *Understanding Early Civilizations*, Cambridge 2003.

<sup>20</sup> Jinou vlivnou (ač starší) komparativní publikací, která také ušla Charvátově pozornosti, je významná Adamsova studie o vzniku státu v Mezopotámii a centrálním Mexiku, srov. Robert McCormick ADAMS, *The Evolution of Urban Society: Early Mesopotamia and Prehispanic Mexico*, Chicago 1966.

<sup>21</sup> Srov. Norman YOFFEE, *Myths of the Archaic State*, Cambridge 2005.

<sup>22</sup> Srov. Gordon CHILDE, *Člověk svým tvůrcem*, Praha 1949, s. 95nn.

na to, že náš autor vypouští ze svého slovníku slovo „revoluce“. Ve svém popisu na rozdíl od Childa mnohem méně zdůrazňuje vynález metalurgie a kola, které (spolu s jejich důsledky v oblasti sociální) britský archeolog považuje za stěžejní předstupu vzniku státu. Tyto invence představují ale zásadní progres a měly by tudíž být zařazeny k revoluci druhotných produktů a jednoduchých strojů jako podstatné inovace, které raný stát zdědil z eneolitu. Charvát se chce od Childa konstatováním, že „*hybatelem dějinného vývoje není výhradně sféra ekonomická.*“ (s. 247) Avšak Gordon Childe, autor známého výroku, že „*idea dvouhlavého orla, nesmrtnosti či svobody pohání lidi k mnohem náročnějším a trvalejším činnostem než nejšťavnatější banány*“,<sup>23</sup> který popisuje vznik metalurgie jako nepřímý důsledek magické víry,<sup>24</sup> by s přijetím této teze neměl nejmenší problém.

Na s. 255 pak nalézáme velmi povšechné tvrzení, že „*faktory duchovní a náboženské hrály v období vzniku a rozvoje rané státnosti úlohu mimořádně významnou*“.<sup>25</sup> Jak však máme rozumět této výpovědi, kterou její autor opírá pouze o několik archeologických nalezišť s doloženými kultovními stavbami vesměs ze 4. či 3. tisíciletí př. n. l.? Toto konstatování se totiž bude jevit banálním, uvědomíme-li si, že kultovní stavby jsou archeologicky doloženy již v raném předkeramickém neolitu A, tedy v 10. tisíciletí př. n. l. (Göbekli Tepe), a že jejich staviteli museli být ještě lovci a sběrači, byť (částečně) usedlí. Není tedy udržitelné tvrzení, že kultovní objekty se začínají vyčleňovat jako samostatné stavby teprve v eneolitu (jak uvádí Charvát tamtéž). Podle jedné moderní hypotézy dokonce platí, že revoluční změny v neolitu podnítila náboženská zkušenost a že vznik zemědělství je tak vedlejším produktem náboženství, nikoli naopak.<sup>26</sup> Ať už je to s plausibilitou této hypotézy jakkoli, ukazuje se, že ke změně ná-

<sup>23</sup> Srov. Gordon CHILDE, *What Happened in History*, New York 1946, s. 8.

<sup>24</sup> Srov. Gordon CHILDE, *Člověk svým tvůrcem*, Praha 1949, s. 103.

<sup>25</sup> S politováním musíme konstatovat, že autor knihy neuvádí, co rozumí pod sémanticky velmi širokým pojmem „náboženství“. Takováto definice by jistě byla na místě vzhledem k tomu, že autor pracuje s hypotézou, že „náboženství“ výrazně ovlivnilo proces vzniku státu.

<sup>26</sup> Tuto teorii formuloval francouzský archeolog Jacques CAUVIN ve své knize *Naissance des divinités, naissance de l'agriculture: la révolution des symboles au Néolithique*, Paris 1994 (druhé, doplněné vydání 1997). Podle ní byla neolitická revoluce (tedy začátek pěstování obilovin a dalších plodin, jakož i domestikace zvířat) podnícena změnou v myšlení (tzv. „revolucí symbolů“), konkrétně objevením se nových náboženských myšlenek a symbolů. K objevu v tureckém Göbekli Tepe a zhodnocení Cauvinovy teze srov. např. David

boženského myšlení a chování dochází výrazně dříve, než se na scéně dějin objeví první státy. Charvát sice uvádí zmínku o tom, že výstavba kultovních objektů působila na stmelování a sjednocování společnosti, avšak vzhledem k tomu, že o stavbě kultovních center, postavených patrně za účelem posilování víry a soudržnosti sociálních sítí, máme doklady již z mnohem ranější doby (několik tisíciletí před ustavením státu), v jakém ohledu je pak možné považovat náboženství za „*mimořádně významný*“ faktor vzniku prvotních státních útvarů? Autor recenzované knihy tak vlastně postupuje v souladu se zastaralým Childovým modelem, podle kterého jsou chrám a palác (monumentální architektura) jedněmi ze stěžejních ukazatelů rané urbanizace a vzniku státu, tedy tzv. „*městské revoluce*“. Leč dnes víme, že kultovní budovy (jednoznačně neobytné stavby), jež svědčí o společensky organizovaném náboženském životě, se vyskytují již v předkeramickém neolitu (centrální svatyně v Nevalı Çori, v Çayönü atd.) a že například nejstarší svatyně v Göbekli Tepe pochází z dřívější doby než kterékoli známé město. Tento model je tedy nutno zásadně přehodnotit, jelikož je zjevné, že výskyt ústředních kultovních staveb („chrámů“) nemůže být indikátorem formování státu.

Podle jedné z nejnovějších teorií založených na zkoumání raných států platí, že jedním z výrazných činitelů ve vzniku a udržení prvních civilizací skutečně byla náboženská víra, jež podporovala nový rozsah sociální koordinace uvnitř společnosti. Ukazuje se totiž, že v představách všech (sic!) raných státních společností odpovídaly vztahy mezi lidmi a nadpřirozenými silami faktickým vztahům mezi vládnoucí vrstvou a prostým lidem. Elity vyžadovaly práci a odvedení části nadvýrobku od podřízených, aby plnily svou roli v udržení společenského řádu; stejně tak požadovaly antropomorfizované přírodní síly od lidí oběti, aby zajistily zachování přírodního řádu. Náboženská víra tak odráží sociální stratifikaci uvnitř společnosti: zejména obět přímo kopíruje komplexní systém daní a poplatků a je jeho projekcí do nadpřirozené sféry. Víra lidí v božský i světský řád tedy výrazně přispěla k jejich ochotě přijmout a uchovat nové společenské uspořádání; náboženství tudíž plnilo velmi důležitou funkci, neboť upevňovalo v lidech pocit závislosti a potřebu autority a řádu, čímž poskytlo důležitý koncept, který pomáhal regulovat politické vztahy mezi třídami v komplexních spo-

---

LEWIS-WILLIAMS – David PEARCE, *Uvnitř neolitické mysli. Vědomí, vesmír a říše bohů*, Praha 2008, zejm. s. 36–47.

lečnostech. Zároveň tato náboženská víra držela na uzdě jak potenciální rebelii nižších tříd, tak přílišné vykořisťování ze strany elit.<sup>27</sup> Byla-li tudíž náboženská víra jedním z podstatných faktorů působících při vzniku státu, pak spíše v tomto ohledu, tedy jako určitý ideový vzorec, nikoli ve smyslu staveb chrámů coby jisté formy „*dosahování velmi konkrétního společenského konsenzu*“, jak píše Charvát na s. 255.

Co se týče první (a rozsáhlejší) části knihy, věnované zejména archeologickým dokladům o konstituování a stabilizaci nejstarší státnosti v Egyptě, Mezopotámii, Indii a Číně, předešleme již nyní, že tento díl publikace je do značné míry poznačen tím, že upadá do (téměř učebnicové) faktografie, přestože Charvátovi nelze upřít, že do své monografie občas začleňuje i výsledky bádání vytažené z několika nejnovějších zahraničních publikací k tématu, jakož i diplomových (a disertačních) prací obhájěných na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. V případě Mezopotámie autor čerpá také z vlastní publikační činnosti a výklad prokládá (leckdy snad příliš dalekosáhlou) interpretací symbolů na keramice.

V kapitole o Egyptě zaujme především výklad o kosmetických paletách, jejichž nálezy svědčí o „*rozestupování společnosti na vládnoucí a ovládané*.“ (s. 33) Platnost autorových tvrzení o nedostatku neolitických osídlení na Nilu (s. 19nn.) podrobí zkoušce nedávný objev českých egyptologů v Súdánu.<sup>28</sup> K hlubšímu pochopení výkladu o (nejen královském) *ka* pak poslouží čtenáři česky psaný příspěvek Jiřího Janáka, jenž pojednává mj. o tomto tématu i o problematice egyptského pojetí zásvětí ze širší religionistické perspektivy.<sup>29</sup>

K založení egyptského státu se vztahuje paleta krále Narmera, jedna z nejpůsobivějších ikonografických památek, plasticky líčící vznik archaického státu. Charvát ji popisuje na s. 60n. (s ilustrací) a správně ji hodnotí jako klíčový dokument o zrození státnosti v tomto regionu. Dodejme však, že „*dvě bájná zvířata s těly a hlavami lvů a krky hadů*“ zobrazená na této břidlicové tabulce nejsou ani tak „*symbols nepřátelského chaosu*“, ale mnohem

<sup>27</sup> K této teorii srov. Bruce G. TRIGGER, *Understanding Early Civilizations*, Cambridge 2003, s. 639–644.

<sup>28</sup> K tomuto objevu mezolitického a neolitického pohřebiště v lokalitě šestého nilského kataraktu v Súdánu srov. [online], [citováno dne 31. 3. 2013]. Dostupné z: <http://iforum.cuni.cz/IFORUM-14265.html>.

<sup>29</sup> Srov. Jiří JANÁK, *Pojetí „duše“ ve starém Egyptě*, in: *Pojetí duše v náboženských tradicích světa*, Radek Chlup (ed.), Praha 2007, zejm. s. 94–100.

spíše zastupují sjednocení Horního a Dolního Egypta do jediné říše.<sup>30</sup> To je konečnou centrálním motivem celé palety.

S podivem musíme konstatovat, že autor nevyužil ani jednu z publikací německého egyptologa Jana Assmanna, z nichž několik je dostupných v češtině.<sup>31</sup> Zasvěcená pojednání z pera významného badatele mohla nepochybně obohatit Charvátův výklad o zajímavou perspektivu na dějiny a společnost starého Egypta, přestože se přímo nevztahují k problematice vzniku státu.

Bezpochyby nejlépe zpracovanou částí knihy je kapitola o Mezopotámii, v níž, jak už bylo zmíněno, se Charvát mohl opřít o výsledky svého dřívějšího zkoumání. Čtenáři lze doporučit podnětný výklad vzorů a symbolů na haláfské keramice (s. 77nn.), v němž nalezneme originální Charvátovu interpretaci několika ukázek (vhodně doplněných obrázky): zmiňme alespoň misku se dvěma hřebeny ze syrského Tell Haláfu, která podle autora „zachycuje společné stolování dvou lidských bytostí“ a navozuje tak myšlenku „svatebního talíře.“ (s. 81) Škoda jen, že v dané části knihy nenajdeme diskusi o jiných výkladových možnostech a přístupech ke zmíněným symbolům na „předstátní“ keramice... Totéž politování musíme žel vyslovit zejména v souvislosti s interpretací malované keramiky ze Sús (s. 83nn.), jež podle autora představuje jakýsi záznam o životě a skutcích zesnulých předků současných elit (konec 5. tisíciletí př. n. l.), kteří mají dodávat „legimititu panujícímu sociálnímu uspořádání ve světě živých.“ (s. 93) Charvátova hypotéza tak stojí na předpokladu, že tato keramika měla v předliterární společnosti sloužit jako legitimizační prostředek pro vykonavatele řídicích funkcí a byla by tak jakousi prvotní kronikou. Je poněkud s podivem, že tato odvážná a vysoce spekulativní interpretace není konfrontována s jinými přístupy.

Další zajímavou úvahu představuje Charvátův výklad postavy s maskou obklopenou zvířaty, tradičně označované za „krotitele“ či „pána zvířat“, kterou náš autor interpretuje jako jednoho z prvních představitelů raných elit, a to konkrétně jakéhosi magického odborníka, jenž rozděljuje plodi-

<sup>30</sup> Srov. např. Adam T. SMITH, *The Political Landscape: Constellations of Authority in Early Complex Polities*, Berkeley 2003, s. 151.

<sup>31</sup> Zmiňme alespoň tři relevantní Assmannovy studie, které byly přeloženy do češtiny: Jan ASSMANN, *Egypt ve světle teorie kultury*, Praha 1998; *Kultura a paměť*, Praha 2001; *Egypt*, Praha 2002.

vou sílu všem tvorům, tedy i šelmám znázorněným na dané pečetí. (s. 97) Vychází přitom z toho, že osoba se zvířecí maskou zvířata neдрží, ale ta se k ní přibližují sama. Avšak na řadě zobrazení je zřetelné, že ztvárněný výjev představuje bezprostřední boj muže se zvířaty, přičemž symbolika lovu či vlády nad zvěří se zdá poukazovat na spojitost s mocí nad společností (ať už se jedná o postavu krále-kněze či o nositele jiné funkce). Právě nadvláda – prvek, jenž je jednoznačně doložen v ikonografii „pána zvířat“ –, je však důležitým aspektem, který v Charvátově interpretaci schází.<sup>32</sup>

Co se týče vynálezu písma, značný zájem (a také rozpaky) vzbudí Charvátova magicko-náboženská hypotéza, podle níž se tvůrci prvních klínopisných znaků „pokusili dát lidem k dispozici prostředek umožňující pomocí magických operací s grafickými symboly (odkazující na jsoucna viditelného i neviditelného světa) provádět operace zajišťující zapojením entit vyššího řádu prospěch a splnění přání lidských obcí.“ (s. 103)<sup>33</sup> Místo praktických potřeb tak Charvát vysvětluje zavedení písma jako magického prostředku ke komunikaci se světem duchovních bytostí, přičemž teprve poté měl být tento „starý vynález“ použit k „přehledu o časoprostorovém kontextu dostupnosti potravních zdrojů.“ (s. 111) Svou hypotézu opírá o konstatování, že „pro Sumeřany hrála v tuto dobu stěžejní společenskou roli snaha zajistit aktivaci plodivých sil živé přírody.“ (s. 102) Podle toho by byly nejstarší grafické znaky zástupnými symboly obcí, na něž byl panovníkem magicky přenesen dar plodnosti od bohů. Bohužel se však na daném místě v knize nedočteme, z čeho autor vychází, nenajdeme zde odkazy na literaturu podporující tento (dostí sporný) výklad ani diskusi o tomto problému. Charvát předkládá své tvrzení takřka *ex cathedra*, což je v případě tak závažné události, jakou je objev písma, zajisté škoda, zvláště vezmeme-li v potaz, že současné bádání nikterak nepochybně, ale naopak podporuje přesvědčení (vyjádřené již Childem),<sup>34</sup> že nejstarší mezopotamské písmo mělo administrativní (nikoli náboženský) účel a sloužilo tak praktickým potřebám městského hospodářství.<sup>35</sup>

<sup>32</sup> K tomuto motivu srov. nedávno vydaný sborník: Derek B. COUNTS – Bettina ARNOLD (eds.), *The Master of Animals in Old World Iconography*, Budapest 2010.

<sup>33</sup> Připomeňme, že týž názor o vzniku písma vyslovil autor naší publikace již dříve, srov. Petr CHARVÁT – Václav MAREK – Pavel OLIVA, *Encyklopedie dějin starověku*, Praha 2008, s. 351.

<sup>34</sup> Srov. Gordon CHILDE, *Člověk svým tvůrcem*, Praha 1949, s. 157.

<sup>35</sup> Srov. Jerrold S. COOPER, *Babylonian Beginnings: The Origin of the Cuneiform Writing System in Comparative Perspective* in: *The First Writing: Script Invention as History and Process*, Stephen D. Houston (ed.), Cambridge 2004, s. 71–99.

Rovněž můžeme pochybovat o tom, zda opravdu nic nestojí v cestě představě, „že nositel pečetního válečku se stává pánem času, prostoru, ale i hojnosti, nadbytku“, jak tvrdí autor publikace na s. 105 s tím, že pohyb pečetního válečku spojuje cyklický a lineární aspekt času. Nejde (i) v tomto případě o příliš dalekosáhlou interpretaci?

Z kapitoly věnované protoindické civilizaci zmiňme tři postřehy. Tím prvním je otázka, zda byla „Indus Valley Civilization“ státní společností, či nikoli. Tato problematika, na niž Charvát stručně naráží (s. 170n.), by si zasloužila delší rozvedení a zamyšlení. Hlavním důvodem pochybnosti o státním charakteru harappske civilizace je totiž podezřelá nepřítomnost jak (ústředních) paláců, chrámů a masivních hrobek, tak nejméně obranných opevnění s příkopem kolem měst (s výjimkou Dhólavíry situované na pobřeží)<sup>36</sup> a památníků válečných tažení. Ta poukazuje jednak k tomu, že válka nehrála v životě protoindické společnosti důležitou roli, jednak k tomu, že tato civilizace s nejdůležitějšími centry v Harappě a Mohendžodaru nebyla zřejmě stratifikována po způsobu orientálních despocií. Z této skutečnosti lze vyvodit, že protoindická společnost nemohla být ovládána vojenskou aristokracií, jak tomu bylo v případě Mezopotámie či Egypta. Zda to však znamená absenci státu, je otázkou. Rozhodně však nelze souhlasit s Charvát, že „zde neshledáváme jasné doklady pro přítomnost a zapojení společensky odlišené elity.“ (tamtéž) Toto neudržitelné tvrzení je v příkrém rozporu s jen o tři strany výše uvedenou zmínkou o tom, že „povahu společenské diferenciace doby a kulturu indických vybraných a vybranek oněch časů ukazuje dobře hromadný nález („poklad“) z pákistánské Kvéty.“ (s. 167) Především ale: jak jinak než zapojením elit je možné vysvětlit třeba vysoce organizovanou řemeslnou produkci, jež implikuje byrokratickou kontrolu, či výstavbu masivních zdí a dalších rozsáhlých stavebních projektů, která vyžaduje shromáždění, uživení a řízení obrovské pracovní síly? Podle Kenoyera měli rozhodující moc ve městech v poříčí Indu význační městští obchodníci (obchodnická elita) a kněží.<sup>37</sup> Americký archeolog je přítom toho názoru, že úroveň sociokulturní komplexity

<sup>36</sup> V Harappě jsou sice mezi jednotlivými městskými čtvrtěmi doloženy hradby, jejich brány však mohly sloužit snad pouze k výběru mýta či vážení zboží, zdi samotné nemohly mít funkci obrany před napadením.

<sup>37</sup> Srov. Jonathan M. KENOYER, *Ancient Cities of the Indus Valley Civilization*, Oxford 1998, zejm. s. 81.

harappské civilizace odpovídá státní formě organizace.<sup>38</sup> Jiní významní odborníci v této oblasti jsou ale opačného mínění a rozvinutou civilizaci v poříčí Indu charakterizují jako nestátní.<sup>39</sup> Odpověď na otázku po státnosti této starověké kultury pochopitelně záleží na tom, jak definujeme stát.<sup>40</sup> Nemohlo by být řešením tohoto problému zahrnout sporný koncept státu, jak navrhuje A. Smith, a místo něj pracovat s pojmem komplexní společnosti či „raných komplexních uskupení“ (*early complex polities*)?<sup>41</sup> Místo vedení sporů o tom, zda k definici státu patří trvalá hrozba užití síly a její legitimizace, resp. jakou míru rozsahu kontroly nad společností lze již označit za státní, bychom mohli za znaky komplexní společnosti (spolu se Smithem) vymezit nerovnost v přístupu ke zdrojům, variabilitu sociálních rolí, diferenciaci v rozhodovacích orgánech, trvalost institucí, distribuci symbolů a praktik atp. Z tohoto hlediska nelze pochybovat o tom, že „Indus Valley Civilization“ představuje takovéto komplexní uskupení. Právě problém harappské civilizace mohl Petru Charvátovi poskytnout podnět k zamyšlení se nad definicí státu a uvažování o tomto konceptu a jeho užitečnosti z teoretické perspektivy. V případě této civilizace se také výrazně problematizuje jeho pojetí, že zavedení redistribuce je hlavním faktorem zrodu státu. Jestliže totiž platí, že redistribuce „nepochybně souvisí

<sup>38</sup> Srov. Jonathan M. KENOYER, *The Harappan State: Was It or Wasn't It?*, in: From Sumer to Meluhha: Contributions to the Archaeology of South and West Asia in Memory of George F. Dales, Jr., Jonathan M. Kenoyer (ed.), Madison 1994, s. 71–80. [online], [citováno dne 31. 3. 2013]. Dostupné z: [http://a.harappa.com/sites/harappa.drupalgardens.com/files/Kenoyer1994\\_The%20Harappan%20State.%20Was%20it%20or%20Wasn%E2%80%99t%20it%20In%20From%20.pdf](http://a.harappa.com/sites/harappa.drupalgardens.com/files/Kenoyer1994_The%20Harappan%20State.%20Was%20it%20or%20Wasn%E2%80%99t%20it%20In%20From%20.pdf).

<sup>39</sup> Srov. zejm. Gregory L. POSSEHL, *Sociocultural Complexity Without the State: The Indus Civilization*, in: *Archaic States*, Gary M. Feinman – Joyce Marcus (eds.), Santa Fe 1998, s. 261–291 a Jim G. SHAFFER, *Harappan Civilization: A Reconsideration*, in: *Harappan Civilization: A Contemporary Perspective*, Gregory L. Possehl (ed.), New Delhi 1982, s. 41–50.

<sup>40</sup> Thomas J. THOMPSON, stoupenec teorie o nestátním charakteru harappské civilizace, považuje za státní pouze takovou organizaci, která má monopol na rozsáhlé užití násilí a vykonává nadřazenou kontrolu nad společností; srov. *Ancient Stateless Civilization: Bronze Age India and the State in History in The Independent Review*, v. X, n. 3, Winter 2005, s. 365–384, s. 367, pozn. 6. [online], [citováno dne 31. 3. 2013]. Dostupné z: [http://www.independent.org/pdf/tir/tir\\_10\\_3\\_04\\_thompson.pdf](http://www.independent.org/pdf/tir/tir_10_3_04_thompson.pdf). Podle Thompsona, jenž vychází z Carneirovy teorie vzniku státu, dochází k ustavení státní společnosti v důsledku dobývání a následné centralizace.

<sup>41</sup> Srov. Adam T. SMITH, *The Political Landscape: Constellations of Authority in Early Complex Polities*, Berkeley 2003, s. 102nn.

*se zrodem prvotní státnosti“* (s. 253), a zároveň je nejisté, zda Harappa, jež znala existenci elit a redistributivních mechanismů, byla či nebyla státní společností, pak je třeba tuto tezi přehodnotit.

Druhý postřeh se vztahuje k tomu, co se označuje tradičně jako protoindické písmo. Uvedme hned úvodem, že jak v minulosti, tak i v současnosti nechyběly a nechybějí snahy o jeho rozluštění. Jedním z těch, kdo se o to pokusili, byl i český badatel Bedřich Hrozný. Znaký protoindického písma se interpretovaly jako zachycující buď protodrávidský jazyk, tedy předka jazyků, jimiž se dnes mluví převážně na jihu Indie, nebo dokonce jazyk indoevropský, předchůdce védštiny a sanskrtu. Petr Charvát uvádí ve své knize jednu z nejnovějších hypotéz, formulovanou týmem badatelů, kteří pracují na amerických univerzitách, podle níž jde o soubor nejazykových symbolů, které nesloužily k fonetickému záznamu hlásek či slabik daného jazyka, nýbrž vzhledem k nepatrné délce nápisů<sup>42</sup> a malé frekvenci výskytu jednotlivých znaků spíše o nelingvistický systém grafických symbolů, jež mohly být snadno interpretovány v jakémkoli jazyce.<sup>43</sup> Jednalo by se tak o soustavu znaků optické povahy, za nimiž se neskrývá žádný konkrétní jazyk. Tato hypotéza se zdá být podpořena také tím, že během staletí existence harappské civilizace (2600–1900 př. n. l.) se symboly tohoto „písma“ vyskytují ve stejných sekvencích na jejím celém území, jež – i vzhledem ke svému rozsahu – muselo být mnohojazyčné. Počet harappských symbolů se udává někde mezi 300/400 až 600 znaky (snad 400, přičemž některé znaky mají více variant), avšak téměř polovina těchto znaků se v „textech“ vyskytuje pouze jednou. Zmínění badatelé tedy zpochybňují, že takovýto systém mohl sloužit k jazykovému zápisu. Autor recenzované knihy se sám hlásí k této hypotéze, odvolává se přitom rovněž na svá zkoumání z oblasti klínopisu a dospívá k závěru, že v protoindické grafické soustavě je třeba spíše spatřovat „systém znaků grafických či smíšených“ (s. 181), nikoli písmo zachycující primárně jazykové (zvukové) sdělení.<sup>44</sup> Je-li tomu ovšem

<sup>42</sup> Nálezy o deseti a více znacích tvoří méně než 1% nápisů.

<sup>43</sup> Srov. Steve FARMER – Richard SPROAT – Michael WITZEL, *The Collapse of the Indus Script Thesis: The Myth of a Literate Harappan Civilization in Electronic Journal of Vedic Studies* 11–2 (2004), s. 19–57. [online], [citováno dne 31. 3. 2013]. Dostupné z: <http://www.safarmer.com/fsw2.pdf>.

<sup>44</sup> Tuto teorii naopak vyvrací finský indolog A. Parpola; srov. např. Asko PARPOLA, *Is the Indus Script Indeed Not a Writing System?*, in: Airāvati (Felicitation volume in honour of Iravatham Mahadevan), Chennai 2008, s. 111–131. [online], [citováno dne 31. 3. 2013].

tak, pak není jasné, jak může Charvát v téže publikaci na s. 163 tvrdit, že nalezená pečetidla se znaky „protoindického písma“ pravděpodobně „zachycují sdělení v některém z protodrávidských jazyků Indie (snad již s některými prvky indoevropskými)“. Vedle toho, že toto tvrzení je v rozporu s výše uvedenou tezí a že „indoevropské prvky“ lze z harappského písma bezpečně vyloučit, nelze než se podívat nad tím, že Charvát (také na s. 179 a jinde) zmiňuje pouze „drávidskou hypotézu“ vycházející z toho, že jazyk, jímž hovořili představitelé harappské civilizace, má potomky v drávidských jazycích a dialektech jižní Indie (některými drávidskými jazyky se mluví i na severu Indie a v Pákistánu). „Drávidská hypotéza“ představuje totiž toliko jeden z mnoha názorů na tuto složitou otázku. Připomeňme alespoň, že v nedávné době publikoval výsledky svých zjištění v této oblasti M. Witzel, který je také jedním z autorů hypotézy o tom, že harappské symboly nejsou písemným záznamem jazykového sdělení. Podle tohoto badatele německého původu je třeba spíše mít za to, že hlavním jazykem protoindické civilizace byla tzv. para-mundština, tedy jazyk bez přímých potomků, jenž je ovšem etymologicky příbuzný s mundskými jazyky, patřícími do austroasijské jazykové rodiny (ostrůvky mundských mluvčích jsou i dnes rozesety především v severovýchodní Indii).<sup>45</sup> Witzel přitom čerpá z Kuiperových bádání o substrátovém jazyce v nejstarší védštině<sup>46</sup> a konstatuje, že kontakty Indoevropanů (Indoárjů), nositelů védské kultury, s Protodrávidy nelze v raném rgvédském období (cca 1700–1500 př. n. l.) doložit. Naopak se ukazuje, že z asi 380 rgvédských slov, jež Kuiper a jiní stanovili jako neindoevropské výpůjčky, lze většinu identifikovat jako přejatou z nějakého prefixujícího jazyka, který Witzel označuje za para-mundštinu (slova drávidského původu se vyskytují ve védském slovníku až později). Tou museli mluvit v době příchodu Indoevropanů obyvatelé Paňdžábu, tedy dědicové harappské civilizace. Právě v Paňdžábu totiž vznikaly nejstarší vrstvy Rgvédu. Ačkoli tato teorie není badateli

---

Dostupné z: <http://www.harappa.com/script/indus-writing.pdf>. Proti ní je i Jane R. McINTOSH, *The Ancient Indus Valley. New Perspectives*, Santa Barbara 2008, s. 374.

<sup>45</sup> Srov. Michael WITZEL, *Early Sources for South Asian Substrate Languages in Mother Tongue*, Special Issue, October 1999, [online], [citováno dne 31. 3. 2013]. Dostupné z: <http://www.people.fas.harvard.edu/~witzel/MT-Substrates.pdf> a TÝŽ, *The Languages of Harappa*, 2000, [online], [citováno dne 31. 3. 2013]. Dostupné z: <http://www.people.fas.harvard.edu/~witzel/IndusLang.pdf>.

jednoznačně přijímána,<sup>47</sup> stálo by za to, aby o ní padla (vedle drávidské hypotézy) v Charvátově knize alespoň zmínka.

Třetí poznámkou, jež se žádá učinit k textu kapitoly o Indii, je Charvátovo poněkud ahistorické používání pojmu „bráhman“ v souvislosti s představiteli duchovní elity protoindické civilizace (např. s. 145 a 166). Bráhmani jsou totiž nejvyšší varnou (nikoli kastou, jak uvádí autor) védské (a posléze hinduistické) společnosti, obětníky-kněžími, jejichž výskyt v Indii (*sensu stricto*) souvisí teprve s příchodem Indoevropanů několik staletí po zániku protoindické civilizace. Protagonisty harappskeho duchovenstva by tedy bylo vhodnější označovat nikoli za „nejstarší zachycenou podobu“ (s. 166) varny bráhmanů, nýbrž nanejvýš za jejich předchůdce a psát slovo „bráhman“ v tomto kontextu v uvozovkách. Jistá kulturní kontinuita mezi protoindickou a pozdější védskou civilizací zajisté existovala (a to zvláště, jak se zdá, v náboženské oblasti), ale historik by se měl vyhnout používání takovéhoto anachronických názvů. Vždyť hlavními nositeli těchto dvou kultur byla nábožensky, kulturně i jazykově odlišná etnika. I kdybychom připustili existenci jakýchsi „raných kast“ již v harappske době,<sup>48</sup> nic nás neopravňuje nazývat tehdejší kněžstvo „bráhmany“.

Z četby kapitoly o vzniku čínské státnosti si odneseme poznatek, že vznik prvotního čínskeho státu byl jevem sociálním a politickým, za nímž nelze shledávat „žádné stopy revoluce v oblasti výrobních prostředků.“ (s. 222) Autor monografie se tak drží svého výše citovaného teoretického východiska. Poté co probere čínský neolit a eneolit, dostává se Charvát k hospodářské a sociální analýze raného čínskeho státu, jehož vznik popisuje – v souladu se svým předpokladem – jako proces, v němž se z jednotlivých rozrodů a klanů vytvoří mocenská síť spjatá smluvními a příbuzenskými pouty. „Takové uskupení pak převeze veřejnou moc ve prospěch všech členů původního klanu, který se stává politickou obcí.“ (s. 205) Zcela oprávněně

<sup>46</sup> Srov. Franciscus B. J. KUIPER, *Aryans in the Rigveda*, Amsterdam – Atlanta 1991.

<sup>47</sup> Proti ní je významný zastánce drávidské hypotézy A. Parpola; srov. Asko PARPOLA, *Study of the Indus Script* (Paper read at the 50th ICES Tokyo Session on 19 May 2005), [online], [citováno dne 31. 3. 2013]. Dostupné z: <http://www.harappa.com/script/induscript.pdf>.

<sup>48</sup> Z archeologické analýzy někteří autoři vyvozují, že principy sociální segregace připomínající pozdější kastovní systém existovaly již v harappske civilizaci; srov. Jonathan M. KENOYER, *Early City-States in South Asia: Comparing the Harappan Phase and Early Historic Period*, in: *The Archaeology of City-States: Cross-Cultural Approaches*, Deborah L. Nichols – Thomas H. Charlton (eds.), Washington 1997, s. 51–70.

je zde zdůrazněn také kult předků s jeho výraznou legitimizační funkcí, neboť vznik státu je podle této teorie iniciován představiteli ústředních rozrodů, jejichž postavení v klanu je garantováno právě tím, že mají nejbližší k duchům předků (zakladatelů) klanu. Podobně i v pozdějším vývoji čínské státnosti platí, že jak kult královských předků, tak ideologie tzv. mandátu nebes (tchien-ming) hrály zásadní roli ve vytváření loajality k vládnoucí dynastii.

Nedostatkem, kterým již na první pohled trpí kapitola o staré Číně, je nedbalé mísení mezinárodní čínské transkripce (tzv. pinyin) s českým přepisem při uvádění čínských jmen. Tak například na s. 192 je název kultury Jangšao uveden v české transkripci (pinyin: Yangshao), zatímco o několik řádků níže na téže straně je lokalita Jiangzhai napsána podle mezinárodního přepisu (v české transkripci Ťiang-čaj). Podobně tři podle čínského dějepisceví nejstarší královské dynastie Sia, Šang a Čou jsou uvedeny (dokonce přímo vedle sebe!) smíšeně jako Xia (pinyin), Šang a Čou (český přepis) na s. 208. Překlad textu z pozdního období západních Čou uvedený na s. 237 je pořízen z angličtiny, nikoli z originálu.

K formálním vadám Charvátovy práce patří zejména citelný nedostatek odkazů na literaturu, z níž autor čerpal. Na začátku jednotlivých kapitol je sice uveden seznam publikací, které autor využil a o něž se v dané sekci opírá, bylo by však na místě, aby čtenář dostal také informaci o tom, odkud pocházejí některé údaje, kdo je původcem formulovaných teorií a hypotéz, či po kterých knihách sáhnout, chce-li se dozvědět víc o diskusi vedené na sporné téma. Tak například se můžeme tázat, jak Charvát dospěl k údaji, že na počátku naší éry čítala obec čínských daňových poplatníků více než 54 miliónů osob (s. 222). Také by bylo vhodné zmínit, odkud pocházejí údaje o inauguraci náčelníka na ostrově Tonga na s. 92n. Setkáme se zde také s tím, že odkaz na literaturu poskytuje zavádějící referenci: tak například na s. 171 autor píše, že „jako »*example of archaic sociocultural complexity, but without the state*«“ charakterizuje protoindickou pospolitost i jedna z posledních souhrnných publikací“ a odkazuje přitom (pozn. 90) na knihu N. Yoffeeho.<sup>49</sup> Avšak na daném místě v této publikaci je tento citát převzat ze studie G. Possehla a je jasně uveden v uvozovkách.<sup>50</sup> Nejedná se tedy o názor

<sup>49</sup> Srov. Norman YOFFEE, *Myths of the Archaic State*, Cambridge 2005, s. 228.

<sup>50</sup> Srov. Gregory POSSEHL, *The Indus Civilization: A Contemporary Perspective*, Walnut Creek 2002, s. 5.

prezentovaný „jednou ze souhrnných publikací“, již Yoffeeho kniha zajisté je, nýbrž o stanovisko jednoho z nejvýznamnějších zastánců hypotézy o nestátním charakteru harappské civilizace a autora publikace o ní.

Na s. 42 se doslova opakuje text ze s. 28 o souvislosti mezi centrálním zásobováním pivem a hromadném rozdělování kuželovitých bochníků chleba ve starém Egyptě (podobně na s. 232 autor popisuje magickou praxi čínského věštění z kostí, kterou však představil již na s. 206). Poměrně časté sklouzávání do žoviálního diskursu (například s. 43: „pejskové odešlí do věčných lovišť“) není v souladu s akademickým stylem, který bychom od publikace tohoto typu očekávali, a působí v textu nepatřičně a rušivě. S tím souvisí i Charvátovy často neadekvátní poznámky, jako je například ta na s. 247, kde je starořecký thýmos interpretován jako „*touha po uznání a úctě bližních*“ (*sic!*). Jestliže má autor za to, že přišel na nový význam tohoto slova, měl by svůj objev publikovat v některém z odborných periodik. Totéž platí o výrazu „*anoikúmené*“ (s. 280), kterým se Charvátovi podařilo obohatit starořecký slovník o další lexikální jednotku. Ke komicke bitvě „*s temnými démony, kteří sídlí v duši každého z nás*“ (s. 287) není snad třeba dodávat nic. Na s. 38 se setkáme s termínem „*sympatická magie*“, ač správně se v češtině užívá pojmu sympatetická magie. V teoretické části knihy je podkapitola o pohřbívání (s. 257nn.) nepochopitelně zařazena pod kapitolu s názvem „Obživa“. Tvrzení ze s. 174, že mytický jednorožec, velmi často vyobrazován na harappských pečetích, by měl být dvourohým praturem, musíme zřejmě připsat na vrub autorovým nedostatkům v zoologii. Na harappských pečetích se totiž vyskytuje (mnohem řidčeji) i pratur, rozhodně však není identický s jednorožcem.

Závěrem uvedme, že Charvátovu práci nelze označit jinak než za jakousi *Vorarbeit*, v níž její autor shrnuje zejména archeologickou evidenci z oblastí, kde se utvářela raná státnost, již však zároveň schází hlubší teoretický přístup k tomuto fenoménu a konceptuální jasnost. Snad by stálo za to zvážit, zda by nebylo pro obsah knihy přiměřenější, kdyby byla nadepsána „*Ikonografie zrození státu*“ nebo nějak podobně, neboť takovýto název by mnohem více vystihoval centrální předmět zájmu jejího autora. Dodejme, že by bylo zřejmě vhodnější, kdyby byl tomuto tématu věnován sborník, v němž by se jednotliví odborníci z oblasti archeologie, antropologie, indologie, sinologie, egyptologie a klínopisu (případně dalších oborů) zabývali otázkou vzniku státu, resp. formování komplexních útvarů v daných regionech. Etnologická a kulturologická zkoumání by

zas mohla poskytnout obecnější vhled do této problematiky. Monografie má samozřejmě výhodu v tom, že umožňuje uchopit toto téma jednotně. Avšak Charvátova kniha, přestože českému publiku zpřístupňuje výsledky autorova výzkumu v oblasti raně historické Mezopotámie a zpravuje ho o některých nových zjištěních v bádání o rané době dějinné, nesplňuje požadavky moderní odborné publikace tohoto formátu. Vydavatel by se českému čtenářstvu zajisté mnohem více zavděčil, kdyby sáhl po některém z cizojazyčných titulů k tomuto tématu a postaral se o jeho překlad. Vydáním Charvátovy práce totiž vydavatelství Karolinum náš knižní trh obohatilo o dílo, kterým se sotva komu zavděčí: odborník v knize jen stěžuje na něco, co by vzbudilo jeho zájem a spíše se pozastaví nad řadou nepřesností; studenta bude nutno odkázat na rozsáhlejší a modernější literaturu a laik, pro něhož snad kniha byla původně psána, v ní sice bezpochyby nalezne několik zajímavých údajů, ale může být také uveden ve zmatek jejich často nesouvislým řazením a absencí jednotící perspektivy.

Jestliže jsme si tedy na úvod položili otázku, zda a nakolik je Charvátova publikace zdařilým pokusem o popsání rané etapy lidských dějin ústící ve vytvoření komplexních státních útvarů, pak nyní – na konci – musíme konstatovat, že náš autor tomuto úkolu z větší části nedostál.

*Ján ORSZÁGH*





**Recenze a zprávy**



## **Kristina UHLÍKOVÁ, Zdeněk Wirth, první dvě životní etapy (1878–1939). Doplněno bibliografií Wirthova díla.**

Praha, Národní památkový ústav 2010, 304 s.,  
ISBN 978-80-87104-60-6

Není to ještě tak dávno, co u kolegů památkářů vládl názor, který by se dal zjednodušeně vyjádřit konstatováním „*řekni mi, co soudíš o Ždeňku Wirthovi, a já ti řeknu, co jsi zač.*“ Postava Zdeňka Wirtha (1878–1961) zůstává dodnes neodmyslitelně spjata se světlými i stinnými stránkami vývoje vědeckého dějepisu umění a zejména památkové péče od přelomu 19. a 20. století až hluboko do doby poválečné. Nešlo přitom o figuru zdaleka marginální. Wirth se od počátku své vědecké dráhy výrazně podílel na formování oboru a po dlouhá desetiletí jej ovlivňoval i organizačně a mocensky, ať již jako vysoký ministerský činovník a člen nejrůznějších grémií, nebo zákulisním „taháním za nitky“, cestou osobních kontaktů a klientských vazeb. Není proto divu, že hodnocení takto výrazné osobnosti zabírají velmi širokou názorovou škálu, sahající od oficiálních apoteóz až po paušální odmítnutí Wirtha jako bezpáteřního kariéristy a zejména po teoretické stránce nepřilíh přínosného eklektika a improvizátora. Kniha Kristiny Uhlíkové se pokouší do této změti stanovisek vnést věcné a objektivní hledisko, založené především na mravenčí heuristické píli a střídmosti interpretace. Jak v předmluvě knihy správně konstatuje Richard Biegel, autorčinou zásluhou bezesporu zůstává, že Wirthova „*charakteristika a interpretace nebyly nijak zkresleny zpětným pohledem, který zjednodušeně a negativně podmiňoval chápání Wirthovy dráhy ještě před několika málo lety.*“ (s. 8)

Budiž hned úvodem řečeno, že toto konstatování platí o celku, nikoliv však nutně o veškerých detailech. Zejména v úvodních kapitolách autorka místy až příliš snadno podléhá apologetickému tónu, charakteristickému pro oslavné gratulační texty vzniklé u příležitosti Wirthových čtených životních jubileí. Dalším důvodem, proč kniha na čtenáře nepůsobí kontroverzním, polemickým, ba ani dialogickým dojmem, je vedle její nevzrušivé výčtové formy i fakt, že Kristina Uhlíková svého hrdinu opustila u příležitosti jeho prvního penzionování v roce 1938. Tedy v době, kdy před ním

dosud ležel zřejmě nejproblematictější a již současníky nejednoznačně hodnocený úsek jeho kariéry, spočívající v obětavé službě nejprve režimu limitované demokratickému a posléze i nezakrytě totalitnímu. Wirthovo působení v letech 1938–1961 by se mělo stát námětem volného pokračování monografie. Jak dokazuje práce Kristiny Uhlíkové o Národní kulturní komisi, má autorka v tomto ohledu vynikající předpoklady. Koneckonců, podrobná bibliografie děl jak Wirtha samotného, tak i sekundární literatury, je obsažena již v posuzovaném svazku.

V prvním ze tří oddílů své knihy se pisatelka věnuje ranému období Wirthovy působnosti před rokem 1918, ve druhém, nejobsáhlejším, podrobně popisuje období do roku 1938. Závěrečná část je pojata věcně a zabývá se veškerými aspekty vědecké a pedagogické činnosti Zdeňka Wirtha. Každý z oddílů své knihy autorka dále strukturovala do řady chronologicky a tematicky budovaných podkapitol, postihujících velmi detailně, byť povýtce popisně Wirthovy aktivity. Takovéto uspořádání publikace na jedné straně přispívá k přehlednosti a lepší uchopitelnosti textu z „uživatelského“ hlediska, na straně druhé vcelku logicky zatěžuje tok vyprávění odbočkami, opakováním a vzájemnými odkazy. Životní příběh Zdeňka Wirtha pojala Kristina Uhlíková jako nedílnou součást příběhu české historiografie umění a zejména dějin památkové péče. Biografie jedinečné, třebaže kontroverzní osobnosti tak současně vypráví o mládí a zrání příslušníků *generace*, jak sami sebe nazývali odchovanci vídeňské školy dějin umění. Ke cti autorky, přesněji řečeno ke cti její nekompromisní heuristice lze přičíst, že *generace* v rozporu s autoreflexemi vlastních protagonistů tu není vnímána jako jednolitý blok, jenž svou metodickou pokročilostí a teoretickou vyhraněností slavně zvítězil nad údajným diletantismem a názorovým zpátečnictvím domácí „kulturněhistorické“ školy, v jejímž rámci se kvintesencí veškerého zla stal Karel Chytil. Naopak, Kristina Uhlíková velmi citlivě a poučeně ukazuje, do jaké míry byla i sama *generace* účelovým mýtem a nezakrývá ani silné antagonismy panující mezi jejími členy. Zdůrazněny jsou zde mimo jiné Wirthovy spory s V. V. Štechem, Vojtěchem Birnbaumem a zejména Vincencem Kramářem; o kontroverzi s Václavem Wagnerem pojednává dokonce samostatná kapitola. Právě posledně jmenovaná polemika nepochybně obnažila Wirthovy slabiny, pokud šlo o teorii památkové péče a přispěla k utvoření obrazu Zdeňka Wirtha coby pragmatika, vedeného při konkrétních památkových kauzách často ryze utilitárními důvody. Autorka tuto skutečnost manifestuje na

řadě příkladů, mimo jiné na historikově názorovém lavírování v otázce Plečnickových radikálních úprav Pražského hradu. Obdobnou povahu zřejmě měl i střet Wirthův a Kramářův, při němž se ředitel budoucí Národní galerie projevil nepochybně jako lepší znalec potřeb a provozu muzea výtvarného umění, zatímco ministerský sekční šéf především jako nepřekonatelný taktik a zcela „splachovací“ úředník.

Utěšenější pohled skýtá bilance Wirthova organizačního díla, jehož pevný rámec byl dán již před první světovou válkou a které mělo spojenými silami *generace* povznést českou, respektive československou, uměnovědu na evropský standard. Kristina Uhlíková pečlivě mapuje jednotlivé aktivity jak na poli památkové péče, tak v oblasti soupisových a syntetizujících projektů, z nichž ten nejvýznamnější a nejprestižnější – souhrnné vylíčení dějin umění v Československu – zůstal navzdory veškerému úsilí u pouhého náběhu. V textu postrádám snad jen zmínku o Wirthově (a Štencově) angažmá v důležitém projektu korpusu české gotické deskové malby, který ministerstvo přes odpor Vincence Kramáře svěřilo Wirthovu „dvornímu autorovi“, jímž byl spolehlivý, plodný, organizačně nadanější a ovšem i povrchnější Antonín Matějček (nevím však, zda vzhledem k meznímu datu nechce autorka o této věci pojednat až ve druhém díle monografie).

Mohu-li si dovolit luxus osobně zaujatého pohledu, pak v části věnované Wirthově vědecké a pedagogické činnosti zvláště vysoko hodnotím citlivě a poučeně psané pasáže o barokním umění. Disertační práce *Barokní gotika v Čechách v XVIII. a 1. polovici XIX. století* (1908), vzešlá z atmosféry dobového sporu o smysl českých dějin, zůstává přes veškerá faktografická omezení průkopnickým dílem a z dnešního pohledu zřejmě jedním z nejživotnějších a nejpůvodnějších Wirthových odborných textů vůbec. Kristina Uhlíková hezky ukazuje, jak na výzkumné a soupisové aktivity Zdeňka Wirtha v mnohém navázali další vykladači barokní architektury, kteří se přitom vůči autorovi *Barokní gotiky* osobně i teoreticky spíše vymezovali; mezi nimi stál na prvním místě Oldřich Stefan.

Václav Černý nazval Zdeňka Wirtha bez obalu „*exemplum úřednického nepotismu*“ a člověkem, který se „*z někdejšího masarykovského realismu prosloužil všemi sociálně demokratickými, národně socialistickými, nakonec i agrárními režimy školství a končil ted' /míněno po roce 1948 – pozn. autora/ jako jakýsi supersekční šéf všech větví osvěty*“ (*Paměti III*, Brno 1992, s. 222). Tento muž neuvěřitelné názorové a morální flexibility a přeborník v přežívání ale byl ve svých lepších letech respektovaným odborníkem a při veškerých

sklonech k manipulaci též úspěšným organizátorem vědeckého života a památkové péče v předválečném Československu. Zda a do jaké míry se stal – jakožto předseda Národní kulturní komise a akademik stalinistické Československé akademie věd – rovněž hrobařem vlastního díla, snad ukáže očekávaný druhý díl monografie Kristiny Uhlíkové. Přeji si, aby i tato kniha, ve svém předmětu nepochybně kontroverznější, byla psána se stejnou heuristickou poctivostí a kritickým nadhledem. Ještě více si pak přeji, aby i další protagonisté českého dějepisu umění našli v budoucnu natolik znalé a nezaujaté životopisce, jako se to „podařilo“ Zdeňku Wirthovi.

*Vít VLNAS*

## **Jana PAPEŽOVÁ, *Plout proti proudu... (Publicistika Závaše Kalandry)***

Červený Kostelec, Pavel Mervart 2012, 328 s.,  
ISBN 978-80-7465-009-3

Osobnost publicisty, historika a politického aktivisty Závaše Kalandry patří v novodobé české historii k těm nejobtížněji uchopitelným. Mnoho pokusů o vyrovnání se s Kalandrovým odkazem bylo učiněno ještě předtím, než se tohoto tématu ujala doktorandka Historického ústavu Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové Jana Papežová. Práce vznikala zpočátku jako školní úkol plněný z povinnosti, který, podle autorčiných vlastních slov, přerostl v překvapující a zajímavou práci. Zaujaly ji životní osudy a dílo člověka, s nímž se cítila spřízněná také „*valašskou krví*“ (s. 9).

Jako hlavní úkol své práce si Jana Papežová stanovila podrobné prozkoumání Kalandrovy publicistiky a tohoto vymezení se ve své práci velmi striktně přidržela. Po krátkém kompilačním úvodu je kniha rozdělena do dvou základních částí – první se věnuje Kalandrově publicistice v oblasti politiky, druhá jeho příspěvkům na poli kultury. V obou případech je přitom opakovaně zachycen i Kalandrův postupný názorový a politický přerod.

Samotné rozčlenění textu mi ale připadá poněkud problematické. Problematické se totiž zdá, nakolik lze od sebe tak striktním způsobem oddělovat oblast politiky od oblasti kultury. V myšlení surrealistického teoretika, vycházejícího zároveň z marxismu, jsou tyto sféry vzájemně propojeny. Kalandrovo pojetí umění vždycky přímo souvisí s jeho nazíráním na hospodářské a politické otázky a problémy. Pro historika či filosofa pak zůstává otázkou, jakým způsobem Kalandra řešil toto zprostředkování mezi materiální a duchovní sférou, nakolik se tady jeho myšlení mohlo originálně projevat. Tyto problémy však leží mimo rámec autorčiny práce.

Nepříliš jasný je také její přístup ke Kalandrově politické publicistice. Jeho články mohou pochopitelně v daném kontextu sloužit jako historický pramen, ten však musí být konfrontován s prameny odlišného druhu. Nabízí se zde srovnání Kalandrovy publicistiky s články jiných levicových intelektuálů, nebo s jeho názorovými oponenty (například Ferdinandem

Peroutkou nebo některými dalšími osobnostmi hradního „křídla“). Stejně tak se zde autorka mohla opřít o specializované studie, případně alespoň o syntetická zpracování prvorepublikových dějin, ani k tomu se však neodhodlala. Bez systematictějšího uspořádání a analytického ponoru pouze vrší rešerše z Kalandrových článků, které často působí jako pouhé výpisky z četby. Můžeme se tak sice dozvědět o Kalandrových názorech na prvorepublikový vysokoškolský systém, mezinárodní politiku nebo na vzestup nacismu v Německu, citelně však schází zasazení Kalandrovy publicistiky do kontextu soudobých polemik. Týká se to dokonce i známého Kalandrova sporu s Karlem Čapkem v diskusi o komunismu, vedené na stránkách Peroutkovy *Přítomnosti*, o rozdílech uvnitř levicových skupin nemluvě. Z knihy by nezavěšený čtenář téměř nabyl dojmu, že Kalandra byl jakýmsi osamělým „rudým rebellem“ v boji proti československému establishmentu. Jiný pohled by se jistě naskytl, kdyby autorka Kalandrovy články komparovala s podobnými příspěvky jeho tehdejších stranických soupeřů, například Karla Konráda nebo Bedřicha Václavka.

Za zdařilé lze naopak pokládat sledování Kalandrova osobnostního vývoje a názorového zrání, především klíčový rozchod s komunistickou stranou ve třicátých letech (ač je pojednán opět jen na podkladě publicistických článků).

Autorce se ovšem podařilo doplnit a v některých rysech upřesnit základní rámec Kalandrova života, jak ho v předmluvě k výboru z jeho díla nastínil literární historik Jiří Brabec.<sup>1</sup> Podrobněji rozkrývá zejména období od rozchodu s KSČ do vypuknutí druhé světové války. Podnětné pasáže jsou podle mého soudu věnovány také otázce Kalandrova trockismu (s. 127–129). Tomuto problému nebyla dosud v „kalandrovských“ studiích věnována náležitá pozornost. Přitom prostředí radikální levice bylo Kalandrovi velmi blízké a udržoval s ním kontakty i po svém „politickém vystřízlivění“ v období po druhé světové válce (stačí připomenout přátelství s Egonem Bondym). Papežová podrobně rozebírá Kalandrovu publicistiku v časopise *Proletář*; kde úzce spolupracoval s dalším trockistickým „renegátem“ Josefem Guttmanem. Nálepku trockisty si pak Kalandra vysloužil kvůli (autorkou důkladně zmapované) kritice moskevských procesů a stalinistického pojetí komunismu. Okruh kolem *Proletáře* také

---

<sup>1</sup> Závěš KALANDRA, *Intelektuál a revoluce*, Praha 1994, s. 369–407.

považoval, stejně jako trockisté politiku Druhé (sociálnědemokratické) i Třetí (komunistické) Internacionály, za zradu světové revoluce. Ačkoliv Kalandra udržoval styky s redakcí trockistického časopisu *Žiskra*, vůči samotnému trockismu měl výhrady a otevřeně s ním polemizoval. Autorka už bohužel nezmiňuje, že se redakčním okruhům obou časopisů později podařilo neshody překonat, výsledkem čehož bylo vydávání společně redigovaných *Proletářských novin*.

Na základě analýzy téměř kompletního výčtu Kalandrových článků lze velmi dobře sledovat zajímavé posuny jeho názorového vývoje (především v zahraničněpolitických otázkách) ve třicátých letech. Kalandra tu zpočátku zastával nesmiřitelnou pozici levého „opozičníka“, stavějícího se proti jakékoliv spolupráci se sociální demokracií (včetně politiky tzv. lidových front) a prosazujícího válku proti fašismu pouze jako revoluční boj za odstranění kapitalistického řádu. S postupujícím náporům nacismu a ohrožením republiky lze pozorovat zmírňování Kalandrových názorů.

Na sklonku třicátých let začíná Kalandra dokonce publikovat v Peroutkově *Přítomnosti* a pouští se do komplikovaných analýz mezinárodních vztahů. Ačkoliv si přál vytvoření velké protinacistické koalice mezi evropskými státy, se značnou skepsí kritizoval politiku appeasementu Francie a Anglie (dokonce i s určitými historickými reminiscencemi na postoje těchto zemí během třicetileté války). Kalandru však zajímaly i události odehrávající se na asijském kontinentu, kde sledoval expanzivní politiku zmilitarizovaného Japonska. Po válečné přestávce, kterou strávil v koncentračních táborech, pak Papežová sleduje také jeho publicistku v období třetí republiky, kdy se svými politickými postoji přiblížil k levicovému středu (autorka dokonce na základě jednoho článku dovozuje jeho přihlášení se k národněsocialistické straně).<sup>2</sup>

V oddíle věnovaném Kalandrově kulturní publicistice vidím více nedostatků, problémem je sám výběr literatury ke kulturně-politickým tématům. Autorka se tu bez větší reflexe opírá především o kontroverzní studii Alexeje Kusáka o vývoji československé kultury<sup>3</sup> a Catalanovu kompilační práci o české literatuře v padesátých letech.<sup>4</sup> Práce Kusákova názorového

<sup>2</sup> Jana PAPEŽOVÁ, *Plout proti proudu... (Publicistika Závaře Kalandry)*, Červený Kostelec 2012, s. 201

<sup>3</sup> Alexej KUSÁK, *Kultura a politika v Československu 1945–1956*, Praha 1998.

<sup>4</sup> Alessandro CATALANO, *Rudá záře nad literaturou*, Brno 2008.

oponenta Jiřího Knapíka<sup>5</sup> přitom nejsou zmíněny ani v seznamu použité literatury. Ani problém Kalandrova poměru k surrealismu se autorce příliš osvětlit nepodařilo, o kontext vztahů mezi radikální levicí a avantgardami zjevně nejeví zájem (v seznamu literatury absentují kromě jiného Bretonovy spisy). Přitom v souvislosti s výkladem rozdílnosti Bretonova a Eluardova postoje ke Kalandrovu odsouzení mohla využít třeba Kunderovu *Knihu smíchu a zapomnění*, kde je toto téma popisováno s velikou mrazivostí.<sup>6</sup>

Ocenění si naopak zaslouží autorčin komplexní pohled na Kalandrovu publicistiku v celé její rozmanitosti, od radikálních invektiv vůči Masarykově filosofii na stránkách *Levé fronty* až po jeho filmové kritiky v období třetí republiky. Autorka zmiňuje kupříkladu Kalandrovu kritiku politické cenzury uměleckých děl, ať už se týkala vyhocené situace v Sovětském svazu ve třicátých letech, nebo meziválečného Československa. Jeho názory na socialistický realismus jako relikv akademického „kýče“, postavený do protikladu k avantgardnímu umění, jsou velmi blízké soudobým koncepcím Kalandrova přítele a souputníka Karla Teigehe. Papežová se věnuje také Kalandrovým filmovým recenzím. Zmiňuje například jeho ocenění Wellesova *Občana Kanea* či Rosselliniho filmu *Řím, otevřené město* i odsouzení selankovité adaptace Olbrachtova Nikoly Šuhaje ve stejnojmenném filmu Miroslava Krňanského z roku 1947. Stranou autorčina zájmu však zcela zůstala Kalandrova kladná odezva na velmi pozoruhodnou Steklého adaptaci *Sirény* z roku 1946, která byla oceněna i na Mezinárodním filmovém festivalu v Benátkách.

Oproti tomu nelze nezmínit, že některé závěry Papežová formuluje poněkud zvláště. Čtenář se například dozví, že Kalandra „jako jeden z mála marxistů podroboval Marxovo učení kritice“ (s. 211), že „ačkoliv surrealismus vznikl v rámci *Levé fronty*, komunističtí kritikové mu nejčastěji vytykali, že odmítal spojení politiky a kultury“ (s. 217) či že „jak už upozornil Bedřich Engels, klasikové marxismu-leninismu se totiž nezabývali podstatou vzniku, proměn a zániku ideologických představ.“ (s. 214)

V mnoha případech v knize chybí přímé citace z Kalandrových textů a čtenář tak zůstává závislý jen na parafrázi či autorčině interpretaci. Papežová navíc pomíjí Kalandrovu historické a filosofické studie, o nichž

<sup>5</sup> Např. Jiří KNAPÍK, *V zajetí moci*, Praha 2006. Tuto knihu lze v řadě ohledů chápat jako přímou polemiku s Kusákovými názory.

<sup>6</sup> Milan KUNDERA, *Knihy smíchu a zapomnění*, Toronto 1981, s. 75

se na přebalu tvrdí, že se s nimi „*historici a filozofové vyrovnávají dodnes*“. Kalandrova studie o Lipanech je však spíše ozvěnou dobové politické diskuse a jeho práce o českém pohanství je cennější svou antropologickou metodologií nežli vlastními Kalandrovými tezemi. Stejně tak v oblasti domácí filosofie zabývající se archaickým myšlením dnes vzbuzují Neubauerovy či Kratochvílovy práce mnohem větší pozornost než Kalandrova *Parmenidova filosofie*.<sup>7</sup> Domnívám se, že autorka měla svůj postoj k těmto Kalandrovým pracím do textu přinejmenším začlenit a pokusit se jej také vřadit do kontextu Kalandrova díla.

Jana Papežová se bezpochyby pustila do náročného a komplikovaného tématu, které navíc nebylo v české historiografii příliš zpracováno. Za publikací stojí značná námaha při poctivém a důkladném vyhledávání pramenů. Je také potřeba ocenit, že se jedná o další práci, která přibližuje Kalandru v jeho ideovém vývoji, a nikoliv jen jako oběť vykonstruovaného politického procesu (příčemž tento tragický konec Kalandrovu osobnost, stejně jako třeba Miladu Horákovou, do jisté míry mytologizoval). I přes tyto klady však zůstává komplexní zpracování Kalandrova života i myšlení v nejrůznějších kontextech pro historiky nadále významnou i velmi obtížnou otevřenou výzvou.

Vojtěch ČURDA

---

<sup>7</sup> Závěš KALANDRA, *Parmenidova filosofie*, Praha 1996.

## **Jiří KŘEŠŤAN, Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění.**

Praha – Litomyšl, Paseka – Národní archiv 2012, 569 s.,  
ISBN 978-80-7432-253-2 (Nakladatelství Paseka),  
ISBN 978-80-7469-006-8 (Národní archiv)

Málokterá historická monografie vzbuzovala v posledních letech taková očekávání a takovou pozornost jako nový životopis Zdeňka Nejedlého z pera Jiřího Křesťana. V době, kdy jsou psány tyto řádky, se alespoň zmínka o knize či jejím autorovi objevila ve většině tištěných médií i v televizním vysílání a dílo obdrželo například cenu Magnesia Litera. Nutno dodat, že tento zájem je zcela na místě. Jiří Křesťan se osobnosti Zdeňka Nejedlého věnuje již bezmála pětadvacet let<sup>1</sup> a dovolím si při veškeré úctě k ostatním badatelům tvrdit, že zde nyní není na zmíněné téma většího odborníka. Ostatně jako o události české historiografie píše o knize i její lektor Petr Čornej, přičemž v podobném duchu se nese i hodnocení druhého z posuzovatelů Martina Kučery.<sup>2</sup>

O způsobu, jakým Jiří Křesťan přistupuje k líčení života Zdeňka Nejedlého, může mnohé prozrazovat už dojmavé věnování rodičům a všechna tři příhodně vybraná úvodní motta, z nichž dvě jsou citací Friedricha Nietzscheho a zbylé odkazuje na *Okouzlenou duši* Romaina Rollanda. Autorovo citlivé proniknutí do intimního světa Zdeňka Nejedlého a rodinných vztahů představuje v knize jeden z nejsilnějších motivů a napovídá, jakou důležitost jim Křesťan přisuzuje. Nietzscheovské citáty mohou odkazovat na vzlet Zdeňka Nejedlého a vysoké ambice vést český národ, stejně jako to činily jeho velké obrozenské vzory, a současný pomalý propad

---

<sup>1</sup> Kandidátská práce vyšla v roce 1992 (srov. Jiří KŘEŠŤAN, *Pojetí české otázky v díle Zdeňka Nejedlého*, Praha 1992), ale Nejedlý se stal Křesťanovým tématem již dříve v souvislosti se zkoumáním české otázky, což autor předkládané monografie prozrazuje už v úvodu.

<sup>2</sup> Celé posudky jsem v ruce neměl, vycházím z jejich úryvků otištěných na zadní straně obálky recenzované knihy a ze slov, jež oba lektorů pronesli na slavnostním představení Křesťanova Nejedlého v Praze a Litomyšli. Viz také zpráva Václav NÁJEMNÍK, *Dvě prezentace nové knihy Jiřího Křesťana o Zdeňku Nejedlém*, Marginalia historica 1, 2013, s. 211–215.

do osidel totalitarizujícího uvažování, které sice získalo záštitu silných komunistických autorit, ale ničilo dříve vzývané kritické myšlení. Slova francouzského prozaika, s nímž měl Nejedlý tolik společného, pak mohou upozorňovat nejen na složitost jeho osobnosti, ale také na křivolaké cesty, jimiž se ubíral ve vztahu k druhým.

V úvodu sledované biografie se, kromě poděkování a autorova odhalení počátků bádání o Nejedlém a okolností vzniku knihy, dovídáme mnohé o bohaté pramenné základně, jejíž využití přinášelo a bohužel stále přináší mnohá úskalí v důsledku ztrát. Na druhou stranu měl Jiří Křestán k ruce některé prameny zcela nové či dosud málo využívané. Zde bych vyzdvihl zejména deník manželky Zdeňka Nejedlého Marie z let druhé světové války nebo rodinnou korespondenci, která však byla objevena na poslední chvíli a autor ji nemohl vytěžit tak, jak by si představoval. I přesto je ale tento příspěvek nesmírně cenný. V souvislosti s prameny je nutné upozornit, že do textu byly bohatě začleněny vzpomínky pamětníků, kteří poskytli někdy třeba jen drobná, avšak o to zajímavější svědectví. Nutno také dodat, že osobnosti Zdeňka Nejedlého se v minulosti věnovala celá řada badatelů, jejichž práci mohl Jiří Křestán dobře reflektovat. Přínosné byly v tomto případě jistě především výsledky bádání Františka Červinky, který byl do vydání Křestánovy knihy jediným autorem nejedlovské monografie,<sup>3</sup> a pracovníků Kabinetu Zdeňka Nejedlého při ČSAV,<sup>4</sup> kteří také připravovali o Nejedlém velkou kolektivní publikaci.

Životopis Zdeňka Nejedlého je v podání Jiřího Křestána živým a velmi poutavým textem, jemuž nechybí filosofická hloubka. Metodologický přístup se vyznačuje blízkostí k hermeneutice, což už opakovaně odhalili Petr Čornej s Martinem Kučerou. I sám Křestán tento fakt přiznává s odkazem na německého filosofa a žáka Martina Heideggera Hanse-Georga Gadamera. Při četbě textu neprojdeme jen životní osudy kontroverzního vědce a politika, ale vlastně také vývoj autorova vztahu k sledované osobnosti. Od konstatování hranic možností vcítění v poslední větě úvodu

<sup>3</sup> František ČERVINKA, *Zdeněk Nejedlý. Studie s dokumentárními přílohami*, Praha 1969. Červinka Nejedlému věnoval i několik statí vyšlých převážně v šedesátých letech a sepsal též monografii o Nejedlého otci Romanovi.

<sup>4</sup> Vývoji tohoto ústavu věnoval Jiří Křestán studii, srov. Jiří KŘESTÁN, *Kabinet Zdeňka Nejedlého (1953–1990)*, in: *Ústav pro českou literaturu*, Kateřina Piorecká – Ondřej Sládek (eds.), Praha 2010, s. 193–215.

až po odhalení vlastních rysů, které autor „/.../ s úlekem zahlédl“ poté, co s učencem Zdeňkem Nejedlým „/.../ krokem rozvázným a opatrným /.../ prošel, procítil a prožil... okamžiky, jež /.../ si dokázal oživit.“ (s. 428) Tento silný moment umocňuje dojem z knihy, jejíž obsah překonává hranice běžného historiografického textu a přenáší nás na pole filosofie a umění. Z běžné vědecké produkce ostatně vybočuje také humor, který přitom samotnému Nejedlému tak bytostně chyběl. Lze určitě souhlasit s autorem, že „některá témata snad musí být zlehčena /.../, aby mohla být uchopena.“ (s. 17)

Knih je rozčleněna do celkem sedmi větších kapitol, jež jsou navíc doplněny úvodem a oddílem, který nahrazuje závěr a sleduje alespoň výhledově „druhý život“ Zdeňka Nejedlého. Líčení je chronologické, avšak k tématům se autor vrací, neboť se v čase vyvíjela. Nejedlého mládí, které je obsahem první kapitoly, už bylo několikrát věrohodně popsáno, Křestanova hodnocení je však nejúplnější. Už zde se čtenář seznamuje s autorovou decentní metodou výkladu. Svou analýzu nevnucuje a spíše nechává mluvit prameny, které jsou i v dalších částech dovedně řazeny tak, aby vynikly rozpory nebo naopak názorové shody mezi nimi. Jako příklad může posloužit třeba Nejedlého rozhodnutí, učiněné pod dojmem pohřbu Zdeňka Fibicha, opustit historii a věnovat se hudební estetice, které je vzápětí revidováno sdělením Jaroslavu Gollovi, že vždy byl a bude především historikem (s. 39). I z dříve známých pramenů tak Křestan opakovaně vyvozuje nejplastičtější závěr. Dalekosáhlá znalost pramenné základny totiž umožňuje vybrat ty nejpříhodnější citace a postavit je vedle sebe, často v záměrném kontrastu, postihujícím ambivalentnost Nejedlého osobnosti. Je to potom často čtenář, komu je umožněno činit závěr, a kdo tak může vést dialog nejen s autorem, ale také se samotnými aktéry sledovaného dění. Jako šťastné se přitom ukazuje redaktorské rozhodnutí ponechat poznámkový aparát přímo na stránce, kterou právě čteme. Při letném pohledu do něj si můžeme všimnout zdvořilé kolegiality, s níž autor vždy děkuje archivářům a jiným spolupracovníkům, kteří mu pomohli být jen menším upozorněním na neznámý pramen nebo zajímavou souvislost. Není to úplně obvyklé a je to možná i tato Křestanova vlastnost, která mu umožnila překonat bariéry a dostat se k některým rozptýleným a zapomenutým informačním zdrojům.

Křestanův text je nabit výbornými postřehy, z nichž snad největší počet obsahují pasáže mapující Nejedlého postoje k hudbě a pohledy do rodinného života, kde se některá fakta objevují vůbec poprvé. Méně

je rozebírán Nejedlý jako historik, ovšem zde jde o téma poměrně dobře probádané, navíc Nejedlý jej brzy opustil ve prospěch veřejného angažmá v roli kritika a posléze též politika. Nesmíme však zapomenout, že Nejedlý po celý život zůstal historikem ve smyslu metodologického přístupu k řešeným problémům.

Křestán se vedle uvedených skutečností chvályhodně zaměřuje na některá obvykle méně vzpomínaná díla Zdeňka Nejedlého, která by ale zapadnout neměla. Jde například o text *Nietzscheova tragedie*,<sup>5</sup> s ním související rozbory Richarda Wagnera<sup>6</sup> nebo o studii věnovanou Gustavu Mahlerovi.<sup>7</sup> V mnohém do nových souvislostí uvádí Křestán čtenáře v případě Nejedlého hodnocení T. G. Masaryka či Bedřicha Smetany. V úplnosti je shrnut tzv. boj o Antonína Dvořáka, kde Křestán věrohodně a s konečnou platností boří některé tradované mýty. Jako složitější, než se obvykle myslívá, je vykreslen vzájemný vztah Nejedlého a Leoše Janáčka. S Křestánovou snahou dotknout se méně probádaných či zapomenutých témat souvisejí záměrně zestručněné rozbory jiráskovských soudů Zdeňka Nejedlého ve prospěch kupříkladu širšího podchycení vývoje politických názorů excentrického vědce.

Čtenářovu pozornost však snad nejvíce pohltí Křestánovy hluboké sondy do rodinného života sledované osobnosti, v nichž si s účastí a pochopením všimá ne vždy veselé role manželky Nejedlého Marie. Tyto malé psychologické studie představují jeden z vrcholů knihy. Nečestné chování a popis profesorových záletů a zejména reakcí na jejich odhalování prozrazují slabší stránky jeho osobnosti. S jistotou však lze tvrdit, že při tomto líčení ze strany autora nebyly překročeny meze dobrého vkusu.

Nejedlého fatální nekritičnost, přeceňování uměleckého ducha a absolutní, nekompromisní soudy provokují, postavíme-li je vedle neomalenosti, s níž se choval ke svému okolí. A stejně tak nás tyto rysy Nejedlého uvažování upoutají vedle jeho obecné neschopnosti oceňovat člověka i s jeho chybami. V této souvislosti by čtenář možná v Křestánově knize ocenil přece jen poněkud širší reflexi „demokratického“ myšlení, jež bylo u nás

<sup>5</sup> Zdeněk NEJEDLÝ, *Nietzscheova tragedie*, Praha 1926.

<sup>6</sup> Zdeněk NEJEDLÝ, *Richard Wagner 1. Richard Wagner romantik*, Praha 1916. Nejedlý už dříve zpracoval o Wagnerovi heslo pro *Ottův slovník naučný* a o jeho hudbě hodně vypovídá např. též studie *Wagnerismus Terezy Novákové* a mnoho jiných textů.

<sup>7</sup> Zdeněk NEJEDLÝ, *Gustav Mahler*, Hudební sborník 1, č. 1, Praha 1912. Knižně vyšla studie v roce 1958.

v meziválečném období dosti vlivné a jež reprezentoval například Karel Čapek. Nutno ale dodat, že tohoto vztahu si poměrně rozsáhle všímal už dříve František Červinka<sup>8</sup> a že i Jiří Křestán se na toto pole dostává v rámci líčení Nejedlého kritiky individualismu (s. 192–193). Nenaplněné touhy čtenáře po dovysvětlení či hlubší analýze některých vztahů, hodnocení nebo situací je však asi nutné mírnit. Šíře monografie by tím totiž mohla narůst do neúnosných rozměrů. Chtěl-li Jiří Křestán dodržet jednotnou strukturu práce, nesměl podlehnout přání rozebrat do detailu každý dílčí problém.

Při zmínce o vrcholných momentech biografie nelze ovšem pominout objevné líčení Nejedlého vztahu k Rusku. Mnoho důležitých souvislostí zde totiž autor rekonstruuje na základě dosud neznámých ruských pramenů, které měl možnost studovat přímo na půdě největšího státu světa. Zajímavá hodnocení skýtají třeba zprávy ruských velvyslanců v Československu. Téměř detektivní zápletky, málem osudné samotnému Nejedlému, se pak čtenáři dostane při barvitém popisu života české emigrace v Moskvě během druhé světové války, do něhož nevybíravě a tvrdě mocensky zasahují hostitelské orgány v čele se Stalinem. Jiří Křestán vyšperkoval líčení bonmotem, v němž konstatuje, že Nejedlému tehdy svým vpádem do SSSR zachránil život jiný milovník Richarda Wagnera – Adolf Hitler. (s. 287)

V obsahově působivé kapitole o Nejedlého pobytu v Rusku dále upoutá popis zdaleka ne idylických vztahů mezi českými komunistickými špičkami nebo zvláštní poměr Nejedlého k Edvardu Benešovi, který má hluboké kořeny před druhou světovou válkou. Válka vůbec znamená pro Nejedlého přelomové období. Vstoupil tehdy do komunistické strany, stal se jednou z vůdčích osobností české politiky, ale přišel o syna, zetě a málem též o dceru.

V předposlední a zároveň nejdelší části knihy je zachyceno působení Zdeňka Nejedlého po roce 1945. Je to období nejkontroverznější, a proto dodnes také nejdiskutovanější. Nejedlý je zde představen jako mstitel válečných zločinů a prohřešků, jako tvůrce „nových“ dějin ve službách komunistické strany i jako ministr. Ačkoli Křestán nijak nezamlčuje Nejedlého angažmá ve službách strany i v dobách nejtvrdšího teroru, přece jen otrásá černobílým hodnocením jeho role. Ukazuje se, že Nejedlý

---

<sup>8</sup> František ČERVINKA, *Zdeněk Nejedlý. Studie s dokumentárními přílohami*, Praha 1969, s. 303–308.

občas nesouhlasil s oficiální linií. Asi nejvíce při známé školské reformě v roce 1953, i když ji nikdy neodsoudil veřejně. Jako hlavní kořen Nejedlého postojů v tomto i podobných případech Křestán odhaluje strach. Rudý profesor je mu spíše pasivním bázlivým starcem ve vleku mladších komunistických „vlků“, s nimiž musí „výt“. Nutno říci, že i Nejedlému vzhledem k celkové únavě z neustálých konfrontací a polemik vyhovovaly jednostranné a přímočaré stalinské směrnice, k jejichž spolutvůrcům ovšem sám náležel. Lze souhlasit s Křestánovým závěrem, že tato pozice spolu s rolí „regulátora vědeckého života vyzvedla Nejedlého na piedestal, ale pro jeho myšlenkový vývoj byla zničující.“ (s. 350) Je jasné, že v době ideologických frází a vsudyprítomného strachu kdekdo své vlastní nečisté angažmá ve službách strany skrýval za činnost Zdeňka Nejedlého a jeho ministerstva. Už proto nelze Nejedlého pouze odsoudit, i vzhledem k jeho setrvalému důrazu na národní kulturu a například Masaryka během padesátých let. Jiří Křestán upozorňuje na střet Nejedlého se stalinisty kolem Gustava Bareše, kde snad můžeme namítnout, že názorové různice byly velmi jemné a oběma skupinám šlo hlavně o upevnění moci KSČ skrze kulturu. Bylo by také zajímavé vysledovat, jak se do tohoto boje promítalo soupeření o pozice ve stranických a mocenských strukturách. I největší znalec Nejedlého osobnosti přiznává, že je obtížné hodnotit ministrovo místo v kulturní politice KSČ, jelikož své postoje zastíral a bránil se jasnému vyhranění. (s. 369) Strach se snoubil s kultem osobnosti, který Nejedlému vynesl nekritické uznání a postranní posměch. Konečná fáze života se pak nesla ve znamení smutku, nemocí a osamění.

Začátek poslední kapitoly, v níž je autorem načrtnut „druhý život“ Zdeňka Nejedlého, je po předchozím neveselém líčení odlehčen uvedením vědcových tělesných rozměrů. V závěrečném hodnocení jsou pak naznačeny další osudy jména Zdeňka Nejedlého, v nichž často dominuje karikatura, která se na příliš vážného senilního starce tolik hodí. Křestán však připomíná širší spektrum reflexí života a působení Zdeňka Nejedlého (až zde například přichází objasnění skutečného pozadí historky o Nejedlého snaze vlichotit se do přízné dcery Antonína Dvořáka) a moudrými slovy varuje před mechanickým přejímáním ukvapených soudů.

Máme-li se zastavit ještě u doplňujících příloh, na prvním místě je nutné zmínit tu obrazovou, která je zajímavým příspěvkem i proto, že Jiří Křestán k vyobrazením připojuje delší vysvětlující komentář. Fotografie a karikatury se tak stávají poutavou obrázkovou „knihou v knize“. Za

pozornost jistě stojí i seznam bytů Zdeňka Nejedlého a náčrt základních životopisných dat, v němž sice autor odkazuje na podle něj dosud nejpodrobnější přehled Karla Bolomského v Červinkově monografii,<sup>9</sup> ale i jeho zjištění splňují nároky na úplnost. Pokud musíme uvést nějaké nedostatky, občas se v textu schoval překlep, úspěchem ale jistě je, že v tak objemné knize bychom je spočítali na prstech jedné ruky. Na první pohled budí rozpaky měkká vazba, ale její „tvrzení“ by pravděpodobně posunulo cenu publikace výrazně výše. V interpretační rovině by recenzent osobně možná choval menší míru pochopení pro intelektuály, kteří setrvali na ideových pozicích komunismu a marxismu-leninismu i ve chvíli, kdy se tyto vize ukazovaly jako mylné, což se netýká pouze Nejedlého.

Obecně lze shrnout, že Jiří Křestán vytvořil ojedinělé dílo, které je založeno na obrovském množství pramenů, přičemž nepostrádá čtivost a lehkost. Kniha přináší některé zcela nové informace a už známá fakta doplňuje a rozšiřuje. Jako první autor se Křestán Nejedlým soustavně zabýval již v době svobodné (na rozdíl od všech předcházejících badatelů), což se kladně promítlo do nalezených závěrů. Chtěl ukázat Nejedlého v jeho celosti, což nám sice může ztěžovat pochopení této rozporné osobnosti a její doby, ale je to jediná cesta k hodnocení spravedlivému. Samozřejmě s vědomím, že absolutní objektivitu dosáhnout nelze. Pochopení však v žádném případě neznamená souhlas se všemi činy, jež Nejedlý během svého pestrého života vykonal, či s mravními postoji, jež v jednotlivých dobách zastával.

Křestánova biografie představuje po všech směrech nejcelistvější životopis Zdeňka Nejedlého, čímž se kniha stává nesporným mezníkem v nejedlovském bádání. V následujícím výzkumu už se badatelé budou moci soustředit na jednotlivé momenty z působení kontroverzního vědce a politika, jehož stopu v moderních českých dějinách nelze přehlédnout. Dosud platný ideál historické práce – celistvá monografie – došel v Křestánově díle svého naplnění.

Václav NÁJEMNÍK

---

<sup>9</sup> František ČERVINKA, *Zdeňek Nejedlý. Studie s dokumentárními přílohami*, Praha 1969, s. 371–384.

## Jiří HRBEK, *Barokní Valdštejnové v Čechách 1640–1740.*

Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2013, 860 s., ISBN 978-80-7422-233-7 (NLN), ISBN 978-80-7308-451-6 (FF UK)

Rod pánů z Valdštejna není rozhodně v české historiografii neznámým pojmem. Mezi všemi osobnostmi tohoto šlechtického pokolení však výrazně dominuje jen jediná postava: Albrecht Václav Eusebius, nešťastný generalissimus pobělohorský, jemuž jsou zasvěceny snad tisíce titulů odborné literatury i beletrie, domácí i té zahraniční. Jiří Hrbek nyní čtenářům představuje celou plejádu jeho příbuzných žijících v prvním století po ukončení třicetileté války. Svou valdštejnskou monografií, udivující už rozsahem, připravil na základě důkladných heuristických prací. Čerpal přitom z bohatých archivních fondů – kromě rodinného archivu Valdštejnů a dalších „valdštejnian“ uložených ve Státním oblastním archivu v Praze těžil především z písemností vídeňského Haus- Hof- und Staatsarchivu, pražského Národního archivu a mnohých dalších. K tomu přistupuje i hluboká znalost starých tisků, pramenů vydaných, přečtené literatury etc. etc. Rodu pánů z Valdštejna věnoval Jiří Hrbek už dříve několik studií<sup>1</sup> a oporou při přípravě recenzované knihy mu mohly být i hodnotné práce jeho přítele Jiřího M. Havlíka zabývající se pražským arcibiskupem Janem Bedřichem z Valdštejna.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Jiří HRBEK, *Hledat a nalézat. Barokní Valdštejnové a jejich informační síť*, *Theatrum historiae*, 2011, s. 313–331; TÝŽ, *Johann Josef von Waldstein – ein adeliger Unternehmer im barocken Böhmen*, in: Wallenstein und noch viel mehr, 850 Jahre Familie Wallenstein, Zdislava Röhnsner (ed.), Wien 2009, s. 117–132 ad. (srov. seznam literatury v recenzované monografii, s. 802).

<sup>2</sup> Jiří M. HAVLÍK, *Le Relazioni ad limina ss. Apostolorum di Jan Bedřich di Valdštejn (1642–1694)*, *Bolletino dell' Istituto Storico Ceco di Roma* 6, 2008, s. 179–190; TÝŽ, *Spor českého duchovenstva o imunity církve. K politickým aktivitám pražského arcibiskupa Jana Bedřicha z Valdštejna*, *Český časopis historický* 4, 2009, s. 769–796 (ad. srov. seznam literatury, s. 799).

Až do strany 88 se autor velmi podnětně zabývá otázkami teoretickými a metodologickými, současně rozebírá i hlavní zdroje, které sloužily k výstavbě jeho textu.<sup>3</sup> Právě tyto vstupní partie mohou sloužit za vzor moderně pojatého hodnocení starší odborné produkce, pramenů i metodologických přínosů a metodických postupů. Velmi zajímavé jsou autorovy úvahy o tom, co znamenalo „být šlechticem“ v baroku, resp. raném novověku. Hrbek se zde vrací také do dob dávno minulých, analyzuje mínění různých autorů a informuje o pojetí šlechtictví, urozenosti i vznešenosti od Aristotela přes Baltasara Graciána, Maxe Webera až po současné tvůrce.<sup>4</sup> Ne vždy zde mohu souhlasit s Hrbkovými názory, zejména mám pocit, že vytváření šlechtické identity v raném novověku přece jenom posuzuje bez reflektované souvztažnosti k situaci středověké, na niž nobilita v prostoru střední Evropy zcela nepochybně navazovala. A proto si třeba nemyslím, že by „s příchodem raného novověku se ze šlechtictví jako funkce ve společnosti stávala zděděná funkce“ (s. 67), protože právě tento jev je fenoménem staršího data. Naopak za velmi zdařilý pokládám komparativní rozbor šlechtictví dle lingvistické analýzy v celoevropském dosahu (s. 72). Hrbkovy teoretické úvahy jsou podloženy obrovským množstvím odborné literatury, ze které autor ovšem zdaleka jen bezduše neopisuje, ale její podněty podrobuje kritice a zpracovává v osobitě pojednání.

Vlastní výzkum valdštejnského rodu ovšem spočívá především na perfektní znalosti pramenů, tj. písemností čítajících tisíce stran. Právě toto kvantum prostudovaných dokumentů však zapříčinilo, že ty části knihy, kde autor dokládá erudici opřenu o mnohaleté bádání, jsou bohužel poněkud hůře čitelné. Tím míním, že čtenář má přece jenom obtíže prodirat se složitými peripetemi valdštejnské genealogie, pozemkové držby a dalších podobných záležitostí. Plně chápu, že Hrbek chtěl předestřít čtenáři vše, co vyzkoumal (v šíři a hloubce skutečně obdivuhodné), ale přesto mám za to, že někdy by „méně znamenalo více“ – asi tak, jak učinil Aleš Valenta ve svých *Dějínách rodu Kinských* a dalších pracích.<sup>5</sup>

<sup>3</sup> Kapitola je pěkně nazvaná: *Prameny a literatura: cesta a hledání* (s. 19–59), stejně důvtipně a současně apokryfně zní i název kapitoly úvodní: *Rozvržení práce a rozprava o metodě* (s. 7–18).

<sup>4</sup> *Být šlechticem: vytváření šlechtické identity*, s. 60–87.

<sup>5</sup> Aleš VALENTA, *Dějiny rodu Kinských*, České Budějovice 2004. (Další práce Aleše Valenty cituje Hrbek v seznamu literatury, s. 831).

Možná, že můj předchozí soud je až nespravedlivě příkrý. Víím, jak je těžké představit celou řadu protagonistů adekvátním a přitom čtivým způsobem. Pozoruhodný je kupříkladu způsob, jímž Jiří Hrbek líčí osudy Adama ml. z Valdštejna v mnohem ostřejších konturách, než učinili před časem Marie Koldinská a Petr Maťa.<sup>6</sup> „Barokních“ Valdštejnů bylo ovšem mnohem více, což autor dokládá nejen v textu, ale i v připojených genealogických tabulkách. (s. 760–771) Před čtenářem tak defiluje celá řada zajímavých postav, ať už je to lehkovážný dlužník Karel Ferdinand z Valdštejna, zemřelý v roce 1663, nebo velmi schopný ekonom Arnošt Josef, válečník Karel Arnošt nebo Leopold Vilém II., dvořan saských kurfiřtů, a mnozí jiní, včetně četných urozených dam z tohoto rodu, provdaných za přední velmože zemí Koruny české i okolních regionů. Jiří Hrbek se přitom nevěnuje jen jednotlivým osobnostem, ale zkoumá i význam konkrétních lokalit, mezi nimiž, jako rodové centrum té doby, vynikalo především Mnichovo Hradiště. Díky prozíravé čilosti Maxmiliána z Valdštejna rodovou pozemkovou držbu příliš nezatížily konfiskace po smrti Albrechtově, díky čemuž rozloha statků v severních, severovýchodních i severozápadních Čechách nadále zdárně vzrůstala. Valdštejnové získávali důležité posty u panovnického dvora, ale dokázali se posléze obejít i bez vladařovy přízně, aby se soustředili na české zemské úřady (hlavně od počátku 18. věku).

Jak známo, mezi Valdštejny se později našli i průkopníci protoprůmyslové výroby. Hrbek pochopitelně roli Valdštejnů jako hospodářů a podnikatelů neopomíná. Dokládá jí mj. předestřením portrétu Jana Josefa, jenž náležel v prvních desetiletích 18. století mezi přední ekonomické experty monarchie.

Co říci závěrem? Kdybych se chtěla dopustit laciného bonmotu, napsala bych, že cokoli se chcete dozvědět o rodu pánů z Valdštejna v 17. a první polovině 18. století, najdete v Hrbkově knize. Ta proto bude, jak se domnívám, spíše než k jednorázovému přečtení sloužit jako východisko k dalšímu studiu zde shrnutých či nově otevřených témat.

Dovolím si ještě rýpavé poznámky. První se týká samého názvu knihy (a ovšem i jeho dalšího používání a rozvíjení v celé knize). Nedomnívám se, že by titul *Barokní Valdštejnové* byl tím nejprůhodnějším. Snad by bylo

---

<sup>6</sup> *Deník rudolfinského dvořana: Adam mladší z Valdštejna 1602–1633*, Marie Koldinská – Petr Maťa (eds.), Praha 1997.

lepší nazvat dílo *Valdštejnové v barokním období*. Tím by však Jiří Hrbek nejspíš narazil na nepřítelů nekompromisních zastánců konfesionalizace, kteří bedlivě střeží terminologickou čistotu, jak dokládá například vášnivá recenze knihy Petra Herscheho<sup>7</sup> z pera Wolfganga Reinharda,<sup>8</sup> jednoho z tvůrců konfesionalizační koncepce. Zmíněný autor si totiž „dovolil“ psát o barokním katolicismu a konfesionalizací opovrhuje. A rovněž se nedomnívám, že by Valdštejnové byli rybáři či průkopníci moderních komunikačních systémů. Tím narážím na nadbytek sítí v páté kapitole.<sup>9</sup>

Ani ty však nic nemění na skutečnosti, že Jiří Hrbek dokázal proniknout do tajů politických, kulturních i hospodářských dějin, aby své poznatky přetavil v pozoruhodnou syntézu.

*Ivana ČORNEJOVÁ*

---

<sup>7</sup> Peter HERSCHE, *Muße und Verschwendung. Europäische Gesellschaft und Kultur im Barock Zeitalter*, I–II, Freiburg–Basel–Wien 2006.

<sup>8</sup> Wolfgang REINHARD, *Barockkatholizismus statt Konfessionalisierung?*, *Historische Zeitschrift* 2, 2010, s. 419–429.

<sup>9</sup> Přátelské vazby uvnitř šlechtické společnosti: Valdštejnové v horizontálních sociálních sítích (s. 315–378); Valdštejnové v informačních sítích doby barokní (s. 378–401); Valdštejnové ve finančních sítích (s. 401–420).

## Archie BROWN, *Vzestup a pád komunismu.*

Brno, JOTA 2011, 904 s., ISBN 978-80-7217-4

Když vyšla rozsáhlá monografie historika a politologa z Oxfordské univerzity Archieho Browna poprvé ve Velké Británii (*The Rise and Fall of Communism*, 2009), dostalo se jí na stránkách významných britských periodik značného ohlasu. Kniha byla přitom vydána v období kulminující vlny světové finanční krize, která opět rozpoutala vášnivé diskuse o limitech kapitalistického systému a jeho možných variantách či alternativách. Je tedy poněkud překvapivé, že Brownovo dílo v zásadě sklidilo kladné reakce z protichůdných stran politického spektra.

Největšího ocenění se Archiemu Brownovi dostalo ze strany konzervativního *Daily Telegraphu* a ekonomicky liberálního listu *The Economist*. Recenzent *Telegraphu* Simon Heffer vyzdvihl především Brownův popis stalinistických represí, politických restrikcí během Brežněvovy éry nebo autoritářské vlády Fidela Castra. Brownova práce, končící rozpadem států východního bloku, je pro něj především svědectvím o „vítězství svobody“ nad komunismem.<sup>1</sup> Historik Donald Sassoon z levicového *Guardian* sice Brownovi vyčítá přílišnou popisnost, oceňuje však především závěrečné pasáže jeho knihy věnující se Gorbačovovu podílu na ukončení studené války a rozpadu východního bloku.<sup>2</sup> Brownův vstřícný a příznivý postoj ke Gorbačovovi vyzdvihl ve své recenzi i Adam Fabry ze *Socialist Review*, jemuž coby socialistovi prý Brownova kniha přibližuje také hlubší pochopení fungování politických mechanismů komunistických států. Zároveň však kritizuje Brownovu „liberální předpojatost“, která mu údajně znemožňuje výrazněji diferencovat mezi komunistickými idejemi na straně jedné a ma-

<sup>1</sup> [online], [citováno dne 5. 6. 2013]. Dostupné z: [www.telegraph.co.uk/culture/books/bookreviews/5407398/The-Rise-and-Fall-of-Communism-by-Archie-Brown-review.html](http://www.telegraph.co.uk/culture/books/bookreviews/5407398/The-Rise-and-Fall-of-Communism-by-Archie-Brown-review.html).

<sup>2</sup> [online], [citováno dne 5. 6. 2013]. Dostupné z: [www.guardian.co.uk/books/2009/jun/06/rise-fall-communism-archie-brown](http://www.guardian.co.uk/books/2009/jun/06/rise-fall-communism-archie-brown).

šinérií politických systémů, hlásících se k této myšlence, na straně druhé.<sup>3</sup> S širokým ohlasem Brownovy knihy na britské půdě silně kontrastuje nezáměr tuzemských periodik, včetně těch odborných. Debata o komunismu se zde totiž povětšinou vede s politickými účely a pro fundovanou, reflexivní analýzu pak mnoho prostoru nezůstává.

Archie Brown, odborník na moderní dějiny střední a východní Evropy (a především pak na období perestrojky a rozpadu sovětského systému), si v této rozsáhlé monografii vytyčil nesnadný úkol – popsat a přiblížit vznik, vzestup a pád (či naopak přetrvání) komunismu ve všech oblastech světa. Tato práce je tedy jistou syntézou jeho dlouhodobého studia, zabývajícího se tímto fenoménem. Výsledné zpracování však s sebou nese celou řadu úskalí. Jak správně upozornil ve své recenzi Fabry, problémem se stává už samotné vymezení pojmu *komunismus*. Archie Brown jej přitom nedefinuje příliš jasně. Uvádí pouze některé společné znaky, jež komunistické režimy charakterizují. Těmi jsou vedoucí úloha strany (na základě tzv. demokratického centralismu), hospodářský systém, založený na direktivním řízení ekonomiky, a představa vybudování beztřídní společnosti jako konečného cíle, ospravedlňujícího použití jakýchkoliv prostředků. Z Brownovy komparace jednotlivých komunistických režimů a stran však vyplývají na povrch především jejich vzájemné odlišnosti, plynoucí z rozdílných kontextů jejich politického působení. Brown podrobně mapuje rozdílný vývoj satelitních států Sovětského svazu, velkou pozornost přitom věnuje Československu (a především podrobné analýze pražského jara), Polsku (zejména vzestupu politického hnutí Solidarity), či Maďarsku (jehož vývoj sleduje i na dramatickém životním příběhu Jánose Kádára).

Důkladně rozebírá také jugoslávský model socialismu, který se od sovětského výrazně odlišoval a ocital se s ním často v napětí. Naproti tomu rumunskému vývoji a postupné proměně postavení Ceaușescova režimu v domácí i zahraniční politice se Brown věnuje jen velmi okrajově. Důkladně se však zabývá asijskými modely komunismu. Kromě Číny, Vietnamu a Severní Koreje poukazuje i na postavení komunistické strany v Jihoafrické republice (kde připomíná její emancipační boj za ukončení apartheidu) a všímá si i jiných zemí třetího světa. Zastavuje se rovněž u neobyčejně brutálního, genocidního režimu Rudých Khmerů v Kambodži. Jeho vůdce

---

<sup>3</sup> [online], [citováno dne 5. 6. 2013]. Dostupné z: [www.socialistreview.org.uk/article.php?articlenumber=10906](http://www.socialistreview.org.uk/article.php?articlenumber=10906).

Pol Pot se k marxleninismu oficiálně přihlašoval, ačkoliv se jednalo spíše o obtížně vysvětlitelnou formu jakéhosi „agrárního extremismu“. Je politickým paradoxem, že bezmezný teror polpotovského režimu ukončila až vietnamská invaze, která se posléze dočkala kritiky zahraničního aparátu amerického prezidenta Cartera (s. 428–429).

Nedostatkem Brownova přístupu je velmi vágní popis ideové základny komunistického hnutí. Marxistické filosofii, kořenům jejího vzniku i jejím proměnám a variacím ve 20. století se Brown téměř nevěnuje, což je pochybením této knihy. Ideovými zdroji komunismu se Brown zabývá pouze v počátečních pasážích svého díla. Jeho předchůdce vidí v eschatologických představách raného křesťanství, středověkých chiliastických sektách či radikálním křídle německé reformace. Mezi průkopníky komunismu počítá i táboritské husity s jejich proslavenými káděmi, aniž by se však pokoušel hlouběji se zabývat otázkou historické kontinuity heretických hnutí a komunismu (je velmi příznačné, že ve velmi diskutované a rozporuplné problematice středověkých herezí neodkazuje téměř na žádné prameny či literaturu). Brownův pohled na Marxe je přitom povrchní, interpretaci jeho díla se nevěnuje a v zásadě se spokojuje s převzetím popperovské kritiky jeho díla.<sup>4</sup> Marxovy rané spisy (především *Ekonomicko-filosofické rukopisy*) a jeho analýzu odcizení práce Archie Brown zcela pomíjí, nezapomene však do textu začlenit pasáže o Marxových problémech se zadlužováním. Stejně tak vůbec nereflektuje vývojové cesty marxismu ve 20. století. Myšlenkové výboje Frankfurtské školy, marxisticko-křesťanské dialogy či působení radikální levice na západních univerzitách Browna nezajímají. Z oblasti západního marxismu si všímá pouze působení komunistických stran ve Velké Británii a Spojených státech. (s. 40–41)

Největší pozornost věnuje Brown politickému a hospodářskému vývoji v sovětském Rusku. Osudy Říjnové revoluce, Leninovy vlády nebo pozdějšího stalinského budování „komunismu v jedné zemi“ pak popisuje spíše z faktografického hlediska. Daří se mu však přehledně zasadit události Říjnové revoluce do mezinárodního kontextu a sleduje i pokusy o socialistické revoluce ve střední Evropě, pozornost pak především věnuje maďarskému experimentu v Republice rad. Zevrubně se zabývá také působením Kominterny jako mezinárodní politické organizace opírající

---

<sup>4</sup> Karl Raimund POPPER, *Otevřená společnost a její nepřítelé*, 2. díl, Praha 1994.

se o silnou státní moc. To osobně považuji za velmi přínosné, protože důkladná analýza fungování Kominterny může v mnoha ohledech objasnit pozice meziválečného komunismu. Brown se přitom drží zavedené periodizace historie Třetí internacionály. Rozděluje ji na první zinověvovské období „rudé vlny“, trvající v letech 1919–1923, období druhé poloviny dvacátých let, kdy se hledaly nějaké způsoby soužití s kapitalistickými státy, třetí období nového vzmachu Kominterny na počátku třicátých let (kdy se odehrávaly kampaně proti revizionismu a „sociálfašismu“) a období druhé poloviny této dekády, spojené s taktikou vytváření lidových front a závěrečné období po uzavření německo-sovětského paktu, kdy postupně došlo k oslabení a rozpuštění této organizace. Je však s podivem, že v seznamu literatury není uvedena Agnewova a McDermottova studie o Kominterně, která působení národních komunistických stran a vnitřní politické rozpory této organizace popisuje mnohem plastičtěji.

Při popisu stalinistické epochy se pak Brown pokouší o komplexní perspektivu. Na jedné straně líčí podobu sovětského represivního systému, založeného na uplatnění masového teroru a diktátorských metod vládnutí, který přinesl mimořádný počet lidských obětí (Brown tady srovnává několik statistických variant, aniž by se k některé jednostranně přiklonil). Na druhé straně rozebírá i radikální proměnu sovětské společnosti, kdy došlo mezi obyvatelstvem k rapidnímu zvýšení gramotnosti a emancipaci žen, byť se jednalo o proces vynucený shora.

Hlavní období vzestupu komunismu v Evropě spojuje Archie Brown s druhou polovinou čtyřicátých let a především pak s podílem Sovětského svazu na porážce nacismu v Evropě. Tady mne však zarazí, že se téměř nevěnuje atraktivitě socialismu jako alternativy vůči neregulovanému „kalamitnímu“ kapitalismu, který byl považován za viníka hospodářské krize ve třicátých letech. V tomto směru je Brownův výklad fenoménu komunismu dle mého soudu poněkud izolovaný od interpretace vzájemných souvislostí hospodářských soustav. Při popisu politických událostí střední a východní Evropy v druhé polovině 20. století však dokázal Brown dobře uplatnit svou vlastní badatelskou práci. Zvláště obšírně se věnuje především pokusům o reformu sovětského systému a z textu je patrná jeho vstřícnost vůči oběma sovětským vůdcům, kteří se o reformu pokusili – Nikitu Chruščovovi i Michailu Gorbačovovi. Chruščova vykresluje jako obratného politika-autodidakta, jehož prý k revizi Stalinova kultu dohaly i pocity vlastní viny z období represí ve třicátých letech,

což může mít velmi problematické vyznění. Dramatickým způsobem pak Brown líčí odstranění Lavrentije Beriji, který padl za obětí Chruščovově vychytralé strategii a po mnoha letech řízení politických represí se sám stal jednou z obětí. Samotný Chruščov vychází z Brownova líčení především jako odvážný reformátor, za jehož éry probíhaly první rehabilitace obětí vykonstruovaných politických procesů.

S velkým zaujetím se Brown věnuje také československým dějinám. Českého čtenáře tak nejspíše zaujmou pasáže týkající se období pražského jara. Reformní hnutí pak chápe jako pokus o demokratizaci mocenských struktur a cestu k politickému pluralismu. V tomto ohledu mohou jeho názory vzbudit polemiku. Autor zde totiž vychází především z Mlynářových pamětí *Mráz přichází z Kremly*, z nichž přitom čerpal poněkud jednostranně. Ani samotný Mlynář ve své knize netvrdí, že by reformy pražského jara měly obnovovat liberální demokracii a zavádět systém soupeřících politických stran. Hovoří zde spíše o jistém probuzení československé veřejnosti, která se po dlouhém období stalinistické letargie vracela k osvědčeným prvorepublikovým hodnotám (ale i tady se jedná o druh historické projekce). Brown si však správně všímá intelektuálního zázemí reformního hnutí (zdůrazňuje význam intelektuálů uvnitř KSČ a zmiňuje i nestranické kulturní frakce) a neušly mu ani pokusy o ekonomickou reformu připravovanou týmem Oty Šika. V pražském jaru dokonce vidí předvoj pozdějších Gorbačovových reforem a přikládá mu v dějinách komunismu druhé poloviny 20. století klíčový význam. (s. 581–607)

Jestliže se Archie Brown v předcházejících studiích<sup>5</sup> podrobně zabýval především sovětskou politikou v osmdesátých letech a především pak gorbačovskou perestrojkou, v této monografii se mu podařilo výsledky dosavadního bádání přehledně shrnout. Jeho základní tezí je klíčový podíl Michaila Gorbačova na demontáži sovětského systému. Součástí tohoto přístupu je i demytologizace politické úlohy Ronalda Reagana, považovaného často za vítěze nad Sovětským svazem díky politice „uzbrojení“. Brown však zdůrazňuje, že Reaganova zahraniční politika v první polovině osmdesátých let (kdy označuje Sovětský svaz jako „říši zla“) k žádné výrazné liberalizaci ve střední a východní Evropě nevedla. Podle

<sup>5</sup> Archie BROWN, *Seven Years that Changed the World: Perestroika in Perspective*, Oxford 2007; TÝŽ, *The Gorbachev Factor*, Oxford 1996; TÝŽ, *New Thinking in Soviet Politics*, London 1992.

Browna si přál Reagan postupovat po dvou kolejích, které na jedné straně vyznačovaly „*antikomunistické hodnoty, spojené s vojenskou silou*“ a na straně druhé touhu „*po dialogu a přání dosáhnout konkrétních dohod.*“ (obojí s. 576) Brown zde zároveň odlišuje Reaganovu rétoriku od politických záměrů jeho administrativy, která možnost sovětského rozpadu nepovažovala za reálnou a uskutečnitelnou. Zvyšování napětí během studené války přitom podle Browna více přispělo k udržování komunistických režimů než k jejich odstranění. (s. 428–429) Tady se liší například od interpretace českého historika Karla Durmana, který hodnotí Reaganovu politiku už od počátku coby „ofenzívu demokracie“, spojenou s přesvědčením o konečném vítězství.<sup>6</sup>

Momentem zlomu je pro Browna až Gorbačovův nástup v roce 1985. Program perestrojky a glasnosti byl natolik výrazným zásahem do sovětského systému, že Gorbačov musel o jeho prosazení velmi tvrdě bojovat s vlivnými konzervativními strukturami uvnitř strany. Perestrojka přitom pro Browna znamenala dobře míněný pokus přenést více státní moci na úroveň podniků, rozšířit pravomoc jejich vedení a omezit jejich kontrolu centrálními ministerstvy. Potíže pak podle autora nastaly kvůli aplikaci této reformy v prostředí, které nepracovalo s tržními cenami a nevytvářelo tedy dostatečnou poptávku po efektivitě. (s. 396–397) Velice kladně přitom Brown hodnotí politiku glasnosti, která podle něj vedla až k svobodě slova, otevřeně diskusi o sovětské minulosti i novému kulturnímu rozmachu a vydávání děl autorů dříve zakázaných. Zmiňuje i návrat známého fyzika a občanského aktivisty Sacharova do veřejného života. Jako jeden z důležitých stimulů glasnosti potom uvádí rozčarování veřejnosti z dezinformací o černobylské katastrofě.

Archie Brown vyzdvihuje především Gorbačovovu zahraniční politiku, vedoucí ke zmírnění mezinárodního napětí a uvolnění vztahů se západními státy. Na domácí scéně pak Gorbačovovu cestu vnímá jako pokus o nastolení politického pluralismu, uvolnění nadvlády Ruska nad ostatními národy (vedoucí k národnímu uvědomění jednotlivých národů či etnik a jejich pokusům o separaci) a jasný odklon od „revolučního“ komunistického programu k reformnímu sociálnědemokratickému proudu. Brown přitom odmítá deterministickou představu o rozpadu Sovětského svazu z důvodu

---

<sup>6</sup> Karel DURMAN, *Popely ještě zhavé II*, Praha 2009, s. 358–359.

hospodářského zaostávání. Režim mohl podle Browna přetrvat naopak ve chvíli, kdy by reforma nebyla zavedena vůbec a došlo by naopak k posílení autoritativních prvků státu. Totéž se pak týká i programu glasnosti, který také vedl k rozrušení zavedených představ o socialismu. (s. 596–597)<sup>7</sup>

V asijských a afrických zemích spojuje Brown přitažlivost komunismu hlavně s bojem proti kolonialismu, kdy byla marxistická ideologie naroubována na nacionalistické postoje. Ačkoliv je Brownova monografie velice obsáhlá a zabývá se značně komplikovanými tématy, zůstává její nespornou předností vstřícnost vůči čtenáři. Brownův styl psaní je srozumitelný a přístupný, peripetie vývoje komunismu v různých částech světa jsou líčeny s velkým dramatickým nábojem, a knihu tak lze označit v nejlepším slova smyslu jako popularizační. Historická obec by však jistě uvítala i překlady jiných a analytičtějších Brownových textů, které se ve značné míře týkají i československé reality v proměnlivém čase pozdních osmdesátých let.

Vojtěch ČURDA

---

<sup>7</sup> Zde jistě českého čtenáře napadne blízkost s Pullmannovou analýzou v *Konci experimentu*.

## **Karol HOLLÝ, Ženská emancipácia. Diskurz slovenského národného hnutia na prelome 19. a 20. storočia.**

Bratislava, Historický ústav SAV 2011, 178 s.,  
ISBN 978-80-89396-16-0

Předmětem zájmu útlé publikace slovenského historika Karola Hollého je myšlenkový svět slovenské národní společnosti na přelomu 19. a 20. století se zvláštním zřetelem k myšlení o ženách a národě. Na základě textové analýzy dobových pramenů, zejména korespondence a tisku, autor mapuje způsob, jakým stoupci a stoupenkyně slovenské národní myšlenky normovali a konstruovali představy o ženě a jejím místě ve společnosti. Podoby interakce slovenského nacionálního a feministického diskurzu pak autor blíže představuje v pěti ilustrativních sondách.

V první studii se Karol Hollý věnuje možnostem vzdělávání žen v Uherku a problematice ženské vzdělanosti, jak ji reflektovali představitelé a představitelky slovenského národního hnutí. Ve druhé kapitole sleduje komplikovaný zrod prvního samostatného slovenského časopisu pro ženy a jeho hodnocení mluvčími národní komunity. V analýze třetí autor zkoumá možnosti a limity česko-slovenské (ženské) spolupráce v době, kdy spolu v Horních Uhrách soupeřily dvě ideální představy slovenského národa, tj. ideologie národní svébytnosti a ideologie národní jednoty Čechů a Slováků. Ve čtvrté studii Karol Hollý analyzuje fenomén tzv. výšivkového hnutí a v kapitole páté předkládá dvě případové studie přibližující ženské i mužské názory na ženskou emancipaci publikované ve slovenském národním tisku v roce 1913. Knihu uzavírá obrazová a textová příloha, jež dokresluje a doplňuje uvedené studie například podobiznami citovaných historických aktérů a akterek nebo plným zněním deseti žánrově různorodých pramenů.

Přestože Karol Hollý uvádí, že hlavním zdrojem inspirace se mu stala kniha László Vöröse *Analytická historiografia versus národné dejiny*. „Národ“ jako sociálna reprezentácia (2010), mohl by se v obecnější rovině hlásit rovněž k metodologickému vlivu poststrukturalistické historiografie a kulturních

studií. Zvláště zřetelně rezonuje v Hollého pojetí Andersonův koncept národa jako imaginární komunity,<sup>1</sup> respektive plodné využití tohoto konceptu na poli evropských genderových studií z devadesátých let 20. století.<sup>2</sup> Autor sám nedávno přispěl do objemného svazku *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejin rodových vzťahov na Slovensku* (2011),<sup>3</sup> v němž slovenská historiografie příkladně zúročila možnosti genderové analýzy pramenného materiálu z 16. až 20. století.<sup>4</sup> Horizonty této syntézy však Karol Hollý svým způsobem překročil, neboť svou monografii zacíлил výhradně na průsečíky „ženského“ a národního diskurzu. Autor tak úspěšně pokračuje v cestě, kterou se před deseti lety vydala v rámci mezinárodního srovnávacího výzkumu také Jitka Malečková.<sup>5</sup>

Česká badatelka se zabývala analýzou myšlení o ženách a národech v oblastech tzv. na okraji Evropy.<sup>6</sup> Na rozdíl od Karola Hollého, který zkoumal relevantní slovenské texty mužské i ženské provenience z přelomu 19. a 20. století, porovnávala Jitka Malečková cíleně pouze mužské argumentace, které vznikly v průběhu 19. století. Tendence, které ve starší slovenské literatuře o ženách a národě identifikovala, výsledky Hollého analýz potvrzují, respektive doplňují a blíže osvětlují. Zejména v kapitolách, jež sledují genezi slovenského ženského časopisu *Dennica*, pokusy o rozvoj česko-slovenské spolupráce nebo širší souvislosti tzv. výšivkového hnutí, vychází zřetelně najevo, že argumentace i cíle českého a slovenského ženského hnutí se od sebe lišily více, než se na první – obvykle český – pohled zdá. Obě ženská hnutí se formovala v těsné vazbě na konstituující se a emancipující se hnutí národní. Od určitého momentu proto již ne-

<sup>1</sup> Benedict ANDERSON, *Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*, Praha 2008. První anglické vydání vyšlo v roce 1983.

<sup>2</sup> Ida BLOM – Karen HAGEMANN – Catherine HALL (eds.), *Gendered Nations. Nationalism and Gender Order in the Long Nineteenth Century*, Oxford 2000.

<sup>3</sup> Karol HOLLÝ, *Mária Bellová – „prvá slovenská lekárka“*, in: *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejin rodových vzťahov na Slovensku*, Gabriela Dudeková a kol. (eds.), Bratislava 2011, s. 631–643.

<sup>4</sup> Viz např. recenze Zdeňka KALNICKÁ, *Nový krok v genderovém výzkumu na Slovensku*, *Gender, rovné příležitosti*, výzkum 2, 2012, s. 99–103.

<sup>5</sup> Jitka MALEČKOVÁ, *Úrodná půda. Žena ve službách národa*, Praha 2002.

<sup>6</sup> Výzkum se týkal osmansko-tureckých, ruských, polských, slovenských, českých, řeckých a italských textů. Viz: Jitka MALEČKOVÁ, *Úrodná půda. Žena ve službách národa*, Praha 2002.

nacházela společnou řeč, přestože se zástupkyně a zástupci obou stran o vzájemné porozumění, podporu a spolupráci aktivně snažili.

V souladu s křesťansko-konzervativními hodnotami, které sdíleli představitelé i představitelky slovenského národního hnutí, byla téměř po celé sledované období přijatelným prostorem pro „ženskou službu“ národu výhradně domácnost. Pokud už mluvčí slovenského národa požadovali pro Slovenky svébytné možnosti vzdělávání, nešlo jim o vzdělání jako takové, ale o způsob, jak ženám umožnit, aby lépe, tj. mravně a v souladu s nacionálními cíli, vykonávaly trojjedinou roli manželek, matek a hospodyní. Pouze ve výjimečných případech překračovaly nadané dívky tento společenský úzus a využívaly vzdělávací nabídky, kterou jim na přelomu 19. a 20. století poskytovala uherská síť státních i soukromých vyšších dívčích škol. Větší procento Slovenek, řádově však spíše stovky než tisíce, využívalo vzdělávací možnosti, které se jim otevíraly v českých zemích. Ale i pak navštěvovaly téměř výhradně školy hospodyňské. Myšlenka, že by žena, byť v zájmu studia a veřejného uplatnění ve prospěch národní komunity, měla právo svobodně rezignovat na „přirozenou“ roli manželky a matky, zněla, podle zjištění Karola Hollého, na Slovensku radikálně ještě v roce 1913. Zároveň se však tehdy již poněkud více hodnotově a politicky diferencované názorové spektrum slovenského národního hnutí shodlo na požadavku, který byl jinde, české země nevyjímaje, vnímán jako krajně radikální. Slovenky měly získat volební právo, neboť jako potenciálně zodpovědnější voličky mohly přispět nejen k navýšení počtu slovenských voličů, ale také k výběru národně uvědomělých kandidátů.

I tyto stručné teze, doufám, naznačují, že Hollého pramenně velmi dobře podložené a pečlivé analýzy myšlenkového světa slovenské národní společnosti na přelomu 19. a 20. století nabízejí velmi zajímavé a podnětné čtení. Lze je doporučit nejen zájemcům o problematiku ženské emancipace či dějin Slovenska, ale také jako příklad zdařilého zvládnutí zvolené historické metody.

*Hana HAVLŮJOVÁ*

## **Jakub JAREŠ – Matěj SPURNÝ – Katka VOLNÁ a kol., *Náměstí Krasnoarmějců 2. Učitelé a studenti Filozofické fakulty UK v období normalizace.*<sup>1</sup>**

Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze – Togga 2013, 400 s., ISBN 978-80-7308-426-4 (FF UK), ISBN 978-80-7476-001-3 (Togga)

Období takzvané normalizace nebylo dlouho vnímáno jako seriózní a zajímavé badatelské téma. Pokud se historici této éře věnovali, vnímali ji většinou jako „bezčasí“ založené na násilné „konsolidaci“, „společenské smlouvě“, „strachu“ a „útlaku“ všudypřítomné Státní bezpečnosti. V poslední době se ovšem objevují studie s nuancovanějším přístupem. Patří mezi ně i *Náměstí Krasnoarmějců*, jehož autoři se pod vedením Jakuba Jareše, Matěje Spurného a Katky Volné věnují mikrosvětlu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v letech 1969–1989. Na základě rozsáhlého výzkumu založeného na interpretaci psaných i orálních pramenů<sup>2</sup> se snaží jednak o vyvození širších závěrů týkajících se československé normalizace a jednak o zakontextování tohoto období do obecného výzkumu moderních společností a diktatur. Nutno předeslat, že obojí se jim v nebývalé míře daří.

Nosné koncepty této knihy v podobě „plurality loajalit“ a „diktatury konsenzu“<sup>3</sup> se úzce váží k základním badatelským otázkám. Autorům se primárně nejedná o politickou rovinu normalizace, ale spíše o postižení sociální praxe jejího fungování a „udržování v chodu“. Jejich východisko

<sup>1</sup> Tento text je výstupem postdoktorského projektu GA ČR P410/11/P152.

<sup>2</sup> Autoři navazují na vlastní pramenný výzkum shrnutý in: Katka VOLNÁ – Jakub JAREŠ – Matěj SPURNÝ – Klára PILNEROVÁ, *Prověřená fakulta. KSČ na Filozofické fakultě UK v letech 1969–1989*, Praha 2009; částečně se opírají též o svědectví shrnuté in: Jiří HOLÝ – Katka VOLNÁ, *Tato fakulta bude rudá! Katedra české literatury Filozofické fakulty Karlovy univerzity očima pamětníků a v dokumentech*, Praha 2010.

<sup>3</sup> Ústřední inspirační zdroje jsou pro autory jména jako Alf Lüdtke, Martin Sabrow, Martin Schulze Wessel, Max Weber, Tony Judt a samozřejmě také, byť ne zcela přiznaně, Michal Pullmann.

je založeno na tvrzení, podle něhož nebyl „konsolidační režim“ výhradně postaven „na represii a strachu“, ale na podílu většiny aktérů: ať už to byli horliví normalizátoři, pragmatici či ti, kteří stranickými prověrkami neprošli zrovna s nejčistším štítem.

Kniha je primárně uspořádána tematicky, a byť často naráží na zrádnou povahu pramenů, snaží se život na fakultě přiblížit co nejkomplexněji. Vedle metodologické a historické kapitoly lze do úvodní části řadit též kapitolu o nástupu normalizace na Filozofickou fakultu, následně pasáže již jsou ale zaměřeny na klíčové segmenty fakulturního života: na stranickou organizaci, učitelský stav i studenty. Ve všech kapitolách autory nezajímá jen „konsolidace“, ale i následné fungování normalizačního režimu na každodenní úrovni stejně jako případná vybočení z „normálu“ (kampaň proti Chartě, vyloučení studentů ze studia, z vysokoškolských kolejí a podobně).

Přirozeně je možné s některými vývody autorů polemizovat. Domnívám se například, že Vítězslav Ržounek nebyl na fakultu „nasazen“ jako vysoký stranický činitel, ale podobně jako Jiří Hájek (někdejší šéfredaktor *Plamene* a šéf normalizační *Tvorby*) či Miroslav Brůžek (první normalizační ministr kultury) spíše „odložen“. Bezvýhradné přijetí tezí Martina Šimečky zase otevírá otázku, zda podobná interpretace hovořící o „obnovení diktatury“ („pořádku“) nedává nevědomky za pravdu normalizačnímu pojetí událostí roku 1968 jako „nepořádku“ („kontrarevoluci“). Beze sporu se najdou i drobné nedostatky: poněkud zkratkovitě může působit výklad o historii fakulty (s. 35–50); některé pojmy používají autoři příliš automaticky („konsensus“, „vyjednávání“), aniž by jejich význam plně osvětlili, s jinými pracují v zúženém významu tehdejší doby („demokratický centralismus“).

Nejsilnější jsou dle mého názoru naopak ty pasáže knihy, jež trendy československé normalizace ve vzdělávání dávají do souvislostí s vývojem západního světa (škoda, že s nepoměrně menším důrazem na proměny společnosti ve východním bloku). Mnohé jevy jako například expertizace či masifikace a s ní spojený jistý druh unifikace vzdělávání tak ztrácejí československou výjimečnost. Dlouhodobější dosah budou mít jistě i pasáže popisující propletenec kontrolních a řídicích mechanismů, který zdaleka nelze chápat jako plnění příkazů přicházejících z vyšších pater mocenské pyramidy, ale jako obousměrný a navzájem provázaný proces. Odkrytí, nebo lépe řečeno „poodhalení“ těchto vazeb dle mého soudu patří

k nejpreciznější analýze stranických mechanismů a uplatňování principu „vedoucí úlohy KSČ“ v dosavadní české historiografii.

Empirický přínos recenzované publikace je nezpochybnitelný na všech úrovních. Oproti výčtu jednotlivin dávám však na tomto místě přednost zobecnění, jež umožňuje metodologický vklad autorského týmu. V kolektivní paměti je normalizace pevně usazena jako obraz šedi a morálního úpadku většinové společnosti, z něhož vybočuje pouze hrdinská činnost disentu bojujícího za „svobodu a demokracii“. *Náměstí Krasnoarmějců* oproti tomu zachycuje poslední dvacetiletí státně socialistické diktatury v mnohem plastičtější perspektivě. Narušuje tím představy vytvářené specifickou formou postkomunistické kulturní a publicistické produkce<sup>4</sup> a zároveň „odstiňuje“ stále ještě poněkud jednolitý tón majoritního historiografického diskursu.

Důrazem na zmíněný koncept „plurality loajalit“ autoři recenzované knihy přesvědčivě ukazují, že československý „reálný socialismus“ nelze pojímat pouze jako vedle sebe existující svět konformní většiny a „v pravdě žijící“ menšiny, ale jako univerzum, v němž se prolínala celá řada zdánlivě kontradiktorních skutečností. Na úrovni Filozofické fakulty představující vývěsní štít „konsolidovaných“ humanitních a sociálních věd se tak prolínala ideologická hesla s odbornou kvalitou, organizované aktivity s aktivitami neformálními, zaangażovanost na režimu, včetně spolupráce se Státní bezpečností, s inovativní výukou a vytvářením dosud vlivných metodologických a odborných škol.

Pokud něco recenzovanému titulu neprospělo, byla to paradoxně přílišná publicita, jež mu navzdory celkovému vyznění textu vnutila jistý nádech novodobého „svazáctví“. Pro podezřívavce mého typu se však sluší zdůraznit, že zdání v tomto případě klame. Autoři si jsou velmi dobře vědomi podobností československé normalizace s dnešním „reálným kapitalismem“ a na několika místech na tento fenomén upozorňují; ostatně mám pocit, že knihu podvědomě zamýšleli také jako příspěvek do diskuse, kterou se původně snažil vyvolat Michal Pullmann *Koncem experimentu*.

Když jsme u aktualizací, jedna ze současných strategií, pomocí nichž se čeští humanitní vědci snaží vzdorovat technokratickému systému vědní

---

<sup>4</sup> K tomuto tématu viz Boris BUDEN, *Konec postkomunismu. Od společnosti beznaděje k naději bez společnosti*, Praha 2013.

JAN MERVART

politiky, spočívá ve vykazování tzv. kolektivních monografií. *Náměstí Krasnoarmějců* věrně přibližuje analogické strategie v rámci státně socialistické minulosti, co se však současnosti týče, patří tato kniha mezi vzorové příklady kolektivního díla. Autorům, jichž se na výsledném textu podílelo sedm, za to budiž vzdán hold.

*Jan MERVART*

## **Vítězslav SOMMER, *Angažované dějepiscectví. Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970).***

Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2011, 508 s., ISBN 978-80-7422-134-7 (NLN), ISBN 978-80-7308-378-6 (FF UK)

Dějiny české historiografie druhé poloviny 20. století představují prostor, na němž bylo dosud vykonáno jen málo. K nepříliš zdařilému pokusu o přehledovou práci Josefa Hanzala z roku 1999 *Cesty české historiografie 1946–1989* můžeme přiřadit nanejvýš dvě skromné biografie Bohumila Jirouška (*Josef Macek. Mezi historií a politikou*, 2004 a *Jaroslav Charvát v systému vědy a moci*, 2011). Po různých sbornících a recenzovaných i nerecenzovaných časopisech je jistě rozeseť množství statí či studií, různorodého rozsahu i obsahu, nicméně na vytvoření nějaké širší syntézy jsme se dosud mohli pouze těšit.

Monografie Vítězslava Sommera představuje první skutečně podstatný příspěvek na tomto poli, dílčí syntézu dějin jednoho pozoruhodného projektu. Pokouší se popsat jasně vymezenou oblast poválečného českého dějepiscectví, stranickou historiografii padesátých a šedesátých let, a začlenit ji do dobových politických, společenských a kulturních souvislostí; vyličit vývoj tehdejšího marxistického myšlení o dějinách komunistické strany či obecněji dělnického hnutí, s jeho peripetiemi, zvraty a vývojovými etapami, především ve vzájemné interakci s politickou sférou. Jinými slovy řečeno – cílem knihy je nabídnout příběh geneze reformního dějepiscectví jako jednoho z aspektů tzv. obrodného procesu v KSČ druhé poloviny šedesátých let, který skončil násilnou likvidací po roce 1970.

Knihou je rozvržena do tří kapitol, které vystihují jednotlivé etapy vývoje. Předchází jim kapitola o metodologii, kde nám autor představuje zdroje své inspirace. Jde tu především o problém vymezení pojmu vědy. Sommer neproblematizuje pojetí historiografie jako vědy (jak to činí např. Ernst Cassirer, Hayden White či Paul Veyne),<sup>1</sup> ale předkládá dvojí koncepci

vědeckosti: představu „ideální vědy“, tedy pojetí vědy jako izolované oblasti vědění, definované vlastním souborem norem (jako příklady zastánců tohoto směru uvádí logický pozitivismus, Karla Poppera či Roberta Mertona), a oproti tomu pojetí vědy jako sociálního jevu, tedy v podstatě společenské aktivity, určované konsenzuálně (Kuhnovo pojetí vládnoucího paradigmatu) či interakcí v síti aktérů (koncepce Bruno Latoura). Autor se hlásí ke druhé koncepci, tedy k pojetí vědy jako sociální konstrukce, a ukazuje konkrétní momenty sociálního ukotvení historiografie: institucionální podmíněnost bádání v moderní době, existenci komunity odborníků, úzké spojení dějepisců s politikou, veřejnou prezentaci výsledků práce v médiích či na veřejných fórech atd. Kromě sociální podmíněnosti historika poukazuje Vítězslav Sommer na konstruovanost samotného historikova psaní. Problematičnosti některých termínů, jimiž označuje své badatelské postupy, se budeme věnovat později, zde postačí konstatování, že se přiklání ke konstruktivistickému pojetí a na podporu reprodukuje programovou definici historiografie z knihy Keitha Jenkinse *Re-thinking History*. Historiografie nabízí literární podání minulosti, nikoli však svévolné – díky vzájemné interakci historiků je každé dílo, jakmile je vypuštěno do oběhu, podrobena kritice, založené na sdílených kritériích vědeckosti. V závěrečné části úvodní kapitoly o metodologii autor konkretizuje důsledky svého sociálněkonstruktivistického pojetí historiografie pro vyložení dané společensko-politické situace, v níž se nacházelo stranické dějepiscství v padesátých a šedesátých letech. Problémem je zachycení a interpretace vztahů mezi vládoucí mocí, tedy nejvyšší vrstvou stranické byrokracie, reprezentované ústředním výborem KSČ, a představiteli vědění, tedy stranickými historiky. Autor odmítá přijmout jednostranný názor považující historiografii té doby výhradně za nástroj podrobený stranické politice, a nabízí Foucaultův koncept mocenských vztahů, které jsou imanentní

<sup>1</sup> Hayden White je asi nejpatričtější: „...historie je směsicí vědy a umění“ (*Metahistorie*, Brno 2011, s. 11.); Paul Veyne je jednoznačný: „Historie není věda a nedá se příliš očekávat, že se vědou stane.“ (*Jak se píšou dějiny*, Červený Kostelec 2010, s. 8.); a už v roce 1944 napsal Ernst Cassirer ve zkrácené a přepracované verzi *Filozofie symbolických forem*, určené americkým čtenářům, která vyšla pod názvem *An Essay on Man*: „Přijmeme-li Kantovu definici, že ve vlastním smyslu slova můžeme slovo »věda« použít jen na ty poznatky, jejichž jistota je apodiktická, potom je jasné, že o historii není možné mluvit jako o vědě.“ (Srov. slovenský překlad Ernst CASSIRER, *Esej o člověku*, Bratislava 1977, s. 329.)

všem mezilidským interakcím, reciproční a produktivní. K možnostem tohoto přístupu ke stranickému dějepisectví se ještě vrátíme.

Vlastní příběh stranické historiografie je složen ze tří kapitol, v nichž se odvíjejí tři etapy jejího vývoje. První etapa, od roku 1948 zhruba do roku 1956, zachycuje zformování stranického pojetí historie v době uzavřeného myšlenkového světa, definovaného idejemi stalinismu. Autor nejprve rozebírá vznik nové instituce, která měla zaštiťovat rodící se dějepisectví, tedy Ústavu dějin KSČ, a upřesňuje jeho pozici v aparátu komunistické strany. Další podkapitoly pojednávají o činnosti Ústavu, která byla zprvu zaměřena téměř výhradně na propagační aktivity (organizování výstav a muzejních expozic), jež se promítala i do publikační produkce, silně podřízené agitačním a didaktickým požadavkům. K aktivitám Ústavu patřila rovněž regulační funkce, spočívající jednak ve stanovení kategorie tzv. „závadné literatury“, organizování jejího vyloučení z veřejného oběhu a soustředění ve vlastním archivu, jednak současně v definování závazného „kánonu“ nové literatury, tedy vzorových a určujících textů. Součástí této kapitoly jsou rovněž exkurzy do předchozího vývoje historického myšlení, do tzv. „prehistorie“ československé stranické historiografie, tedy obecně marxistické dějepisné produkce za první republiky, a také exkurz do „historického myšlení stalinismu“, tedy sovětské historiografie první poloviny 20. století.

Druhá etapa, zachycená v následující kapitole, sahá přibližně od roku 1956 do let 1963 či 1964 (periodizace je poměrně volná a jednotlivé etapy se částečně překrývají). Vítězslav Sommer ji označuje jako dobu odstraňování „kultu osobnosti“, snahy o „zvědečtění historiografie“ či souhrnně pokusu o vytvoření „paradigmatu stranických věd“. Text sleduje tuto tendenci v několika liniích, nejprve po ideové linii „destalinizace“, poté na institucionální úrovni jako stabilizaci Ústavu coby badatelského centra nové historiografie a nakonec na příkladu jednoho z hlavních produktů stranické historiografie tohoto období, *Učebnice dějin KSČ*. Na jejím detailním rozboru se autor snaží demonstrovat ustavení paradigmatu stranických dějin.

Vyvrcholením je závěrečná kapitola, zobrazující třetí fázi vývoje a nazvaná „Reformní historiografie“. Shrnuje zlatou dobu stranického dějepisectví od poloviny šedesátých let až po její drtivý konec v rámci likvidace celého reformního hnutí nastupující normalizací na počátku sedmdesátých let. I tato kapitola je rozčleněna na jednotlivé vrstvy. Nejprve sledujeme popis

institucionálního vývoje Ústavu, který byl v této době charakterizován vznikem nových, relativně nezávislých útvarů. Byl to především „Výbor pro dějiny národně osvobozenického boje československého lidu“, později známý jako „Československý výbor pro dějiny protifašistického odboje“, jenž tvořil značně autonomní, spíše jen formálně závislou součást Ústavu. Druhým rysem institucionálního vývoje této doby byla obecná snaha o uvolnění celé zastřešující organizace výzkumu (jíž nadále zůstával Ústav dějin KSČ) z dosahu byrokratického aparátu strany. Další oddíl této kapitoly se věnuje narůstající kritice teoretického založení i metodologických postupů stranické historiografie. Autor je shrnuje pod označení „kritika paradigmatu“ a ukazuje, jak proces tzv. destalinizace přerůstá postupně ve snahu oprostit se od čistě negativního, kritického postoje a formulovat pozitivním způsobem nový program dějepisné práce. Na tuto podkapitolu navazuje rozsáhlý rozbor dlouhé řady prací stranické historiografie, rozdělený podle převládajících témat. Jedním z nich je nové kritické zkoumání meziválečného vývoje komunistického hnutí („Od Šmerala ke Švermovi“), dalšími pak problematika dějin protifašistického odboje za okupace („Odboj a revoluce“) a rozšíření historiografie komunistické strany o poválečné období, sahající až do přítomné doby a úzce související i s ideovou kritikou právě překonané fáze kultu („Problémy budování socialismu v Československu“). Poslední část této kapitoly shrnuje politickou dimenzi stranického dějepisectví, jeho působení v rámci tzv. „pražského jara 1968“, které však trvalo jen krátce a bylo ukončeno srpnovou okupací a následnou společenskou „normalizací“, jež vedla k nevyhnutelné likvidaci celého projektu, jak na institucionální rovině, tak na rovině individuální vědecké činnosti mnohých protagonistů.

Závěrečné stručné shrnutí poukazuje na jistou kontinuitu, která stála u zrodu nových institucí, zaštiťujících bádání o soudobých dějinách na počátku devadesátých let. Vyzdvihuje návaznost, kterou se podařilo překlenout dvacetiletý výpadek a vytvořením uznávaného výkladu událostí roku 1968 v Československu pokračovat v přerušené tradici stranického dějepisectví, nyní již bez politické gesce ústředního výboru strany.

Shrnuto a podtrženo: kniha Vítězslava Sommera *Angažované dějepisectví* podává detailní popis vývoje historiografie, spjaté s existencí Ústavu dějin KSČ v padesátých a šedesátých letech. Příběh můžeme sledovat na několika úrovních – rovina instituce a jejího napojení na aparát KSČ; rovina individuálních osudů (autor píše „sociálního zázemí“, ale přesněji

pojmenování by znělo „prosopografické sondy“); rovina vědecké či pseudovědecké produkce (od organizování výstav a publicistických kampaní po seriózní výzkumné práce a publikace); rovina ideových a metodologických sporů, na níž se jednotlivé příběhy protínají. Svým záběrem a zpracováním značně přesahuje průměr dnešní historiografické produkce a mnohé pasáže, například interpretace nepublikovaných textů Karla Kreibicha z padesátých let, pomáhají otevírat zajímavé a nové pohledy na marxistické dějepisce dané doby.

Její četba nicméně vzbuzuje i některé námitky. Čtenáře zamrzí, že musí občas překonávat nedostatky charakteristické obecně pro vysokoškolské kvalifikační práce – autor sám uvádí, že „*kniha vznikla jako dizertační práce na Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy*.“ (s. 10) Například podkapitola „Formování paměti revoluce. Stranické výstavy a muzea“ je na stranách 73–75 uvedena exkurzem do tzv. „bádání o historické paměti“ na úrovni seminárního referátu. Hodnotitelé dizertace jistě ocenili, že autor pro sebe objevil něco nového, ale z hlediska celkového zaměření knihy je tato pasáž zcela postradatelná. Rovněž analýzy konkrétních prací stranických historiků někdy sklouzávají do zdouhavých parafrází. Například bylo jistě nutné zevrubně interpretovat *Učebnici dějin KSČ* z roku 1961 jako jeden z mezníků, typický pro ono transformační období, ale detailní převyprávění knihy na šestnácti stranách (s. 211–226) výklad poněkud retarduje. Pozornost čtenáře též poněkud odvádí časté didaktické opakování obsahu každé kapitoly i podkapitoly na jejím začátku (s. 14, 24–25, 58, 75, 139, 154, 257–258, 317 atd.), někdy i části podkapitoly v jejím průběhu (srov. s. 231–232) a znovu shrnutí v jejím závěru. Tyto výtky míří stejným dílem také na adresu redakce či lektorů.

Závažnější jsou však určité koncepční problémy. Nejprve potíže s pojmy. O použití termínu „dekonstrukce“ ve formulacích jako „*V řadě textů se autoři /tj. straniční historikové počátku padesátých let – pozn. autora/ pokusili o dekonstrukci tradovaného obrazu meziválečného Československa /.../*“ (s. 126) či „*Ačkoli ve druhé polovině padesátých let vytvářeli paradigma stranických dějin, dostávali se pomalu /straniční historikové – pozn. autora/ na pozice, z nichž mohli začít s dekonstrukcí dosavadních interpretačních schémat /.../*“ (s. 193), lze pouze zopakovat to, co Zdeněk Vašíček adresuje americkým epigonům poststrukturalismu: „*Derridova dekonstrukce je většinou trivializována jako pouhá kritika /.../*“<sup>42</sup> V tom maximálním přípustném zjednodušení se ale dekonstrukce definuje jako „*sledování stop přirozeného jazyka v základech*

*pojmu tradiční metafyziky*“, což vede k zásadnímu zpochybnění jakéhokoli založení metafyzického myšlení. Tomu však byli straničtí historikové po celá padesátá léta (a nejen tehdy) na hony vzdáleni. Nepřijali by asi ani aplikované vysvětlení dekonstrukce pro historiografii z pera Ernsta Breisacha: Derrida, podle něj, dekonstruuje tradiční pojetí člověka jako subjektu, identického se sebou samým. Dekonstrukce neznamená popření subjektu či likvidaci člověka, ale jeho transkripci do jazyka, zrušení reality a stability pojmu. Důsledkem je vyvrácení centrální role vědomí a aktivního jedince v dějinách západní kultury.<sup>3</sup> Což je pro marxistu velký problém.

Dalším problematickým pojmem je pojem paradigmatu. Podle autora mělo ve sledované době dojít přinejmenším ke vzniku dvou po sobě následujících paradigmat v kuhnovském smyslu: stalinské či postalinské paradigma, formující se v padesátých letech a reprezentované *Učebnicí dějin KSČ*, a reformní paradigma, které se prosazovalo v průběhu šedesátých let a bylo násilně ukončené nastupující normalizací. Při takové rychlosti střídání bychom tu však měli za dvacet či pětadvacet let tři vědecké revoluce, pokaždé přinášející zcela nesouměřitelné rámce vědeckého výzkumu, jež by byly schopné se dlouhodobě stabilizovat, „*mezi soupeřícími směry vědeckého výzkumu získat poměrně stálou skupinu přívrženců, současně však zůstat dostatečně otevřené, aby mohly řešení mnohých problémů přenechat nové skupině vůdců*“.<sup>4</sup> Již z tohoto krátkého citátu je zřejmé, že rozvržení periodizace se dosti vzdaluje Kuhnovu pojetí. Je vůbec sporné, zda lze Kuhново pojetí vědy a jejích proměn, které vycházejí především z jejího vnitřního, autonomního vývoje, jakkoli je interpretován v termínech sociálních relací, aplikovat na vývojovou epizodu disciplíny, jejíž začátek a konec jsou naprosto jednoznačně diktovány vnějšími, politickými událostmi. Rozhodně však Kuhn uvažoval ve zcela jiném časovém měřítku. S jistou rezervou by bylo možné říci, že se zde jedná o tři etapy pokusu o zformování nového paradigmatu marxistické historiografie, etapy značně bouřlivého vývoje, který byl násilně ukončen, aniž dospěl ke stabilizaci a plnému rozvinutí do skutečné fáze „normální vědy“. Tomu by napovídala například jistý „fázový

<sup>2</sup> Zdeněk VAŠÍČEK, *Archeologie, historie, minulost*, Praha 2006, s. 47.

<sup>3</sup> Srov. Ernst BREISACH, *On the Future of History. The Postmodernist Challenge and its Aftermath*, Chicago – London 2003, s. 156–157.

<sup>4</sup> Thomas S. KUHN, *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago 1970, s. 10. (Srov. slovenský překlad TÝŽ, *Štruktúra vedeckých revolúcií*, Bratislava 1981, s. 47.) Něco podobného ostatně parafrázuje sám autor na s. 41.

posun“ mezi pohybem na institucionální rovině, kde ke zlomu dochází již v roce 1950 založením Ústavu dějin KSČ, a na rovině vědecké tvorby a myšlení, kde přetrvává kontinuita s předchozí marxistickou historiografií (propagandistická instrumentace, výchovná funkce a publicistický žánr)<sup>5</sup> a skutečná změna nastává až o deset let později. Shrnutí: efektní ekvilibristika s módními pojmy budí rozpaky.

Druhý problém, necháme-li již stranou pojmy, je problém syntézy. Neboť autor v úvodní metodologické kapitole na stranách 41–42 píše: „*Úkolem sociálního studia historiografie je sledování praktického fungování dějepiscevtví a konstruování takového obrazu historické vědy, jenž bere v potaz interpretační schémata, historiografická paradigmata, ideologický diskurz, institucionální strukturu historické vědy a samozřejmě také činnost konkrétních historiků jako osob, které formulují historické poznání. Fungování historiografie lze chápat jako neustálé vzájemné působení všech zainteresovaných aktérů*“ (zvýraznil recenzent). Ovšem právě ono „*neustálé vzájemné působení*“ nám při četbě jaksi uniká. Celé podání příběhu je vedeno po třech paralelních, víceméně nezávisle traktovaných liniích: po linii dějin instituce (Ústavu dějin KSČ), včetně jejího vztahu k vládnoucímu aparátu, po linii publikační činnosti, jak vědeckých výstupů, tak obecnější publicistiky či polemických a kritických textů (včetně nepublikovaných, archivních materiálů), a po linii individuálních osudů a jejich vzájemných, často komplikovaných vztahů. Typickým příkladem je nejprve popis institucionálního vývoje Výboru pro dějiny odboje (s. 281–293) a o značný kus dál popis publikačních aktivit jeho protagonistů (s. 376–405). Ovšem ve skutečnosti je členění každé kapitoly variací základního paralelního schématu. Shrnutí: velkolepé plány, vystavěné pouze z formální teoretické konstrukce, v praxi často zradí.

A konečně třetím problémem, který je však vlastně jen specifickým důsledkem právě popsaného paralelismu líčení, je problém pojetí vztahů moci a vědění. Autor deklaruje velice sympatickou a odvážnou snahu pojímat mocenské vztahy ve foucaultovském stylu jako „*imanentní /.../ bezprostřední účinky dělení, nerovností a stavů nerovnováhy, /.../ které nejsou v pozici superstruktury s jednoduchou rolí popření nebo pokračování /.../*“ (s. 51 – citát z Foucaultovy *Vůle k vědění*), tedy jako nejednoznačnou síť recipročních me-

<sup>5</sup> Není vůbec náhoda, že třem významným stranickým historikům první republiky (Bohumír Šmeral, Jan Šverma a Kurt Konrad) byly věnovány počátkem osmdesátých let tři biografické monografie, mapující jejich život z hlediska jejich novinářské činnosti.

chanismů, kde každá akce vyvolává protiakci. Ovšem je otázkou, nakolik je možné lokalizovat takto diferencovanou síť v deformované společenské situaci, kdy diktatura jedné strany je legálně zakotvena, strana má absolutní mocenský monopol, a navíc se tu pojednává o instituci, která je z definice a od svého založení jejím propagandistickým nástrojem. Celá síť mocenských vztahů je v takové situaci nutně jednostranně vychýlená, aktivita je na straně moci (stranického aparátu) a vědění (stranická historiografie) je v pasivní, obranné pozici. Veškerá pozitivní produkce vědy je poznamenána předem její konfrontací s podmínkami a hranicemi, kladenými jí zvnějšku mocenským aparátem. Výjimku snad představuje závěrečné období pražského jara, kdy historikové vstupují na pole politiky a začínají se aktivně podílet na společenském pohybu – ovšem spíše jako politici či veřejní činitelé obecně. Analýza vlivu historiografie jakožto historiografie na politiku nám zde uniká.

Zdá se, že všechny tři problémy pramení z nestrávené povinné porce teorie a metodologie. Z hlediska zvládnutí materiálu, šíře a důkladnosti záběru a schopnosti převyprávět dílčí peripetie není co vytknout, ovšem z konstrukce nějakého komplexního, ať už sociologicky, či jinak fundovaného vysvětlení, byly postaveny sotva základy. Trochu to ubírá na celkové hodnotě díla, které však – a to je nutné na závěr zopakovat – rozhodně převyšuje průměr dnešní běžné dějepisné produkce. Pro své přehledné dílčí analýzy prací stranické historiografie dané doby, poutavé vylíčení geneze jednotlivých linií příběhu či zpřístupnění dosud nepublikovaných materiálů bude nepochybně ještě dlouho vyhledávanou četbou všech zájemců o danou problematiku.

*Čestmír PELIKÁN*

## **Hugo VANÍČEK, *Duch a síla. Příspěvek k dějinám zahraničního odboje.***

**Jiří Plachý (ed.)**

Praha, Academia 2012, 317 s., ISBN 978-80-200-2124-3

Standardní vzhled obálky paměti katolického kněze, jezuitu a aktivního účastníka československého zahraničního odboje na Západě pátera Hugo Vaníčka nikterak neprozrazuje naprostou unikátnost předkládaného pohledu na západní odboj.

Za posledních třiatdvacet let se na pultech knihkupectví objevilo velké množství publikací, které se věnovaly především dříve záměrně upozaďovanému západnímu odboji. Tato bohatá produkce nabídla vzpomínky vojáků asi všech druhů zbraní a různých hodnostních úrovní.

Náplní recenzované knihy je pohled na válečné události let 1939–1943, resp. na události od července 1939 do září 1943, jak je Hugo Vaníček zpracoval ve dvou předkládaných variantách. Obě dle Jiřího Plachého měly vzniknout nepochybně v šedesátých letech minulého století. První je psána v er-formě jako „otec Václav“ a druhá, kratší, pak v první osobě. Původní plán autora byl však širší. Paměti měly pokrývat i válečné události závěrečných dvou válečných let, včetně obléhání Dunkerque. Tyto pasáže ale zřejmě nakonec nebyly dopracovány, přinejmenším nebyly nalezeny. (s. 306, pozn. 292)

První, delší varianta paměti je podrobnější, působí více promyšleně a obsahuje více úvah i hodnocení než varianta druhá, která místy připomíná spíše její předlohu. Nelze vyloučit ani možnost, že by každá byla psána pro jiný druh čtenářů s odlišným duchovním povědomím.

Než se ovšem člověk začte do vlastních Vaníčkových vzpomínek, je vtažen čtivým úvodem Jiřího Plachého do reálií západního odboje. Editor seznamuje s životními peripetemi p. Vaníčka i postavením armádní duchovní služby v kontextu událostí a aktivit československého západního odboje od napadení Polska přes ústup do Francie, Británie či severní Afriky až po závěrečné vystoupení u Dunkerque.

Samotné vzpomínky (jen první z obou variant) jsou opatřené poznámkovým aparátem editora a doplněny i o bohatou obrazovou přílohu s do-

bovými fotografiemi, jež dokreslují působení P. Vaníčka a dalších členů československé armádní duchovní služby.

I laický čtenář brzy sezná, že Vaníčkovy vzpomínky představují naprosto odlišné pojetí paměti účastníka západního odboje, než jaké dosud známe. Jejich podstatu v úvodu pregnantně vyjádřil Jiří Plachý: „/.../ *válečné vzpomínky katolického kněze, nevojáka a bytostného pacifisty... /který – pozn. autora/ své poslání v armádě přijímal jako samozřejmou službu bližním /.../, z každé jeho věty je zřejmé upřímné vlastenectví a pokora.“ (s. 7)*

Pokud by chtěl čtenář číst další tradičně pojaté válečné paměti frontového veterána, bude zklamán a knihu dost možná právě pro atypický Vaníčkův úhel pohledu na válečné události i jeho vnímání neválečných duchovních priorit brzy odloží. Kdo však stojí o odlišné nahlédnutí zdánlivě notoricky známých událostí, najde ve Vaníčkově poutavého svědka a glosátora.

Válečné události jsou zde líčeny nikoli jako hlavní dějová linie, ale jen jako nezbytné pozadí, na němž Vaníček popisuje aktivní život vojenského duchovního pastýře při starosti o „ovečky v zeleném“. Jasně například preferuje zajištění nedělních bohoslužeb před nástupy a dalšími běžnými vojenskými aktivitami. Mnohokrát deklaruje důležitost postoje vyplývajícího z jeho poslání. Na druhou stranu kriticky hodnotí některé z aktivit, jež inicioval v rámci počáteční „mladické horlivosti“ i určité „netaktnosti“ při řešení různých nezvyklých situací.<sup>1</sup>

V textu se promítá Vaníčkovy frustrace pocházející ještě z ateistické nálady prvorepublikové československé společnosti, přenesené exilovými politickými i armádními představiteli i do běžného života ve Francii i Anglii (navzdory dílčím snahám Msgre. Šrámka a Hály). S lítostí Vaníček vícekrát konstatuje, že zejména u britských orgánů nacházel vstřícnější přístup k duchovním záležitostem v armádě než u československých exilových činitelů, kteří armádní duchovní službu považovali za nutné zlo.

Vaníčkově pojetí ducha a síly, které zde vícekrát vysvětluje jako vidinu dokonalé symbiózy usměrněného využití síly pro konání obrany dobra, zůstává nenaplněno právě následkem permanentního protěžování silové stránky na úkor té duchovní. Sám Vaníček své pojetí služby v zahraniční armádě charakterizoval takto: „*Jako lékař je samozřejmou součástí armády,*

<sup>1</sup> „*Nezkušný Václav stále nechápal, proč by se kněží neměli míchat do věcí, majících jen velmi málo společného s jejich vyšším posláním /.../“ Hugo VANÍČEK, *Duch a síla*, s. 42.*

*poněvadž zabezpečuje fyzické zdraví, tak jsem pokládal za samozřejmé, že se někdo musí starat o duchovní zdraví vojáků. Byl jsem přesvědčen, že mravně duchovní vyrovnanost je pro vojáka dokonce důležitější než fyzická zdatnost.“ (s. 216)*

Cena Vaníčkovy výpovědi tkví bezesporu ve zprostředkování vhledu do myšlení a práce běžného českého prvorepublikového duchovního, uvažujícího v intencích služby církve a katolické víry ještě před Druhým vatikánským koncilem (1962–1965).

Specifikem vzpomínek jsou podrobnější popisy míst, jež Hugo Vaníček ve Francii i Velké Británii v době války navštívil. Tyto pasáže dodávají textu nádech duchovně laděného cestopisu. Další cennou součástí pamětí tvoří zmínky o aktivitách Msgre. Františka Hály a jeho spolupráci s P. Vaníčkem a dalšími duchovními v exilu. Vzhledem k tomu, že Hálovu životu byly dosud věnovány jen dílčí práce (zejména články Miloše Trapla), představují tyto pasáže důležitý pramen pro výzkum jeho exilových aktivit.

Za (nejen) badatelovu pozornost stojí i Vaníčkův popis exilových vztahů sekulární většiny vůči katolíkům. Jedná se sice o jednostranný pohled na rozpory zděděné z prvorepublikového kulturního klimatu, ale i s vědomím subjektivity Vaníčkovy reflexe má pro danou dobu nemalou vypovídající hodnotu. Co se týče pohledů ze strany zástupců ostatních vyznání, je dosud nejvíce popsán pohled ze strany židovských účastníků západního odboje.<sup>2</sup>

Vaníčkovy vzpomínky jsou vystavěny čtivě kultivovaným jazykem a díky úvodu a poznámkám editora Jiřího Plachého představují ucelené dílo, které unikátně doplňuje mozaiku pohledů na události československého západního odboje. Jedinou „nevýhodou“ publikace je umístění poznámek na konec textu, což tříští čtenářovu pozornost. Toto nešťastné řešení, snad vyhovující laickým zájemcům, je bohužel charakteristické pro všechny svazky jinak nesporně hodnotné edice *Paměť*. Editorské stránce publikace však není co vytknout. Vydání pamětí Huga Vaníčka znamená nemalý přínos k rozšíření celistvosti pohledu na naše vojenské i kulturní dějiny západního odboje.

*Jan TILSCH*

---

<sup>2</sup> Erich KULKA, *Židé v československém vojsku na západě*, Praha 1992.

## **Jiří HANUŠ (ed.), *Eseje o povaze církevních dějin.***

**Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2012,  
187 s., ISBN 978-80-7325-273-1**

Chápeme-li esej tak, jak se v českém prostředí pojímá, tedy jako úvahu na odborné téma vystavěnou uměleckými prostředky či alespoň svižně napsané nepřiliš rozsáhlé dílko usilující o osvětlení určitého jevu, události etc., pak předkládaný sborník, navzdory titulu, mnoho těchto textů neobsahuje.

Editorem knížky je Jiří Hanuš, spiritus agens (nejen) Centra pro studium demokracie a kultury, pilný iniciátor mnoha vydavatelských počínů i propagátor moderního pojetí církevních dějin. Oficiálně neprodejný sborníček, na němž se podíleli zástupci různých humanitních a společenskovedních disciplín (historikové, teologové, sociolog i politolog), má být příručkou nebo spíše podnětem k zamyšlení pro studenty historických i teologických oborů. Otištěné stati jsou ovšem poněkud nesourodé navzdory tomu, že editor položil zúčastněným jistý základní soubor otázek (námětů) k zodpovězení.

Více než třetina textů je zde navíc zveřejněna podruhé, poprvé byly otištěny v časopise *Církevní dějiny*, vydávaném rovněž Jiřím Hanušem. Jak se dočteme hned v úvodu, sborníček je „výstupem“ grantového projektu Inovace studia historie na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity a vznikl „na půdě“ projektu OP VK. Přiznávám, že nevím, co si mám pod zkratkou OP VK představit a mám za to, že mnohý čtenář bude tápat také.

Jiří Hanuš se v úvodním slovu snaží nastínit základní obrysy daného tématu, uvažuje o možnostech konfesijního dějepiscetví i perspektivách nového ekumenického dějepiscetví (je-li takové vůbec možné). Jen je s podivem, že s termíny „církevní dějiny“, resp. „církevní dějepiscetví“, pracuje v podstatě jako s axiomy, ačkoliv jiní autoři zastoupení v recenzované knížce se naprosto oprávněně snaží vymezit obsah tohoto pojmu, resp. jej definovat. Snad každý historik, který se obírá dějinami církví, dějinami vyznání, různých náboženských projevů, vírou a pověrami, ví, co je předmětem jeho výzkumu. Mnohý se ovšem právem pozastaví nad

tím, jak má svůj obor nazvat. Narážíme tu totiž jednak na odlišné pojetí církevních dějin v teologickém a historiografickém smyslu, jednak na rozdíly mezi dějinami církve (církví) a dějinami náboženství. Řada autorů však uvedených pojmů užívá i promiskue, synonymicky. U této terminologické diskrepance se (kromě jiného) zastavuje Jan Horský ve dvou studiích „*Žbožná*“ či „*bezbožná*“ doba? *Poznámky ke snahám vystihnout „náboženský ráz epochy“* (s. 49–62) a *Církev historicita* (s. 63–82), především v první z nich. Zatímco Jana Jonová v příspěvku slibně nazvaném *Církevní dějiny – obor historie, nebo teologie?* (s. 83–92) zůstává naznačenému příslibu mnohé dlužna a podává jen školský přehled staršího spisování o církevních dějinách (především katolických) od Klementa Borového po Jaroslava Kadlece. K meritu věci se naopak snaží dospět Vít Machálek (*Církevní dějiny a dějiny náboženství*, s. 119–130) či lépe: proklamuje tento cíl v úvodu a závěru svého rozsahem skromného článku. Více se ale zaměřil na religionistický přístup k dějinám křesťanství a na abrahamovskou ekumenu.

Nejvíce se kýžené metě přibližuje Tomáš Parma (ostatně svým vzděláním jak historik, tak teolog) – *Církevní dějiny mezi teologií a historií* (s. 147–158). Autor usiluje o obecnější uchopení tématu i z hlediska nadkonfesijního, ač nezastírá, ba zdůrazňuje, že je učitelem na Katolické teologické fakultě v Olomouci. Upozorňuje na větší – a v daném ohledu i lepší – rozlišovací možnosti němčiny, která zná Kirchengeschichte, tedy církevní dějiny, a Religionsgeschichte, tzn. náboženské dějiny, a v náležitém diskursu zkoumá jejich nepřekrývající se, byť namnoze koherentní náplň. Za velmi inspirativní pokládám Parmovy úvahy o tom, kdo je povolán k výzkumu církevních dějin. Jeho soudy oscilují mezi provokativním prohlášením evangelického dějepisce Karla Kupische, jenž napsal, že dějiny jsou jen jedny a nevidí rozdílu mezi historikem církevním a profánním, a neméně britkým výrokem katolíka Philippa Funka: „*Když se historik, který není teologem, vrhá na církevní dějiny, nestává se díky tomu církevním teologem.*“ (s. 151) Parma pak, dle mého soudu velmi výstižně, píše, že například „*historik nevěnující se na teologické fakultě /přímo – pozn. autorky/ církevní tematice má oproti svému kolegovi teologovi výhodu pohledu zvenčí.*“ (s. 152)

Tomu, kdo jsou odborníci věnující se církevním dějinám a píšící o církevních dějinách vůbec, je zasvěcena jedna z mála skutečných esejí z tohoto sborníku, jež pochází z pera Františka X. Halase (*Esej o povaze církevních dějin*, s. 35–48). Halas tu poutavým způsobem líčí svůj přístup k výkladu o církevních dějinách, k němuž byl v Brně povolán nedlouho po listopadu

1989, a jeho přednášky měly de facto nahradit dřívější obligatorní „nalejvárný“ z marxismu-leninismu. Jistě nezáviděníhodná situace! Jak ovšem vysvítá z textu, Halas se těžkého úkolu zhostil s grácií a svým posluchačům poskytl sofistickovaný a poutavý vhled do dějin církevních i náboženských, neboli, jak sám říká, dějin křesťanství. Domnívám se, že velmi inspirativní je následující Halasův výrok: „*Chce-li být někdo dobrý církevní historik, musí být především dobrý historik. /.../ A chce-li svou činností prospívat církvi, musí se řídit tím, co řekla sv. Terezie z Lisieux /.../, že totiž křesťan nejlépe slouží Bohu a církvi tím, že plní své stavovské povinnosti. Aplikováno na křesťana obírajícího se církevní historií to tedy znamená, že nejlépe prospěje církvi, bude-li dobrým historikem.*“ (s. 36) Co k tomu dodat?

Nelze vyjmenovat všechny příspěvky ve sborníku, aniž by se recenze nezměnila v pustý výčet titulů. Jen ještě zmíním velmi erudovanou studii teologa Pavla Ambrose (*Návrat k pramenům a postavení křesťana v moderním světě. Poznámky k diskuzi o povaze vztahu metodologie církevních dějin a praktické teologie*, s. 9–24) nebo praktickou stať Zdeňka R. Nešpora (*Přínos sociologie náboženství církevnímu a náboženskému dějepiscectví*, s. 131–146).

Jak jsem už na počátku konstatovala, zdaleka ne všechny zde shromážděné stati jsou eseji v českém smyslu slova a jejich úroveň je kolísající, což je pochopitelným symptomem všech podobných sborníků (nebo snad kolektivních monografií?). Přece jen ale musím vyslovit podiv nad tím, proč zde byl otištěn příspěvek Stanislava Balíka *Církevní historiografie a interpretativní výzkum soudobých dějin*. (s. 25–34) Autor, pokud vím, nemá s výzkumem v oboru církevních dějin (a ostatně ani s historiografií jako takovou) příliš zkušeností. Ve svém příspěvku kumuluje nadbytečnou řadu otázek a obávám se, že už způsob jejich kladení je poněkud nesmyslný a četnost až absurdní. Nesnažila jsem se o to, ale bylo by zajímavé spočítat množství otázek Balíkem položených. Požadavky, které klade na badatele v oboru moderních církevních dějin, jsou nejen nadbytečné, ale (žel) často i zmatečné, nekvalifikované a místy nesrozumitelné. Na některé z otázek lze odpovědět snadno: počty církevních svateb, křtů i pohřbů jsou i za komunistického režimu podchyceny v příslušných matrikách, výuku náboženství stát povoloval u nás cca do roku 1958, pak byla obnovena kolem roku 1968. Sama to, přiznávám, nevím přesně, ale takové a podobné „problémy“ nejsou a nemohou být předmětem seriózního a meritorního výzkumu – jsou to jen lehce zjiřitelné podružnosti. Ačkoliv velice horují pro komparativní výzkum v oblasti moderních a soudobých dějin (nejen

těch církevních či náboženských), přiznávám, že následující Balíkově hypotéze nerozumím: „*Předpokládáme (což ale může být vyvráceno), že se komunistický režim stavěl jinak ke katolické církvi v Polsku a jinak v Bulharsku.*“ (s. 26) I bez dalšího výzkumu lze říci, že zajisté. I za komunistického období existovaly rozdíly nejen mezi těmito režimy v jednotlivých zemích, ale i v ohlase církvi ve společnosti těchto zemí. Kromě toho i z historického hlediska byl jiný přístup států a jejich vrcholných představitelů k církvi římskokatolické, pravoslavné nebo řeckokatolické aj. Dané tvrzení platí i vice versa: také opoziční role církvi v různých zemích byla samozřejmě různá. Jaký smysl má tedy zařazení Balíkovy „úvahy“ do svazku, který má přinést podněty k zamyšlení, věru nevím.

Jak už jsem výše zmínila, tento neprodejný sborníček má být určen především studentům. Nevím, zda právě jim přinese to pravé poučení. Samozřejmě si nemyslím, že by se studujícím měla předkládat jen jednoznačně koncipovaná skripta, z nichž by se „biflovali“ ke zkouškám, ale přece jen mám pocit, že tyto eseje – „neeseje“ přivedou k zamyšlení, přitakání či kritice spíše specialisty v oboru dějin církevních, náboženských, konfesijních atd. atd. Ti je však – v případě, že sledují odbornou spisbu ve své sféře zájmů – jistě už četli jinde. V éře elektronických archivů tedy nezbyváá než se nad touto grantem podpořenou „inovací studia historie“ tázat – cui bono?

*Ivana ČORNEJOVÁ*

## **Pavel MAREK a kol. (eds.). *Jan Šrámek a jeho doba.***

Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2011,  
785 s., ISBN 978-80-7325-252-6

Hlavním cílem rozsáhlé kolektivní monografie o knězi a jedné z hlavních osobností křesťanskosociálního proudu české politiky je slovy editora Pavla Marka: „*navázat a rozmnožit dosavadní šrámkovské bádání /.../ Její cíle směřují také k reflexi doby, kterou prožíval a spoluvytvořel, ať už jako aktivní politik a státník, nebo svým odkazem.*“ (s. 8)

Tematicky kniha navazuje zejména na dlouholetou práci olomouckých profesorů Miloše Trapla, citovaného Pavla Marka a dalších badatelů orientovaných zejména na tematiku politického katolicismu 19. a 20. století. Zřídlem textů obsažených v recenzované publikaci jsou především historické konference „*Jan Šrámek, kněz – státník – politik*“ z konce září 2003 a „*Osobnost v církvi a politice. Čeští a slovenští křesťané ve 20. století*“ z dubna 2006. Kniha také vychází z řady významných publikací, například *Český politický katolicismus 1848–2005* (CDK 2008). Velký rozsah monografie umožnil komplexní pohled na stav bádání v této částečně opomíjené problematice domácích politických dějin. Kromě politického rozměru Šrámkova bohatého díla nabízí čtenáři i pohledy z oblasti kultury, školství či života katolíků v dobách odklonu od církve.

V monografii k osobě a životu Msgre. Jana Šrámka čtenář nalezne úctyhodných 48 příspěvků (včetně osmi slovenských) od více než 35 autorů. Nemalá část článků byla prezentována na stejnojmenné konferenci, pořádané Centrem dějin křesťanské politiky na Katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci koncem září 2010. Zároveň monografie nabízí také některé publikované, ale i dosud nepublikované články, které se k tématu úzce váží. Při takovém množství pohledů je na vymezeném prostoru těžko možné podat více než dílčí anotaci.

Příspěvky jsou rozděleny do sedmi tematických oblastí (oddíly 2.–8.), které pokrývají období českých, resp. československých dějin, od poslední čtvrtiny 19. století až do počátku sedmdesátých let století následujícího.

Začínají podílem Jana Šrámka na formování českého a moravského

politického katolicismu (například články Pavla Marka a Jiřího Malíře aj.). Samostatnou oblast pak představuje Šrámkův podíl na hnutí katolického modernismu, vývoj jeho postojů a vztahy k dalším představitelům (zejména články Pavla Marka, starší statě Viléma Bitnara aj.).

Nejčastěji zpracovávané oblasti Šrámkova života, které by se daly tematicky shrnout pod hlavičku „působení v čele Československé strany lidové“ (dále jen ČSL), jsou zastoupeny hned třemi oddíly. Velká pozornost je věnována Šrámkovým hlavním stranickým kolegům (především Františku Hálovi, Bohumilu Staškovi, Janu Dostálkovi, Běle Dlouhé a Adolfu Procházkovi), vztahům s vyššími církevními hodnostáři a také poměru k Andreji Hlinkovi. Za pozornost zde stojí zejména dva texty Miloše Trapla k další významné postavě moravské ČSL – Msgre. Františku Hálovi, jehož biografie dosud v rozsáhlejší podobě zpracována nebyla. Naopak bohužel chybí důkladnější rozbor vztahů Šrámek–Beneš–Masaryk, k tématu zde čtenář nalezne jen úzce zaměřený článek Miloše Trapla o vztahu Masaryka a Šrámka v roce 1918.

Šrámkovou všestrannou angažovaností v katolických spolicích včetně Orla (zejména v období první republiky) a životem katolíků v Československu vůbec se zabývá další rozsáhlý blok (například články Stanislava Vejvara, Radima Cigánka aj.). Následuje nezbytný pohled na národní traumata v období krizí a exilu mezi lety 1938–1948, samozřejmě prizmatem Šrámkových tehdejších postojů (například články Michala Pehra či Karla Konečného). Období Šrámkovy internace 1948–1956 bylo již dosti podrobně zpracováno v dříve publikovaných pracích Miloše Trapla, Virginie Marie Turzové a Jiřího Šindara<sup>1</sup> a zde je podrobněji zmíněno pouze v úvodním životopise.

Závěrečné dva oddíly jsou doplňkem šrámkovské mozaiky – zabývají se jeho odkazem a jeho současníky – českými a slovenskými politickými osobnostmi 19.–20. století, které se ocitly mimo tematický rámec předchozích příspěvků.

Olbrímí svazek je bezesporu důležitým počinem v mapování problematiky nejen života Šrámka samého, ale i českého a slovenského politického katolicismu. V knihovně každého historika zabývajících se českými

---

<sup>1</sup> Miloš TRAPL, *Monsignore Jan Šrámek*, Olomouc 1995; Virginie Marie TURZOVÁ, *Kartouzský vězeň – Mons. Jan Šrámek*, Svitavy 2006; Jiří ŠINDAR, *Zemřel pod cizím jménem*, Kostelní Vydří 2007.

a československými politickými i církevními dějinami, by bezpochyby neměl chybět.

Na závěr není bez zajímavosti poznamenat, že na konci roku 2013 se na knižním trhu objevila další životopisná publikace o Janu Šrámkovi, tentokrát s názvem *Politik dobré vůle. Život a dílo Msgra Jana Šrámka*. Vychází opět z dílny moravských autorů Miloše Trapla, Karla Konečného a Pavla Marka. Interpretační posun, který nabídne v porovnání s recenzovanou kolektivní prací, naznačí nejen další badatelské možnosti tématu, které bude možno pokládat za přinejmenším velmi solidně zmapované, ale především klady a limity kolektivní monografie coby svébytné fáze současné histori(ografi)cké praxe.

*Jan TILSCH*

## **Manfred GROBKINSKY a kol. (eds.), Kunstschatze des Mäzens Heinrich von Liebieg.**

Frankfurt am Main, Museum Giersch/Imhof Verlag 2012,  
447 s., ISBN 3-935283-26-1

Jen málo rodin zanechalo v našich dějinách tak významnou stopu, jako právě Liebiegové. Významní textilní podnikatelé působili nejen v českých zemích (především na Liberecku), nýbrž také na území dnešního Německa. Johann Liebieg, zakladatel textilního impéria, pocházel z Broumova, postupem let se ocitl v tehdejšímu centru soukenického řemesla v Liberci a záhy rozšířil své podnikání daleko za hranice regionu. O úspěchu firmy Johann Liebieg & spol. svědčí skutečnost, že úspěšně existovala od čtyřicátých let 19. století až do roku 1945, kdy byl podnik znárodněn a přejmenován na Textilanu,<sup>1</sup> což nyní doložila výstava s názvem *Kunstschatze des Mäzens Heinrich von Liebieg (Umělecké poklady mecenáše Heinricha von Liebiega)*. Expozice byla instalována v soukromém Museu Giersch ve Frankfurtu nad Mohanem a zájemci ji mohli zhlédnout od 23. září 2012 do 27. ledna 2013. Na projektu pracovali jak odborníci z České republiky, tak z Německa. Expozici jsem bohužel navštívit nestihla, dostal se mi však do rukou velmi reprezentativní katalog, který přibližuje Liebiegovy jako textilní magnáty i významné mecenáše.

Publikaci otevírá, pokud nebereme v úvahu obvyklé předmluvy a poděkování, obsáhlý příspěvek historičky z Technické univerzity v Liberci Miloslavy Melanové, nazvaný *Liebiegové – Textilní podnikatelé a mecenáši*. Na bezmála třiceti stranách zde čtenáře přehledně a poutavě seznamuje s několika generacemi Liebiegovy rodiny. Výše zmíněný Johann Liebieg získal v roce 1866 řád Železné koruny III. třídy, a to jak za rozvoj průmyslových firem v monarchii, tak za velkorysou pomoc obcím a obyvatelům východních Čech během prusko-rakouské války. Toto vyznamenání oprav-

---

<sup>1</sup> Bývalý objekt Textilany byl v roce 2005 srovnán se zemí – pozn. autorky.

ňovalo svého držitele požádat o nobilitaci. Johann Liebieg byl o rok později povýšen do rytířského stavu a následně i do stavu svobodných pánů. Jeho následovníci pokračovali v úspěšném rodinném podnikání a zejména Heinrich von Liebieg vynikal mecenášskou činností, v neposlední řadě podporoval rozvoj muzejnictví. Na základě Heinrichovy závěti získalo město Liberec obrazovou sbírku z jeho libereckého bytu a k tomu ještě 600 000 korun na další rozšiřování sbírky.

Další zajímavá studie je dílem Petry Šternové z Národního památkového ústavu v Liberci. Zaměřila se na liberecké stavby, o něž se zasloužili právě Liebiegové. Téměř veškerá stavitelská činnost byla soustředěna do oblasti tzv. Josefinina údolí (dříve Josefintal), tedy do bezprostřední blízkosti textilní továrny, pozdější Textilany. Za dvorního architekta můžeme považovat Jakoba Schmeissnera z Norimberku, který byl autorem nejen výrobních prostor, ale i velmi zajímavého komplexu s názvem Liebiegovo městečko, které je mimochodem dodnes zachováno a rozhodně stojí za návštěvu. Sloužilo jako domov pro zaměstnance firmy (dělníky i úředníky), stalo se jakýmsi zvláštním sídlištěm ve městě. Liebiegové poskytovali svým zaměstnancům řadu „bonusů“, neboť si byli vědomi toho, že pouze spokojený zaměstnanec je pro podnik přínosem. Očekávala se samozřejmě loajalita a oddanost firmě. Ztráta zaměstnání pak přirozeně znamenala i ztrátu bytu.

Na následujících stranách pak autorka popisuje historii a osudy dalších staveb, za něž Liberec Liebiegům vděčí, například vily Theodora Liebiega ml., stojící v dnešní Jablonecké ulici, vily Johanna Liebiega ml., jejíž objekt dnes slouží jako Oblastní galerie v Liberci, či rozhledny na Výšině.

Barbara Six se ve svém příspěvku zaměřila na Liebiegovu vilu ve Frankfurtu nad Mohanem, kde rodina také působila. Zajímavé čtení nabízí i studie o sběrateli Heinrichu Liebiegovi (Susanne Wartenberg) či popis osudů Liebiegovy sbírky po roce 1904 (Anna Habánová). Nedílnou součástí publikace je bohatá obrazová příloha, jež mapuje Liebiegovu sbírku, obsahující nejen rozmanité obrazy (ač všechny nejsou prvotřídními výtvarnými skvosty), nýbrž také zajímavé prvky užitého umění. Nechybí bohatý přehled odborné literatury, seznam obrazové a fotografické dokumentace či precizní jmenný rejstřík.

Závěrem si dovoluji jednu drobnou výtku: katalog je bilingvní, najdeme zde tedy české i německé texty. To je samozřejmě chvályhodné, ale kvůli

rozdílům mezi češtinou a němčinou dochází přitom bohužel k posunutí odstavců (texty tedy nejsou tištěny zrcadlově), což místy ztěžuje orientaci.

Malá vada na kráse nemění nic na tom, že se autorům podařilo velmi pěkně přiblížit bohatou historii zajímavého severočeského podnikatelského rodu, což donedávna bylo především na Liberecku řídkým jevem. Liebiegové přitom rozhodně nebyli zlí kapitalisté a vykořisťovatelé chudého lidu, jak se o nich psávalo za minulého režimu, zejména v souvislosti s tzv. Svárovskou stávkou. Krásná publikace je zároveň připomínkou dnes již bohužel zašlé slávy severních Čech coby textilní „velmoci“.

*Alžběta ČORNEJOVÁ*

## **Jiří KNAPÍK – Martin FRANC, *Volný čas v českých zemích 1957–1967.***

Praha, Academia 2013, 576 s., ISBN 978-80-200-2229-5

Podíl volného času se ve srovnání s dobou trávenou v práci začal v Evropě zvětšovat už po druhé světové válce, ale proti západním zemím Československo spolu s dalšími zeměmi sovětského bloku zůstávalo trochu pozadu. Za tuto skutečnost mohl nepochybně odlišný hospodářský a politický vývoj. Lidé postupně měli nejen více volného času, ale s růstem ekonomiky i více peněz, které mohli investovat do různých aktivit a atraktivní dovolené. Nejmarkantnějším příkladem podobného vývoje je Spolková republika Německo, jejíž poválečný rozkvět se označuje za hospodářský zázrak. V poválečném Československu rozhodně k hospodářskému zázraku nedošlo, spíš naopak. Ovšem akcent na „*zasloužený odpočinek po práci*“ se stal nedílnou součástí oficiální propagandy. Volný čas se rozhodně nesměl stát výhradní doménou jednotlivce, naopak, měl být podřízen přísnému dohledu. Nicméně i v českých zemích došlo po roce 1945 k rozvoji nejrůznějších forem rekreací, péče o děti a mládež, mimoškolního vzdělávání, podpory klubové činnosti atd. Důkladnou analýzu těchto fenoménů podávají nyní odborníci nad jiné povolání: Martin Franc a Jiří Knapík. V předkládané monografii dokonale zúročili své mnohaleté badatelské úsilí, o němž svědčí celá řada jejich předchozích studií.

Kniha, vycházející v osvědčené edici Šťastné zítřky, je přehledně a systematicky rozčleněna do kapitol podle jednotlivých témat. Autoři nejprve informují o možnostech trávení volného času v „budovatelské epoše“, tedy v letech 1945–1956. Poté se věnují teoretickému vymezení pojmu volný čas a diskutují na toto téma v zahraniční i domácí odborné, zejména sociologické literatuře v padesátých a šedesátých letech 20. století. Hlavní důraz ovšem kladou, jak sami zdůrazňují, na výsledky široce koncipovaného výzkumu volného času u nás v letech 1957–1967. Jedná se o desetiletí, na jehož počátku stojí čas lehkého společenského tání po zavržení „kultu osobnosti“ a na konci se otevírá nedlouhé období pražského jara. Domnívám se, že jde o velmi vhodně zvolenou etapu – právě na této dekádě lze také velmi dobře sledovat změny uvnitř společnosti.

Úvodem Knapík s Francem vymezují prostor, v němž se aktivity volného času v socialistické společnosti mohly odvíjet. Rozkrývají spletitou soustavu vládních a stranických nařízení směřujících k úpravě volnočasových aktivit a zabývají se organizacemi, které k tomu sloužily, ať už to byl Československý svaz mládeže s Pionýrskou organizací, Revoluční odborové hnutí, Československý svaz tělesné výchovy a sportu či nejrůznější zájmová sdružení filatelisty počínaje a Svazem zahrádkářů konče. Poté upozorňují na zařízení, která sice lidé využívali ve volném čase, ale která zároveň sloužila k jejich dalšímu vzdělávání. Byly to například závodní kluby ROH, různé kulturní domy nebo domy pionýrů a mládeže.

Velmi zajímavou pasáží je kapitola nazvaná *Patologie volného času dospělých a mládeže* (s. 312–336), tedy věnovaná jevům při trávení volného času zcela nežádoucím. Zde se pojednává například o rozpačitém postoji stranických a vládních orgánů k věřícím, jejichž způsob „trávení volného času“ byl sice velmi nevídaný, ale v této době už nebyl výrazně perzekvován. Čelit mu měla agresivní ateistická kampaň podporovaná všemi médii. Rozsáhlé kampaně směřovaly pravidelně také proti alkoholismu, jenž byl problémem vskutku permanentním. Ovšem bylo nutno přiznat, že popíjení alkoholických nápojů patří ke způsobu trávení volného času velkých skupin obyvatelstva. Opilství pak snižovalo „produktivitu práce“. Kriminalita či prostituce byly chápány jako okrajové jevy a jejich skutečný rozsah byl v oficiálních výkazech zkracován. Zcela zvláštní formou trávení volného času bylo před rokem 1989 tzv. melouchaření, tedy provozování řemeslných prací ve vlastní režii, ale často za využití, resp. zneužití, podnikových prostředků. Naproti tomu „kutilství“, které rovněž suplovalo nedostatek řemeslníků, bylo vítáno.

Na bezmála dvou stech stranách knihy autoři líčí jednotlivé způsoby trávení dovolených, prázdnin, realizování individuálních zájmů ve společenských organizacích (sběratelství, modelářství atp.). Autoři upozorňují na rekreace ROH, pionýrské tábory, chataření a chalupaření, které se stalo významným rysem především od šedesátých let 20. století, na problémy s cestami do zahraničí. Stranou jejich pozornosti nezůstává ani tramping, který ale svými kořeny tkví hluboko v počátcích 20. století, nebo takové novinky jako autostop a kempinky. Za ilustrativní příklad zájmové činnosti posloužila filumenie, tedy sběratelství nálepek z krabiček od zápalek. Na rozdíl od nákladnější filatelie byla dostupná každému. Zcela po právu kladou autoři akcent na televizi jako na nejmladší a současně nejmasovější médium.

Monografie o volném čase je založena na pramenech různého typu: písemnostech z archivů, především politbyra ÚV KSČ, různých stranických komisí, dokumentů ministerstev školství a kultury i Všeodborového archivu ČMKOS. Současně ale autoři využili mj. množství informací z dobového tisku, novin, ale hlavně časopisů, jako byla různá zájmová periodika pro sběratele či kdysi tak oblíbený ženský časopis *Vlasta* nebo *Mladý svět*, jehož vznik byl v roce 1960 (a hlavně po obnovení v roce 1963) pro mladé čtenáře skutečně převratnou událostí. Rovněž programy rozhlasu a televize byly inspirativními podněty.

Knihy Martina France a Jiřího Knapíka je dílem skutečně zakladatelským, nově vytyčuje kontury jednoho důležitého oboru historiografie moderních dějin. Je dílem, na které se všichni budoucí badatelé budou s důvěrou odvolávat.

*Alžběta ČORNEJOVÁ*





**Muzea a výstavy**



## Odkaz ŠOA, archiv nebo podobenství?

Problematicke Šoa se věnuje stále větší pozornost, ale jakým způsobem ji podat zajímavě pro větší okruh lidí a jak ji poutavě zapojit do časově omezené výuky na školách? Velkou prací v tomto smyslu odvádí zaměstnanci Židovského muzea v Praze a Památníku Terezín při tvorbě nejrůznějších programů. Ale i díky jiným institucím a zájemcům se můžeme v dnešní době setkávat s množstvím muzejních výstav, pamětnických rozhovorů nebo různých projektů. Která z těchto možností je ale pro studenty tou nejprístupnější a která by mohla nejvíce pomoci při výuce již zmíněného tématu?

Na tuto otázku se pokoušeli najít odpověď účastníci veřejné diskuse s názvem *Odkaz ŠOA, archiv nebo podobenství?*, kteří se sešli 17. června 2013 v budově nádraží v Praze-Bubnech. Místo konání nebylo vybráno náhodně. Z tohoto nádraží, které se dochovalo v podstatě v původním stavu jako před desetiletími, odjížděly v době protektorátu v noci či nad ránem nechvalně známé transporty do Terezína. Diskuse na tomto ponurém místě se uskutečnila v rámci výstavy *Kadiš*, která probíhala v termínu 5.–18. června 2013.

V úvodu se slova chopil Pavel Šting (filmový režisér a kurátor expozice Památník Šoa Praha), který všechny přítomné uvítal a představil účastníky diskuse, mezi nimiž nechyběla ani zástupkyně Katedry dějin a didaktiky dějepisu pražské pedagogické fakulty – Alena Míšková, která se problematice holocaustu již delší dobu věnuje. V této fázi debaty byly nastíněny problémy samotného chápání holocaustu „obyčejnými“ lidmi. Zazněly názory, se kterými se nelze než ztotožnit, a to, že výjimečnost zážitku byla natolik individuální, že ji lze jen těžko zobecňovat, a je tudíž téměř nemožné snažit se generalizovat výpovědi samotných pamětníků. Obdobný problém se týká i historické obce a uchopitelnosti tématu, respektive jeho historizaci. Druhým zástupcem katedry dějepisu pražské pedagogické fakulty, který do diskuse zasáhl, byl František Parkan, jenž se snažil osvětlit náročnost praktického zapojení výstav do výuky dějepisu. V rámci diskuse vystoupili i studenti z Německa, kteří se v Čechách podílejí na různých dobrovolnických projektech zaměřených na oběti holocaustu. Debata se posléze nesla v duchu myšlenky, jak vytvořit Památník Šoa na nádraží Praha-Bubny přitažlivý pro žáky.

Velký problém, na nějž bylo upozorněno, představuje absolutní nedostatek hodinové dotace dějepisu na všech stupních škol (vyjma škol vysokých), který vede k nedostatečnému seznámení žáků nejen s problematikou holocaustu, ale i s dějinami 20. století obecně.

Sám mohu jenom na závěr poznamenat, že umístění Památníku je skutečně symbolické, návštěvník se ocitne na autentickém místě, kde se židovští spoluobčané loučili se svou zemí a se svobodou. Bizarně však působí fakt, že z tohoto nádraží ještě stále odjíždějí vlaky. K zapojení návštěvy Památníku Šoa do výuky zatím brání jeho nedodělanost. Pokud se ale podaří výstavu rozšířit, stane se jistě příležitostí, která hodiny dějepisu v mnohém oživí a donutí nejen děti, ale i vyučující zamyslet se na tomto místě nejen nad tragickým osudem tisíců lidí, ale i nad konkrétními osudy jedinců a celkově tak nad otřesností celé ilustrované doby.

*Martin Okleštěk*





**Didaktika**



## Štorchův memoriál 2013

Mezinárodní symposium pořádané u příležitosti 135. výročí narození učitele, archeologa a spisovatele Eduarda Štorcha (1878–1956), Památník národního písemnictví v Praze a Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 11.–12. dubna 2013

Inspirativní setkání. Tak by se dal dvěma slovy vyjádřit převažující dojem ze symposia, které si kladlo za cíl připomenout život a dílo předního českého pedagoga Eduarda Štorcha a diskutovat otázky z jeho odkazu, které jsou podnětné i pro dnešní úvahy o výchově a historickém vzdělávání.

V první den symposia se jednalo nejprve o setkání s historickou osobností a jejím dílem. Magdaléna Šustová z Národního pedagogického muzea shrnula v úvodní heuristické studii náměty a otázky, které dostupné zdroje pro poznávání Štorchova života a díla nabízejí. Zatím nepřekonaná monografie Bohumila Kakáče z roku 1986 představuje výchozí nástin široké palety Štorchových zájmů a různých etap jeho veřejného působení, avšak nemůže nahradit detailní studie, jež by kriticky zhodnotily například Štorchovo angažmá v menšinovém školství na severu Čech, ve skautském hnutí nebo v rozvoji moderní tělesné výchovy, respektive výchovy ke zdraví. Nakolik jsou takové studie přínosné pro poznání dějin české pedagogiky, ilustrovaly zejména příspěvky Jiřího Pokorného (*Štorch jako učitel na „českém severu“*) a Jiřího Hnilici (*Štorch jako pokusník?*). Zasvěcené hodnocení Štorchovy archeologické a literární činnosti pak podal emeritní ředitel Historického muzea Národního muzea v Praze archeolog Karel Sklenář (*Výpravy Eduarda Štorcha do pravěku*). Spolupráci Eduarda Štorcha se Zdeňkem Burianem připomněl ve svém příspěvku Aleš Filip z Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně (*Evokace pravěku v ilustracích Zdeňka Buriana*). Svým pojednáním na pomezí dějin umění a kulturních studií předznamenal hlavní témata druhého dne symposia, totiž otázky možného využití kulturního dědictví ve školní praxi.

V podvečer prvního dne se však ještě dříve uskutečnila panelová diskuse historiků, didaktiků a učitelů dějepisu na téma *Proměny dějepisu v 21. sto-*

*letí – učebnice, pomůcky, nové přístupy*. Pozvání přijali kolegové Jiří Mihola z Katedry historie Pedagogické fakulty Masarykovy Univerzity v Brně, Josef Márc z Katedry historie Filozofické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem a Gymnázia Mostecká v Chomutově, Jaroslav Pinkas, vedoucí skupiny vzdělávání Ústavu pro studium totalitních režimů v Praze, Tomáš Mikeska z Katedry dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy a Gymnázia Sázavská v Praze, Václav Čada ze Školy mezinárodních a veřejných vztahů Praha a kolegyně Dagmar Martinková ze Základní a mateřské školy v Bohdalicích. Otázky, ke kterým se diskutující vyjadřovali, zkoumaly potřebnost a charakter učebnic dějepisu pro výuku ve 21. století, ptaly se na přednosti a rizika uplatňování digitálních učebních pomůcek a tázaly se po nové roli učitelů i výuky dějepisu v tzv. Google- či Wiki-éře. Reakce publika i zpětná vazba studentů didaktického semináře, kteří se programu zúčastnili, dokládají, že i v tomto směru přispělo symposium ke vzájemné inspiraci zúčastněných. Otázky, jež svého času řešil také Eduard Štorch, zdá se, rezonují stejně naléhavě i v novém historickém kontextu.<sup>1</sup>

V rámci druhého dne symposia se pak mohli účastníci setkat s pedagogickým odkazem Eduarda Štorcha a jeho přímými i nepřímými pokračovateli. První blok příspěvků byl věnován převážně koncepčním otázkám, další dva pak konkrétním příkladům, jak lze v českých a slovenských podmínkách rozvíjet vzdělávací potenciál archeologického kulturního dědictví formou projektového vyučování a muzejních prezentací. Pozvání přijala například Miroslava Gašparová z Pedagogické fakulty Univerzity Mateja Bela z Banské Bystrice, která se zabývala teoretickými i praktickými otázkami využití kulturního dědictví v primární edukaci. Velký ohlas sklidily příspěvky historičky a didaktičky dějepisu z Pedagogické fakulty Západočeské univerzity v Plzni Heleny Východské (*Jak učit o pravěku?*), vedoucího Katedry archeologie Filozofické fakulty Univerzity v Hradci Králové Radomíra Tichého (*Archeopark pravěku Všestary*) a učitele Základní školy Alešova z Vodňan Zdeňka Broma (*Ve Štorchových stopách: Projekt spolupráce školy a muzea*). S nevšedním zájmem se však setkaly také prezentace školních projektů, které realizovaly absolventky Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy Marina Krsková (*Výchova ke vztahu ke kulturně historickému*

---

<sup>1</sup> Záznam debaty bude otištěn v dalším čísle časopisu *Marginalia Historica*.

*dědictví v Chocni*), Jana Dimová (*Projektová výuka a regionální dějiny na ZŠ Libušín*) a Hana Borová (*Využití vzdělávacího potenciálu místního kulturního dědictví v Kouřimí*). Závěr symposia patřil vystoupení Ludka Dohnalíka, ředitele Muzea Eduarda Štorcha v Lobči.

Obsahově rozmanitý program, který nabídl výsledky aktuálního historického bádání, diskusi o relevantních didaktických otázkách i rozbor příkladů dobré pedagogické praxe, přilákal pozornost téměř stovky účastníků z řad historiků, didaktiků dějepisu, stávajících i budoucích učitelů, ale také dalších profesionálních a laických zájemců o osudy a odkaz Eduarda Štorcha (například archeologů, muzejníků, členů neziskových organizací pečujících o kulturní dědictví). Za hladký průběh symposia je pak třeba děkovat organizátorům ze tří pořadatelských institucí. Memoriál iniciovala a organizačně zajistila Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze v rámci fakultního projektu *Škola a učitelská profese v kontextu rostoucích nároků na vzdělávání*. Spolupořadatelé se staly Památník národního písemnictví v Praze a Katedra historie Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, v jejímž periodiku *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity – řada společenských věd* byly vybrané příspěvky publikovány. Díky zdařilé spolupráci lze navíc v budoucnu očekávat další společné akce.

*Hana Havlíjová*

## Projekt Evropa

O využití projektové výuky v dějepise bylo již napsáno nepřehledně studií a článků, ve kterých rozliční autoři přibližují učitelům i žákům možnosti této metody ve výuce dějepisu na všech stupních škol. Tato metoda se v našem neustále se reformujícím školství usídlila a stala se věčně se opakující mantrou moderních pedagogů. Z toho však vyplývá i celá řada problémů, které se objevují při užití tohoto typu výuky na školách. Hlavním z nich je tvorba projektu z principu, tedy projektu pro projekt. Moderní výukou se tak často stává vytvoření nástěnky nebo jakákoli samostatná práce žáků. Je potřeba si uvědomit, že takto nemůžeme zcela nahradit klasické vyučování, názvy dokončených projektů by ani neměly sloužit jako úhledně vyplněná kolonka ve zprávě o činnosti za školní rok, což si bohužel zpravidla neuvědomují zřizovatelé a ředitelé škol. Takto chápaná výuka pouze přispívá k „potěmkinovskému“ pojetí našeho nemocného školství, se kterým se vlivem množících se nařízení potýká stále více škol a které frustruje čím dál tím více učitelů i žáků.

Projekt nemá vycházet z potřeby vytvořit projekt, ba dokonce ani z potřeby ho pouze někde vykázat. Předpokladem pro jeho kvalitní realizaci má být potřeba tvůrčí činnosti žáků i učitelů. Základním kamenem při jeho tvorbě je tak pedagog, který dokáže aktivizovat děti či studenty k nestandardním výkonům, a žáci, kteří dovedou takovými výkony překvapit kantora. Projekt ze své podstaty musí vycházet alespoň z elementárního zájmu všech aktérů. V případě neochoty učitele nebo žáků podílet se společně na jeho tvorbě je nesmysl cokoli zkusit vytvořit. Takové snahy pak povětšinou končí v lepším případě na papíře a v horším jako výjevy v nočních můrách dozorujícího pedagoga. Ideálně by měl projekt zahrnovat více předmětů, což samozřejmě vyžaduje spolupráci mezi kolegy. Podmínkou pro tvorbu kvalitního projektu je tak aktivní učitel, který žáky vede, spolupracující pedagogický sbor a samozřejmě děti či studenti, které je možné nadchnout pro nové pojetí výuky. V neposlední řadě je potřebná i ochota vedení školy podpořit jak organizačně, tak materiálně učitele, který akci připravuje, případně ohodnotit i jeho nadstandardní práci.

Během své několikaleté praxe ve školství jsem zažil mnoho „potěmkinovských“ projektů, avšak i řadu jiných, které plnily funkci tohoto typu vyučování bezzbytku. Mezi velmi úspěšné patřil projekt *Evropa* zor-

ganizovaný ve Škole mezinárodních a veřejných vztahů v Praze v roce 2012, který dokázal aktivizovat i jinak problematicky zapojitelné studenty maturitního ročníku.

Jeho cílem bylo představit kulturu, tradice, zvyky, historii i současnost různých evropských zemí. Studenti maturitního ročníku byli rozděleni po třech až čtyřech do třinácti skupin. Každý tým dostal na starost okruh zemí, které jsou si geograficky a kulturně blízké, například Španělsko a Portugalsko, země Beneluxu, Německo a Rakousko. Maturanti měli za úkol představit státy na plánovaném festivalu, který se uskutečnil na konci prvního pololetí. Samotné zadání úkolů přitom proběhlo na začátku školního roku. Každá skupina dostala přidělenou místnost (třidu), v níž měla připravit výstavu a kulturní program. Expozice měla zahrnovat informace z historie, kultury, geografie, současné politiky, ale také z oblasti gastronomie, tradic a zvyků jednotlivých zemí. Dalším úkolem bylo sestavit pracovní list pro mladší kolegy. V jakékoli fázi přípravy mohli studenti kontaktovat vyučující s případnými dotazy a nápady.

Festival zemí probíhal celý den. Žáci školy procházeli jednotlivé expozice a v každé vyplňovali připravené pracovní listy, které pak na konci dne odevzdali svému třídnímu učiteli. Expozice v jednotlivých třídách byly většinou velmi vydařené. Jejich součástí tvořil i kulturní program – například skupina „Německo a Rakousko“ měla připravené hudební vystoupení v tradičních bavorských krojích a následnou soutěž v jódlování, nechyběla ani ochutnávka tamních známých klobás. Skupina, v níž bylo zastoupeno Rumunsko, připravila expozici inspirovanou hrabětem Drákulou s ukázkami jednotlivých filmových ztvárnění této postavy v kinematografii. Skupina Beneluxu pojala svou výstavu jako klasickou kavárnu s ochutnávkou pralinek a dalších sladkostí. Vzhledem k množství zahraničních studentů na škole byla připravena i expozice České republiky, kde žákyně v historických krojích nabízely lahůdky české kuchyně – utopence, bramboráčky i nakládaný hermelín. Kromě atraktivního programu byli žáci seznamováni formou přednášek a výstav o historii a kultuře daných zemí.

Následné vyhodnocení projektu mělo několik fází. Třídní učitelé sice rozdělili pracovní listy podle zemí, ale tím jejich práce de facto skončila. Opravování připadlo maturantům, kteří expozici a listy připravili. Studenti nižších ročníků tak mohli získat malé ohodnocení své práce od starších kolegů. Samotní tvůrci festivalu naopak měli možnost získat hodnocení od mladších žáků formou anonymního hlasování o nejlepší expozici. Kro-

mě toho obdrželi i hodnocení od vedoucího učitele za celkovou kvalitu pololetní práce.

Kladem tohoto projektu byla především komplexnost informací, které žáci nabyli. Vzhledem k výuce dějepisu byla představena historie daných států s hlavními mezníky jejich vývoje. Kromě toho však studenti barvitě vnímali skrze představené tradice, architekturu a umění vztah historických událostí k současnosti jednotlivých zemí.

Pokud se projekt povede, pak jeho výsledkem není pouze pocit dobře odvedené práce, ale i splnění celé řady didaktických cílů, o kterých učitel často pouze sní při vyplňování kolonek ve třídnici. Žáci si upevňují své sociální dovednosti, učí se kooperaci a naslouchání a jakoby mimochodem získají i celou řadu dalších znalostí a kompetencí. Neměli bychom však při pedagogické praxi zapomínat na to, že projektová výuka není samospatitelná, nelze jí zcela nahradit frontální vyučování a nepůsobí jako kouzelné řešení čehokoli.

*Václav Čada*





**Kronika**



## Dvě prezentace nové knihy Jiřího Křesťana o Zdeňku Nejedlém

Ve dnech 28. února a 10. března se v Praze a v Litomyšli uskutečnily dvě prezentace nového životopisu Zdeňka Nejedlého<sup>1</sup> z pera pracovníka Národního archivu Jiřího Křesťana. Jelikož dílo představuje slovy Petra Čorneje „událost roku na poli historiografie“, stojí za připomenutí i veřejné představení knihy, zvláště když se tak stalo netradičně, a vlastně logicky, dvakrát. Praha a Litomyšl totiž nejsou jen domovem vydavatelství Paseka, jehož péčí dlouho očekávaná monografie vyšla, ale také jde o města, která jsou se jménem kontroverzní osobnosti nejvíce spojena. Obě akce navíc poskytly zajímavý kulturní zážitek a leccos napověděly i o současném vnímání osobnosti Zdeňka Nejedlého nejen odbornou veřejností.

Pražské představení knihy spojené s křtem se odehrálo ve čtvrtek 28. února v zasedací místnosti Ústavu pro českou literaturu Akademie věd České republiky. Úvodní slovo obstaral ředitel Masarykova ústavu a Archivu Akademie věd ČR Luboš Velek. Řečník, působící řadu let také na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, nezapřel smysl pro humor, když svou řeč zahájil poukazem na podobnost zaplněného auditoria s obvykle obdobně navštívenými přednáškami Zdeňka Nejedlého a pokračoval bonmotem, v němž Křesťanovu práci čítající bezmála šest set stran nazval „celkem útlou knížkou“ v porovnání s tisíci sedmi sty kartony, jež čítá Nejedlého pozůstalost. Své krátké vystoupení Velek zakončil zajímavým návrhem na možný dotisk představované knihy a přenechal úvodní slovo ředitelce Národního archivu Evě Drašarové, která jako přímá nadřízená Jiřího Křesťana jistě měla co říci k nevšednímu počínu svého kolegy. Pak již přišlo na pořad očekávané vystoupení samotného autora představované práce Jiřího Křesťana, v němž logicky zaznívala hlavně poděkování četným spolupracovníkům. Jedno z prvních bylo adresováno přítomnému zástupci nakladatelství Paseka Viktoru Bezdíčkovi, bez jehož přičinění by kniha „*zůstala jen v mé /Křesťanově – pozn. autora/ pozůstalosti.*“ Bylo patrné, že autorovi je poněkud žinantní o svém díle hovořit déle a ze-

<sup>1</sup> Jiří KŘEŠŤAN, *Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění*, Praha 2012.

jména je nechtěl nijak hodnotit, což se spíše čekalo od obou přítomných lektorů – Petra Čorneje a Martina Kučery. Oba známí historici se svých laudatií podle očekávání chopili s rutinou zkušených rétorů. Petr Čornej nechtěl opakovat to, co už uvedl ve svém osmistránkovém posudku a spíše se zaměřil na osobnost Jiřího Křesťana jako historika. Málokdo k tomu asi byl povolanejší, neboť Čornej stál jako lektor jak u Křesťanovy kandidátské disertace<sup>2</sup> v první polovině devadesátých let, tak i u jeho pozdějších drobnějších studií.<sup>3</sup> S velkou dávkou vkusu a nevšední zdvořilosti, v rámci níž bagatelizoval vlastní (rozhodně nemalý) podíl na výzkumu osobnosti Zdeňka Nejedlého, pak Petr Čornej ve zkratce shrnul dosavadní vývoj tvorby Jiřího Křesťana. Neméně pozitivní byla slova Martina Kučery, který krátce poukázal na velmi působivý hermeneutický přístup v Křesťanově výzkumné metodě, přičemž neopomněl zdůraznit (Kučerovými slovy) zdánlivou jednoduchost textu vylehčeného humorem i jinými stylistickými finesami. Za jeden z klíčových bodů nové Křesťanovy monografie pak Martin Kučera označil popis selhání svobodného tvůrčího ducha v momentě, kdy se dostává do područí vnější moci.

V následující diskusi nejvíce rezonovaly etické otázky v souvislosti s postojí Zdeňka Nejedlého v době komunistické perzekuce. Jiří Křesťan zdůrazňoval pocit osamění, který se u Nejedlého dostavoval od třicátých let a také jeho strach, což potvrzoval i Petr Čornej. V další části diskuse přišel na pořad Nejedlého (ne)podíl na školské reformě z roku 1953, v rámci níž došlo ke zkrácení povinné školní docházky, ke zrušení gymnázií a pedagogických fakult a k úpravě celého systému podle sovětských vzorů. Jistě zaujalo kratičké srovnání politického smýšlení Bedřicha Smetany a Antonína Dvořáka z úst Martina Kučery a přítomným byla také představena pravnučka Zdeňka Nejedlého Kateřina Marková. V auditoriu, v němž nechyběla plejáda významných osobností českého vědeckého života i politiky, velmi překvapila přítomnost bývalého generálního tajemníka komunistické strany Milouše Jakeše, který si nadšeně přišel k autorovi nové Nejedlého biografie pro věnování stejně jako mnoho dalších přítomných.

<sup>2</sup> Tiskem viz Jiří KŘEŠŤAN, *Pojetí české otázky v díle Zdeňka Nejedlého*, Praha 1996.

<sup>3</sup> Jiří KŘEŠŤAN, *Poslední husita odchází. Zdeněk Nejedlý v osidlech kulturní politiky KSČ*, Soudobé dějiny 1, 2005, s. 9–44, 223–224.; TÝŽ, *Srdce Václava Talicha se ztratilo. K problému národní očisty (I.část)*, Soudobé dějiny 1, 2009, s. 69–111, 219–220; TÝŽ, *Srdce Václava Talicha se ztratilo. K problému národní očisty (II.část)*, Soudobé dějiny 2–3, 2009, s. 243–275, 519–520.

Druhá prezentace knihy *Ždeněk Nejedlý, politik a vědec v osamění* se odehrála v Litomyšli v neděli 10. března v malém sále jednoho z místních kulturních center – Smetanova domu. Prostory pro konání akce byly vybrány příhodně, neboť na místě dnešní novorenesanční stavby z roku 1905 stála dříve restaurace Karlov, kde spolu sedávali Alois Jirásek a otec Zdeňka Nejedlého Roman. Hlavními referujícími byli stejně jako v Praze autor Jiří Křestán a Petr Čornej; Martina Kučeru nahradil regionální historik a bývalý dlouholetý ředitel místního archivu Milan Skřivánek. Trojice mohla očekávat prostředí daleko více konfrontační, než bylo to pražské, neboť pro Litomyšlany je osobnost Zdeňka Nejedlého stále ještě živým a kontroverzním tématem. Bylo také jasné, že hojně diskutovaným oborem bude hudba, vždyť město je dnes všeobecně známé svým operním festivalem, u jehož zrodu Zdeněk Nejedlý stál. Navíc moderátorem litomyšlské prezentace byl dlouholetý umělecký ředitel Smetanovy Litomyšle Vojtěch Stříteský. Pokud jde o současné místní odpůrce Zdeňka Nejedlého, jejich postoj jistě nesouvisí se známým hudebním svátkem. Pramení z vnímání Nejedlého jako exponenta komunistického režimu a pak hlavně z okolností vykonstruovaného veřejného procesu z padesátých let se studenty zdejších středních škol, jehož někteří přímí účastníci stále ještě žijí.<sup>4</sup> Svůj význam pak pravděpodobně také má krajově tradiční katolické prostředí.

Minimálně Petr Čornej zdejší horkou půdu zná, neboť se stal jedním z účastníků velkých polemik kolem odstranění pomníku Zdeňka Nejedlého, které Litomyšl zažila počátkem devadesátých let minulého století.<sup>5</sup> Čornej také po úvodním představení všech účastníků litomyšlské prezentace návštěvu na půdě gymnázia připomněl a otevřeně podotkl, že by ani nyní své tehdejší postoje k významu Zdeňka Nejedlého neměnil. Doplnil tak úvodní slova Jiřího Křestána, který mimo jiné vysvětloval, že nechtěl být v knize soudcem, neboť to prý dělá „jen člověk přesvědčený o své pravdě.“ Čornej předešel možným námitkám konstatováním známé nutnosti zkoumat dějiny z hlediska doby, neboť „kdybychom je vykládali tak, jak to vidíme dnes, spoustu věcí nepochopíme.“ Představování Křestanova nové knihy se tak v tuto chvíli stávalo výukovým seminářem o pojmání dějin, k němuž přidal své i bývalý archivář Milan Skřivánek. V poněkud

<sup>4</sup> Srov. Martin BOŠTÍK, *Monstrproces „Stříteský a spol.“ Litomyšl 1950. Historická studie o síle a slabosti poválečného člověka*, Litomyšl 2004.

<sup>5</sup> Debata se ještě znovu vrátila v roce 2005.

delší řeči, která byla asi speciálně určena litomyšlskému publiku, se vyznal z obdivu k Nejedlému jako historikovi města, jehož se prý dodnes nepodařilo překonat. S posledním tvrzením však lze trochu polemizovat, když pohlédneme na ohromnou práci, kterou pro poznání místních dějin vykonal právě Milan Skřivánek.

Úvodní část litomyšlského představení byla stejně jako v Praze zakončena krátkými monology Viktora Bezdíčka a Evy Drašarové. Teprve nyní se rozproudila diskuse, která nejen rozsahem, ale také proniknutím do tématu překonala debatu pražskou a které byla věnována hlavní část celé akce. Po úvodním trochu obecnějším dotazu na nová zjištění, jež Křestánova kniha přináší, se pozornost moderátora i obecnstva přesunula ke konkrétním oblastem muzikologických výkladů Zdeňka Nejedlého. Znamé Nejedlého odmítání a bagatelizování díla Antonína Dvořáka bylo karikováno Petrem Čornejem, který se řečnický ptal, jak by asi vypadaly dějiny české hudby v Nejedlého podání, kdyby se český zakladatel tohoto oboru nenarodil v Litomyšli, ale v Nelahozevsi. Zazněly i postřehy týkající se Zdeňka Fibicha, Bedřicha Smetany či Gustava Mahlera. Prostřednictvím dalších dotazů a poznámek se pak pozornost zúčastněných přesouvala k vývoji politických postojů Zdeňka Nejedlého, atraktivním tématem byl samozřejmě jeho soukromý život a v neposlední řadě také Nejedlého socha před litomyšlskou I. základní školou. Někteří odpůrci pomníku byli sice v sále přítomni, ale rozhodli se nevystupovat, a tak mohl Milan Skřivánek uvést zajímavé souvislosti problému, který je v Litomyšli periodicky ožívován už více jak dvacet let. Poměrně dlouhou dobu setrvali přítomní u vztahu Zdeňka Nejedlého k náboženství, ovšem očekávaným a ožehavým tématem měly být okolnosti veřejného procesu s posledním rektorem litomyšlské piaristické koleje, profesorem na gymnáziu Františkem Ambrožem Stříteským a skupinou studentů místních středních škol. Tento proces se mimochodem také odehrával v dějišti prezentace nové knihy o Nejedlém, jen trochu stranou ve velkém sále. Zejména tradovaná epizoda s výpravou matek zadržovaných studentů do Prahy za Zdeňkem Nejedlým na ministerstvo je v Litomyšli dostatečně známá, jak ostatně ukázala i námi sledovaná akce, avšak Jiří Křestán do této problematiky vnést nové světlo nemohl, jelikož prameny k ní jsou značně nejisté.

Nová monografie o Zdeňku Nejedlém z pera Jiřího Křestána byla v obou případech představena důstojně a jistě ještě více přitáhla pozornost veřejnosti k tématu, které zůstávalo po mnoho let nedořešené a zakryté nánosem

mýtů. Dvě prezentace právě vycházející knihy tak vedle komerčních účelů pomohly doplnit hlavní záměr publikace, jímž nakonec zůstává hlubší poznání vlastní minulosti.

*Václav Nájemník*

## Češi a Němci na Vysočině – konference v Havlíčkově Brodě

Češi, Němci i Rakušané, laici i renomovaní historikové  
v Havlíčkově Brodě aneb regionální historie Vysočiny ožívá

Koncem dubna 2013 se v Havlíčkově Brodě konala mezinárodní historická konference nazvaná Češi a Němci na Vysočině s podtitulem Soužití–rozdělení–dialog–spolupráce. Jak již sám název napovídá, pojednávala především o regionálních tématech věnovaných dnešnímu Kraji Vysočina se zaměřením na dějiny česko-německých vztahů. Jejím přínosem bylo „odtabuizování“ řady dějinných etap, které dosud nebyly dostatečně popsány, především se jednalo o historické momenty 20. století z pohledu česko-německých vztahů na jihlavském jazykovém ostrově.

Mezinárodní konferenci připravilo Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod ve spolupráci s Moravským zemským archivem, státními okresními archivy v Havlíčkově Brodě i v Jihlavě a Kulturvernetzung Niederösterreich. O mezinárodním významu akce svědčí i to, že nad ní mimo jiné převzali záštitu Porta culturae, společná iniciativa česko-rakouských příhraničních regionů – Jihomoravského kraje, Kraje Vysočina, Jihočeského kraje a spolkové země Dolní Rakousko.

Dalo by se říci, že tematicky konference navázala například na sborník vydaný Okresním vlastivědným muzeem a Státním okresním archivem v Havlíčkově Brodě *Češi a Němci na Vysočině*. Ten vyšel v roce 1998 a příspěvky v něm obsažené se dotýkaly především starších historických etap.<sup>1</sup> Dále poukazovala na výstavu *Nikdy zcela neodešli – Jihlavští Němci*, která se konala v roce 2011 v jihlavském domě Gustava Mahlera. A také navázala na knihu *Jihlava*<sup>2</sup> od kolektivu autorů spojených s místním okresním archivem. Ze starších článků zmiňme alespoň autorku Alenu Palánovou,<sup>3</sup>

<sup>1</sup> *Češi a Němci na Vysočině: Sborník příspěvků*, Havlíčkův Brod 1998.

<sup>2</sup> Renata PISKOVÁ a kol., *Jihlava*, Praha 2009.

<sup>3</sup> Například Alena PALÁNOVÁ, *Česko-německé vztahy na národnostně smíšeném území Jihlavska v letech 1925–1938*, Vlastivědný sborník Vysočiny. Oddíl věd společenských, 2002, s. 123–145. TÁŽ, *Vznik Československé republiky a události na národnostně smíšeném území Jihlavska*, Vlastivědný sborník Vysočiny. Oddíl věd společenských, 1998, s. 211–227.

kteřá rozpracovala otázky česko-německého soužití v podstatě od časů vze-  
stupu nacionalismu až po období první republiky. Dále připomeňme Jana  
Janáka,<sup>4</sup> Aloise Šimku<sup>5</sup> nebo jihlavské badatele Karla Křesadla<sup>6</sup> a Zdeňka  
Jaroše,<sup>7</sup> kteří se tématu česko-německých vztahů na Jihlavsku ve svých  
publikacích také věnovali. Samotným nuceným vysídlením německého  
obyvatelstva se zabýval Dieter Schallner. Jeho diplomová práce a studie  
představuje vůbec první a můžeme říci i základní počín k tomuto tématu  
z pohledu historické vědy.<sup>8</sup> Za Havlíčkobrodsko zmiňme například práce  
Františka Drašnara.<sup>9</sup>

Témata konference byla řazena chronologicky, první blok příspěvků tak  
byl věnován německému osídlování Českomoravské vrchoviny ve středo-  
věku a raném novověku. Většina prezentovaných studií se ale věnovala 19.  
a 20. století, přesněji česko-německým vztahům let 1848–1918, 1918–1938  
a Čechům a Němcům na Vysočině během let 1939–1945. Závěrečný blok se  
zabýval poválečnou dobou, a to v souvislosti s ukončením staletého sou-  
žití Čechů a Němců v prostoru jihlavského jazykového ostrova, Němcům  
žijícím v nové vlasti a jejich vztahu k Československu, respektive České  
republice i dalším tématům.

Podrobněji se zaměříme na jednotlivé okruhy konference. K jednomu  
z prvních referátů patřil příspěvek od Wilfrieda Stolle, žijícího v německém  
městě Nürtingen, který poukázal na německá jihlavská selská nářečí a jejich  
význam pro vlastivědu a dějiny Českomoravské vrchoviny. V příspěvku  
nastínil výsledky své disertační práce.

Střeďeční program se přes Čechy a Němce v době českého nacionalismu  
druhé poloviny 19. století dostal až k již popisovaným událostem váleč-

<sup>4</sup> Jan JANÁK, *Německé obyvatelstvo jihlavského jazykového ostrůvku od anšlusu Rakouska do Mnichova*, Vlastivědný sborník Vysočiny. Oddíl věd společenských, 1990. TÝŽ, *Žásahy nacistů vůči českému obyvatelstvu „jihlavského jazykového ostrůvku“ po březnu 1939*, in: *Boj proti fašismu a okupaci na jižní Moravě*, Emil Kordiovský (ed.), Praha 1985, s. 123–133.

<sup>5</sup> Alois ŠIMKA, *Česko-německé vztahy na Jihlavsku ve třicátých letech (1933–1938)*, Časopis matice moravské 1, 1988, s. 197–217.

<sup>6</sup> Karel KŘESADLO, *Kapitoly z historie Jihlavy*, Jihlava 1992.

<sup>7</sup> Zdeněk JAROŠ, *Jihlava v datech: historický kalendář města Jihlavy*, Jihlava 1999.

<sup>8</sup> Dieter SCHALLNER, *Divoký odsun Němců z bývalého soudního okresu Jihlava: Materiálová studie*, Res historica 1, 1992, s. 33–44. TÝŽ, *Konec soužití. Vysídlení Němců z jihlavského jazykového ostrůvku*, Praha 1993. Diplomová práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.

<sup>9</sup> František DRAŠNER, *Jak město ke svému čtvrtému názvu přišlo*, Havlíčkův Brod 2005.

ným a poválečným. Zmíňme například příspěvek regionálního badatele Stanislava Hausvatera *Češi–Němci v obci Mírovka* nebo Hermu Kopernik-Kennel s referátem *Obec Kamenná německy Bergersdorf*, stejným názvem, jaký nese její kniha,<sup>10</sup> která za poslední tři roky vzbudila velký mediální ohlas a nejen na Vysočině otevřela dlouhodobě tabuizované téma událostí po roce 1945. Závěry z policejního vyšetřování poválečného násilí a nalezené lidské ostatky z louky Budínka (u obcí Kamenná a Dobronín) pocházející z druhé poloviny května roku 1945, připomněly ožehavé téma poválečných excesů. Není divu, že i v několika dalších referátech z konference byly tyto skutečnosti zmíněny. Autorčina publikace poprvé vyšla v Německu v devadesátých letech, ale teprve loni se objevila na pultech knihkupectví v češtině.

Z regionálního hlediska byla zajímavá taktéž přednáška *Léta 1938–1945 v obvodu četnické stanice Štoky* Jiřího Mikulky, odborného pracovníka Archivu bezpečnostních složek v Kanicích.

Rovněž referát Radima Gondy, historika Muzea Vysočiny Jihlava, s názvem *K otázce nacistické perzekuce německých antifašistů na Jihlavsku* byl velmi podnětný a pojednával zejména o doposud badatelsky opomíjených skutečnostech.

Během druhého konferenčního dne zazněl rovněž příspěvek dotýkající se poválečných excesů, věnovaný poslednímu německému faráři v Jihlavě – páteru Christianu Honsigovi – od Jindřicha Zdeňka Charouze, převora Kanonie Premonstrátů v obci Želiv. Páter Honsig byl zabit spolu s dalšími osobami na základě rozsudku partyzánského soudu, který proběhl ve Dvořákově ulici č. 12. v Jihlavě dne 6. června 1945 u rančířovského lesa.

Taktéž na konferenci zazněly referáty právníckého charakteru, které však s historií úzce souvisely. Jednalo se například o vystoupení jednoho z nejmladších účastníků konference, studenta práv Filipa Plašila, který se ve volném čase zabývá historií orientovanou na oblast Polenska. Jeho příspěvek *Vnímání spolků pro podporu Němců v zahraničí československou státní mocí po roce 1933 na příkladu Krajského soudu v Jihlavě* přiblížil osud německých studentů z Jihlavy, kteří byli ve třicátých letech minulého století zatčeni a souzeni podle zákona na ochranu republiky právě pro účast v německém kulturním spolku.

---

<sup>10</sup> Herma KENNEL, *BergersDorf*, Prag 2003. Herma KENNEL, *Bergersdorf*, Praha 2011.

Mezi dalšími příspěvky zmiňme referát *Obrazová zpráva SS od roku 1943 – Domov ve světle dřívějších událostí* učitele z bavorského Weißenhornu Ulricha Scheinhammera-Schmidta, který počátkem roku publikoval sborník dokumentů *V Jihlavě bylo všechno horší*. Ten vznikl ve spolupráci gymnázií v Jihlavě a Weißenhornu.<sup>11</sup>

Možnosti se zúčastnit této mezinárodní konference využili nejen zástupci rakouských a německých příhraničních regionů, ale i vzdálenějších německých měst – například badatelé z města Heidenheim an der Brenz, které je partnerským městem Jihlavy a kde se nachází Iglauer Heimatmuseum und Archiv, a celé řady jiných německých i rakouských měst.

Německému obyvatelstvu a jeho dalšímu osudu za hranicemi bývalého Československa se ve svém příspěvku *Integrace/Neintegrace Němců z příhraničních oblastí ČSR po roce 1945 v Dolním Rakousku* věnoval rakouský historik a vědecký pracovník Centra pro migraci St. Pölten Niklas Perzi. Archivní otázku a jeho souvislosti k jazykovému ostrovu zmínila ve svém referátu *Tradice archivu na kompenzaci vyrovnání závazků v Bayreuthu vzhledem k regionu Havlíčkův Brod* Stefanie Jost, vedoucí instituce Lastenausgleichsarchiv v Bayreuthu.

Opomenuta nebyla ani problematika národnosti židů na Havlíčkobrodsku, která zazněla z úst Aleny Jindrové, historičky Muzea Vysočina Havlíčkův Brod, či Národní jednota pošumavská v Havlíčkově Brodě, které se věnoval Miloš Tajovský, archivář Státní okresního archivu Havlíčkův Brod. Švýcarské historiky zastupoval Richard Nemeč s referátem *Adolf Hitler-Schule (Böhmen-Mähren) v Jihlavě*, který pojednával o ubytovně pro mládež / škole postavené v prostoru jihlavského parku nazývaného Heulos a jeho srovnáním s jinými stavbami vzniklými během válečných let na dalších Německem obsazených územích.

Třídenní konference s mezinárodní účastí na téma Čechů a Němců na Havlíčkobrodsku a Jihlavsku, tedy oblastí bývalého německého jazykového ostrova, dle mého názoru podnítila nejen profesionální badatele zajímající se o toto téma k dalšímu výzkumu. Příspěvky a následující debaty otevřely nová témata, například již zmiňovanou otázku německých antifašistů na

<sup>11</sup> Ulrich SCHEINHAMMER-SCHMIDT, „V Jihlavě bylo všechno horší...“, *Proměny česko-německého města před rokem 1945 a po skončení války* / „In Iglau war alles schlimmer...“, *Transformationen einer tschechisch-deutschen Stadt vor und nach 1945*, Landsberg am Lech 2013.

Jihlavsku, právní pohled na meziválečné, válečné, ale i poválečné dějiny Jihlavska a Havlíčkobrodsko. Podnětným závěrem konference byl i pohled na architekturu, která za druhé světové války na jazykovém ostrově vznikala. Ovšem byla i témata, která se zmiňovaného regionu taktéž úzce dotýkají, ale nikdo z přednášejících se jim nevěnoval. Jedním z nich byla otázka poválečného osidlování Vysočiny. Dalším kladným bodem konference bylo, že se dotýkala obou částí, jak severní části Vysočiny, která měla blíže k Havlíčkovu Brodu, tak jižní, kde byla hlavním centrem Jihlava. Tuto oblast je potřeba vnímat v souvislosti s česko-německými vztahy jako jeden celek, přestože ekonomický, sociální i kulturní charakter těchto oblastí byl odlišný. Dalším pozitivem bylo seznámení historiků jak z německé, tak i rakouské a švýcarské strany.

Z jednotlivých referátů konference bude sestaven a vydán sborník, obsahující podrobnější články od renomovaných historiků, právníků, ale i laiků. Rovněž v něm budou zastoupeny příspěvky, které se na konferenci z časových důvodů nevešly jako například článek od Ulricha Matterna, učitele na gymnáziu Weifshorn *Problematika sčítání lidu a Vývoj školství po roce 1918* a mnohé další.

*Teresa Babková*

## Konference Gustáv Husák

Moc politiky / politik moci

Praha, Nová budova Národního muzea,

29.–30. května 2013

V roce 2013 uplynulo sté výročí od narození předposledního československého prezidenta Gustáva Husáka, a historické obci se tak nabízí příležitost k zhodnocení jeho životního díla. Ačkoliv se obdobím tzv. normalizace v současné době zabývá především mladá a střední generace českých i slovenských historiků, Husákově osobnosti zatím nebyla věnována významnější monografie. K zhodnocení Husákovy odkazu nyní uspořádal Historický ústav Slovenskej akadémie vied (HÚ SAV) a Ústav pro studium totalitních režimů (ÚSTR) ve spolupráci s Národním muzeem dvoudenní konferenci mapující Husákovy osudy od raného mládí až do závěrečného období jeho života. Přestože to pro mne byla velmi podnětná událost, nemohl jsem být bohužel celou dobu přítomen a píši proto pouze o příspěvcích, jejichž prezentace jsem se mohl zúčastnit.

Ačkoliv je dnes Husák širokou veřejností vnímán především jako exponent normalizačního období, jako vrcholný reprezentant mocenské gerontokracie, pozornější pohled na jeho život nabízí spíše strhující drama, dosahující často téměř „antických rozměrů“. Historici se na konferenci věnovali Husákovu životu a souvisejícím tématům s chronologickou posloupností, která umožnila všestranný pohled na osudy zajímavé, byť rozporuplné osobnosti. Po úvodních příspěvcích započaly referáty věnující se především teoretickému rámci Husákovy hodnocení v historiografii a politických vědách. Posluchači vyslechli mimo jiné podnětné příspěvky Adama Hudka (HÚ SAV), poukazujícího na ambivalentnost Husákovy hodnocení ve slovenské nacionalistické historiografii (na jedné straně odmítání Husáka jako představitele komunistické ideologie, z druhé strany však i ocenění jeho zápasu za slovenské národní požadavky), a Jana Rychlíka (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy), věnující se rovněž Husákovu postoji k česko-slovenským vztahům. Ačkoliv podle Rychlíka hraje boj za širší slovenskou autonomii v Husákově životě a politické kariéře důležitou

roli, na prvním místě u něj vždy zůstávalo pevné komunistické přesvědčení a snaha o realizaci komunistického projektu.

Druhý blok konference se věnoval Husákovu osobnostnímu i politickému vyzrání v období první republiky a především v odbojové činnosti za Slovenského štátu. Z výkladu Tomáše Černáka (HÚ SAV) o Husákově středoškolském období vyvstává obraz přirozeně inteligentního a vysoce ambiciózního studenta, který se i kvůli své osobní zkušenosti s vyostřenými sociálními rozdíly začal politicky ztotožňovat s radikální komunistickou levicí. Stanislav Mičev (Múzeum Slovenského národného povstania) pak ve svém příspěvku objasnil Husákovu úlohu v Slovenském národním povstání a vyvrátil mýtus o jeho údajných stycích s luďáckým ministrem vnitra Alexandrem „Šaňo“ Machem.<sup>1</sup> Marek Syrný (Múzeum SNP) se zabýval Husákovou úlohou v poválečném Slovensku a sledoval postupný vývoj jeho vztahu k Demokratické straně, který se odvíjel od vstřícného postoje k odbojovým kombatanům až po zásadní odmítání po vzestupu této strany ve volbách roku 1946.

Jan Pešek (HÚ SAV) se zamyslel nad Husákovým působením v Únoru 1948, kdy se významně zasloužil o provedení zásadních změn ve Sboru pověřenců a spolupracoval zde i s komunistickými bezpečnostními složkami. Na druhé straně se ale dostával do konfliktu s Viliamem Širokým a Juliem Ďurišem a neměl dostatečnou oporu ani v pražském vedení KSČ. Referent se poté zabýval i Husákovou podporou myšlenky připojení Slovenska k sovětskému soustátí. V následující diskusi pak na jeho příspěvek reagoval Jan Rychlík. Ten označil představy o „sovětském Slovensku“ jako pouze hypotetické, primárním Husákovým cílem bylo podle něj nastolení socialismu a tomu podřizoval své politické kroky.

Příspěvky Petra Blažka a Jana Kalouse (ÚSTR) se týkaly Husákova odsouzení v procesu s tzv. buržoazními nacionalisty i jeho následného vězeňského pobytu. Husák se na rozdíl od mnoha jiných obviněných vyznačoval úpornou snahou o sebeobhajobu a prokázání vlastní nevin. Podle Blažka proto bylo jeho chování v kriminále vůči spoluvězňům velice uzavřené, a pokud nějaké kontakty navazoval, jednalo se vždy o lidi na podobné intelektuální úrovni.

---

<sup>1</sup> Tento mýtus se i s doprovodnou kresbou vyskytuje například v popularizační historické knize pro děti a mládež *Československo 1938–1945* od Pavla Augusty a Františka Honzáka.

Referáty Michala Štefanského (Vojenský historický ústav Bratislava), Milana Zemka a Josefa Žatkuliaka (HÚ SAV) se zabývaly Husákovou reformátorskou etapou v letech šedesátých. O návrat do politiky se Husák pokoušel již od svého propuštění v roce 1963 a důležitou úlohu sehrál i jako člen vládní komise pro přípravu federalizace Československa.

Téma reálného socialismu pak přineslo mnoho různorodých příspěvků. O tragickém příběhu historika Milana Hübla, který se jako člen tzv. barnabitské komise zasloužil o Husákovu rehabilitaci, avšak na počátku sedmdesátých let upadl v nemilost, pohovořil Zdeněk Doskočil (Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR). Ten zmínil také Hüblovy profesní kvality, se kterými přistupoval k bádání o středoevropské problematice. Hlavní příčinou roztržky mezi Husákem a Hüblem byla podle Doskočila vzájemná polemika o čechoslovakismu na stránkách *Kultúrného života*.

Ostatní referáty se potom týkaly širšího rámce tzv. reálného socialismu. Jan Mervart (Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové) zde vystoupil s provokativní tezí o zachování částečné kontinuity mezi epochou šedesátých let a obdobím tzv. normalizace. Samotný projekt vybudování komunistické společnosti podle něho nebyl v této době přerušen, nýbrž pouze dočasně odložen. Následující příspěvek bývalého předsedy Strany demokratickej ľavice a současného slovenského velvyslance v Maďarsku Petera Weisse, týkající se úlohy Komunistické strany Slovenska v perestrojovém období, pak působil spíše jako apologie jeho tehdejší činnosti vědeckého pracovníka Ústavu marxismu-leninismu.

Michal Pullmann (Ústav hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty UK) a Martin Franc (Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR) pohovořili o tématech, které jsou dlouhodobě předmětem jejich badatelských zájmů. Pullmann se věnoval především dopadům perestrojky na stabilitu mocenského establishmentu a Franc problémům se zásobováním maloobchodu v sedmdesátých a osmdesátých letech. Příspěvek právníka Ladislava Vojáčka (Právnická fakulta Masarykovy univerzity) se týkal vývoje pracovního práva v Československu v období normalizace, kdy bylo na jedné straně umožněno propouštění nepohodlných osob z pracovního poměru, na straně druhé však docházelo ke kompenzaci represivní oblasti sociálními zákony. Referát Šárky Rámišové se týkal legislativního zajištění propopulační politiky sedmdesátých let, která vedla k proslulému „baby boomu“ tzv. Husákových dětí. Příspěvky o česko-sovětských a česko-maďarských vztazích bohužel z konferenčního programu vypadly.

K vytvoření autentické „husákovské“ atmosféry přispělo i konání konference v prostorách bývalého Federálního shromáždění, budovy, která rozhodně nepatří k nejlepším ukázkám moderní architektury. Mohu konstatovat, že v konferenčních příspěvcích převažoval seriózní přístup a ochota vypořádat se poctivě s nelehkým tématem. Husákova osobnost by však jistě zasluhovala i samostatnou monografii. Ukazuje se totiž, že v jeho osudu zůstává stále velmi mnoho sporných momentů a bílých míst.

*Vojtěch Čurda*

# Napoleonské války v české historické paměti a v paměti regionu

Ústí nad Labem, 30.–31. května 2013

I v tomto roce proběhlo „ústecké kolokvium“, organizované již od roku 1992 v tradiční spolupráci Společnosti pro dějiny Němců v Čechách, Muzea města Ústí nad Labem a Archivu města Ústí nad Labem. Jistě není potřeba tuto událost blíže představovat, ale upozorňuji pouze, že ústecká setkání se nesou ve znamení široké palety lákavých témat, ať již to byl v roce 2004 *Trpaslík v evropské kultuře*, v roce 2006 to bylo *Pivo lepších časů* (zabývající se mj. osudy „muže, který dal pivu tvář“ Victorem Cibichem), později *Fenomén Cimrman* (2007), *Tajemství starého myslivce* (2012) etc. Letošní ročník se nesl ve znamení výročním, neboť se připomínalo dvě stě let od slavného vítězství koaličních vojsk nad francouzskou napoleonskou armádou. Právě severně od Ústí byli po sérii střetů na přelomu srpna a září 1813 Francouzi vytačeni z Čech a následně s definitivní platností poraženi u Lipska. Město si tyto události připomínalo celé léto, a to v rámci bohatého programu s poněkud paradoxním názvem *Napoleonské slavnosti*.

Konference proběhla ve dvou poněkud nevyvážených dnech. V prvním, ve znamení vojenské historie a regionálních dějin, zazněly především příspěvky J. Raka (*Česká oslava císaře Františka jako vítěze nad Napoleonem*), M. Řezníka (*Lipsko 1813 jako polské místo paměti*), M. Mackové (*Co s vojákem, který nepadne aneb Přímá cesta k zapomnění*). Druhý den reflektoval více „paměť“ či chcete-li „druhý život“ události, její připomínání a její „obraz“. Po příspěvku J. Šebesty o J. J. Rybovi, který nikdy nezkomponoval „Hold udatným Moskvanům“, jak se traduje, a V. Vlnase, studujícího otázku Chlumeckých pomníků jako památníků tří uměleckých epoch, se pozornost přednášejících soustředila na postavu slavného Korsičana malé postavy: E. Burget (*Recepte napoleonské epochy v meziválečném Československu a Napoleonská společnost*), K. Sáček (*Rok 1813 a rozšíření českého napoleonského kultu mezi světovými válkami*), J. Hnilica (*Císař v Praze. Napoleon ve francouzských diplomatických službách po roce 1918*), P. Karlíček (*Napoleon v karikaturách ve třicátých letech 20. století*), u meziválečného období zůstal i O. Konrád (*Napoleonské války v rakouském meziválečném dějepiscectví*).

Na místo shrnutí lze podtrhnout skutečnost, že celé setkání velmi dobře ukázalo, jak se v průběhu dvou set let dokonale proměnilo vnímání chlumecké bitvy v českém prostoru, a to především v kontrastu s dalším slavným napoleonským bojištěm: moravským Slavkovem. Od glorifikace Chlumce a vytvoření zdejší „monumentální“ krajiny se v průběhu 20. století v souvislosti s Napoleonem prosazoval Slavkov. A tak se jedno vítězství pomalu stávalo porážkou a jiná porážka se naopak měnila ve vítězství...

*Jiří Hnilica*

## **International Standing Conference for the History of Education ISCHE 35, Education and Power: Historical Perspectives**

Lotyšsko, Riga, 21.–24. srpna 2013

Není potřeba zdůrazňovat, že mezinárodní přesah historického bádání a jeho komparativní rozměr jsou zcela zásadními požadavky rozvoje oboru. Platí to v každém společenskovědním odvětví a přirozeně ve všech oblastech historiografie. Stranou nesmí stát ani dějiny školství či širěji rozuměné dějiny vzdělanosti, jimž se Katedra dějin a didaktiky dějepisu PedF UK věnuje (a hodlá intenzivněji věnovat i v budoucnosti). Zdůraznění je o to podstatnější, neboť v „západním“ světě se dějiny vzdělanosti (History of Education) již dávno etablovaly jako samostatná a bohatě se rozvíjející odnož historického výzkumu.

Zcela obligátní platformou, kde je možno dějiny vzdělanosti ve srovnávacím měřítku rozvíjet, je i každoročně pořádaná *International Standing Conference for the History of Education*. Tradice „ISCHE“ byla započata již v roce 1978 se záměrem vytvořit prostor k pravidelným setkáním jednotlivých „národních“ asociací dějin školství a pedagogiky a překročit tak tradiční „státní“ či „národní“ rámec výzkumu. O mnohém svědčí, že oficiálními jazyky jsou i dnes vedle angličtiny němčina, španělština a francouzština. Důležitým vyjádřením této spolupráce se stal od roku 1995 vydávaný, dnes již referenční časopis *Paedagogica Historica*. Škála historicko-pedagogických témat, jež na těchto konferencích zazněla, je přirozeně nesmírně široká. Inspirativní jsou v tomto ohledu stránky zmiňovaného periodika. Za poznámku stojí, že v roce 1990 bylo setkání „ISCHE 12“ zorganizováno v Praze, kam se obrátila pozornost díky komemoraci J. A. Komenského a přirozeně i přitažlivosti středoevropského prostředí po rozpadu komunistického bloku. Od té doby se však „naše“ regionální témata těší pozornosti značně menší.

Zastřešujícím názvem letošního setkání pak bylo *Vzdělání a moc. Historické perspektivy*. Čtyřdenní konference měla téměř „nadlidské“ rozměry,

celkem se jednalo v osmi sekcích (nazvaných např. „kritické myšlení učitelů“, „vzdělávání a průmysl, včetně psychotechniky“) a přednášelo 260 odborníků z celé Evropy a světa. Hlavní referáty proslavil především nestor belgických dějin vzdělanosti Marc Depaepe, v USA etablovaný Maris Vinovskis (Univeristy of Michigan), dále kolumbijský Alberto Martinez Boom a za lotyšskou univerzitu v Rize pak Tatjana Koķe. Za pozornost stojí, že Baltská společnost historiků vzdělanosti prezentovala soubornou knihu: *History of Pedagogy and Educational Sciences in the Baltic Countries from 1940 to 1990: an Overview*. Z českého prostředí je nutno zmínit vystoupení Tomáše a Dany Kasperových, kteří pozornost s úspěchem upřeli k Baťovi a Zlínu třicátých let.

Letos konference proběhla v lotyšské Rize, příští rok je setkání plánováno v Londýně, napřesrok v Istanbulu. Je nutno doufat, že české odborné kruhy začnou této platformě věnovat v budoucnosti větší pozornost. Kdo mlčí, nežije a střeoevropské prostředí jako celek (a české zvláště) by si zasloužilo v oblasti dějin vzdělanosti silnější hlas.

*Jiří Hnilica*

## **XXIII. seminář česko-slovenské vztahy s názvem Informační boj o Československo / v Československu**

Liberec, 22.–23. srpna 2013

Ve dnech 22. a 23. srpna 2013 se v Liberci v areálu Technické univerzity uskutečnil již třiadvacátý ročník semináře pro učitele dějepisu a občanské výchovy, historiky a archiváře zaměřený tentokrát na téma propagandy. Konference byla navíc součástí pětiletého cyklu nazvaného obecně *Československo v letech 1945–1989* a organizačně se na ní podílela celá řada významných institucí. Vedle katedry historie Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické z domácí univerzity to byla Vzdělávací nadace Jana Husa, Ústav pro studium totalitních režimů, Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, Ústav politických věd Slovenskej akadémie vied a v neposlední řadě Česko-slovenská komise historiků. Cílem semináře bylo propojit teoretická východiska a vědeckou analýzu, jež dominovaly prvnímu dni konference, s ukázkami didaktického využití ikonografických a audiovizuálních materiálů v učitelské praxi, což bylo obsahem druhého dne konference.

Úvodního slova celé dvoudenní akce se ujal profesor Robert Kvaček, který efektně a s mnohými odkazy na literaturu a dějinné osudy propagandy vymezil její působnost a zpřesnil její určení například poukazem na odlišnost od krátkodobé agitace. Závažným úvodním referátem pak navázala druhá z ústředních postav tradičního libereckého semináře – profesor Jan Rychlík. Jako zkušený řečník začal anekdotou z dob počínající normalizace a zdaleka ne poslední aktualizací, jež odkazovala na dnešní působnost ohromného množství médií. V následujícím výkladu se zabýval různými strategiemi propagandy, jejími formami a odlišnou působností v určitých dobových kontextech, kdy často podobná událost má zcela jiné vyznění či jinou funkci. Upozornil také na existenci stereotypů, jimiž se propaganda v různých obdobích vyznačovala. V druhé části svého referátu pak Rychlík připomněl opět roli médií, zejména rozhlasu, k čemuž se později celkem logicky vracela většina referujících.

První z diskusí, jež byly důležitou a zajímavou součástí konference, se odehrála částečně a neodvratně ve znamení vzpomínek, o něž se podělili zejména profesoři Zdeněk Beneš a Robert Kvaček. Prostřednictvím následných otázek pak byly otevřeny další z motivů, jež rezonovaly v podstatě celým libereckým seminářem – možnosti analýzy skutečného dopadu propagandy na obyvatelstvo. Uvažovaný historicko-geografický prostor byl, nejen přítomností slovenských kolegů, často rozšiřován na celou střední Evropu, přičemž byly uváděny v různých souvislostech dějinné události polské, maďarské, německé či obecně východoevropské provenience. Nelze nezmínit i funkci propagandy ve sportu, na což samozřejmě upozornil známý fanoušek fotbalu Robert Kvaček. Sport jako fenomén s všeobecnou působností nešel z tématu propagandy vyjmout a diskutující se k němu vraceli i později.

V odpoledním bloku prvního dne konference byla plná polovina referátů věnována období normalizace, dva příspěvky pokrývaly padesátá léta a hned první referát Jana Lomíčka se zabýval tématem univerzálním – vývojem obrazu Sovětského svazu v Československu v letech 1945–1989. Ukazovalo se, že v jednotlivých dekadách byly používány poněkud jiné vzorce propagandy v úzké souvislosti s cíli, jež momentálně komunistický režim sledoval, přičemž účinnost propagandy SSSR postupně značně slábla. Zajímavý pohled na vizuální stránku propagandy nabídla slovenská kunsthistorička Katarína Gatialová. Autorka se ve svém referátu dotkla umělecké úrovně zpracování, přičemž upozornila na mnohé stereotypní přístupy, které zejména v pozdějším období občas přece jen vystřídal snaha o originalitu ztvárnění. Prokop Tomek navázal na už v diskusi zmíněné téma rádia Svobodná Evropa a jeho působnosti v Československu v padesátých letech. Ve svém příspěvku se mimo jiné dotkl psychologické stránky vztahu mezi hlasatelem a posluchačem a rozdělil působnost rozhlasu v první polovině padesátých let, kdy šlo jeho pracovníkům hlavně o aktivizaci obyvatel doma, a na období následující, kdy se stalo zahraniční vysílání vyhledávanou informační alternativou k oficiálním sdělovacím prostředkům. Nejnovějších dějin se ve svém vystoupení dotknul Petr Blažek z Ústavu pro studium totalitních režimů, který ve své pozoruhodné reflexi navrhl možné postupy při analýze různorodého složení normalizačního disentu a paralely s tehdejšími politickým děním v západní Evropě. Především na slovenské prameny odkazoval při svém rozboru vztahu normalizačního režimu a církve Norbert Kmeť a celý program uzavřel Zdeněk Doskočil,

který se pokusil o srovnávací analýzu televizních projevů Gustáva Husáka v různých kontextech. Škoda, že se nepokusil při svém efektním vystoupení proloženém ukázkami tří Husákových projevů alespoň jednu z položených otázek nějak zodpovědět či alespoň navrhnout nějaké řešení. Jeho projev tak sice na první pohled atraktivně, ale bohužel nepříliš přínosně, klouzal po povrchu, což řečník mimochodem sám v úvodu přiznal.

Následná diskuse ještě první den semináře neuzavřela. Účastníkům se dostalo zajímavé možnosti prohlédnout si vnitřní prostory krásné liberecké radnice i s ochozem na věži. Některé nedostatečně probrané otázky pak mohli frekventanti prodiskutovat i v neformálním prostředí večerního rautu.

Páteční program byl otevřen otázkám didaktického využití mediální produkce sledovaného období, přičemž Jaroslav Pinkas využil svůj čas i k nabídce výukových DVD a jiných materiálů, které produkuje ÚSTR a jejichž nejnovější přírůstky byly nabízeny účastníkům konference zdarma, což je jistě nutno ocenit. Následně se pokusil o ukázkou možného didaktického využití nástrojů normalizační propagandy, přičemž upozorňoval na momenty manipulace i jiné přístupy ze strany tvůrců, pokud publikem měl být běžný občan ČSSR nebo naopak nejvěrnější služebník režimu (v tomto případě příslušník SNB). Stejně jako u navazujícího příspěvku Jaroslava Najbrta o možnostech „hrát si s propagandou“ ve výuce mohl si i zde učitel z dennodenní praxe položit otázku, jak tyto jistě Najbrtem a Pinkasem pečlivě promyšlené nástroje skloubit s věčným nedostatkem času, resp. s nepříliš příznivou hodinovou dotací dějepisu na středních školách. Pro ilustraci uvedme, že například v oktávě či ve čtvrtém ročníku, kdy přicházejí ke slovu dějiny 20. století, musí učitel kvůli obří porci času a byrokracie, které si nesmyslně vyžadují státní maturity, končit výklad nejméně v dubnu, přičemž často zkouší i na začátku roku v září. Spousta pedagogů pak raději zkracuje, nebo dokonce vynechává látky starší, což jistě není už jen z hlediska kontinuity výkladu šťastné. Přesto například Najbrtem uváděné použití karikatur může být určitě inspirující a je pak už asi na učiteli, jak látku zestručnit a přitom neztratit obsah sdělení. Poslední část pátečního dopoledního bloku referátů obstarala svou otázkou po možném využití Národního památníku na Vítkově k vzdělávacím účelům Hana Havlůjová. Autor těchto řádků jí odpovídá z vlastní zkušenosti určitě kladně i navzdory debatě, jež tato otázka v závěru vyvolala a jež ovšem sledovala poněkud jiné téma.

Obsahem panelové diskuse byl úmyslně ostře předložený problém, patří-li propaganda do výuky dějepisu. V následných odpovědích byly sneseny závažné argumenty pro i proti a celá diskuse mimo jiné znovu ukázala, jak je debata na podobné motivy s přesahy do školství, politiky a dalších oborů důležitá a potřebná. Workshopy pro učitele byly zaměřeny na využití ikonografických, audiovizuálních a textových materiálů ve výuce a také na praktické příklady dekonstrukce propagandistických figur. Autor této zprávy mohl kvůli časové souběžnosti obou workshopů navštívit jen jeden z nich. Vybral si pracovní skupinu zabývající se využitím tématu pohraniční stráže, přičemž na přítomných učitelích bylo zpracovat námět hodiny na toto téma s využitím předložených materiálů. Ty byly vybrány příhodně a ukazovaly dobře vývoj prezentování fenoménu pohraniční stráže v klipech normalizačních s jasným propagandistickým cílem až ke kritickým vzpomínkám a současnému negativnímu ztvárnění v seriálu *Konec velkých prázdnin*. Bohužel na ploše poměrně krátkého workshopu nezbyl čas na závěrečné širší zhodnocení a zpětnou vazbu, případně na diskusi nad předloženou látkou, což byla jistě škoda.

Závěrečný blok dvoudenního soustředění byl věnován filmovému zpracování propagandy. Rekapitulaci faktů kolem tématu a základní data o neznámějších dílech i s ukázkami přinesl příspěvek Kateřiny Lozoviukové. Bohužel následující vystoupení Petra Kopala působilo poněkud zmateně a bylo poměrně obtížné identifikovat cíl, jež autor sledoval. Závěrečné komentované ukázky soudobé americké propagandy od Michala Ulvra posunuly téma semináře poněkud jinam, na což reagovala i následná diskuse.

Dvoudenní liberecký seminář o propagandě přinesl mnohá pozitivní zjištění, přičemž inspirující byl zejména teoretický základ potřebný k uchopení tématu a bohaté množství východisek, jež při tom předkládal, a také materiálů, které při tom mohou být využity. Slabší stránkou se zdálo občas jen povrchové nastínění otázek při rozboru audiovizuálních ukázek a menší propojení s každodenní učitelskou praxí. Nemohu se ubránit dojmu, že více šlo vytěžit i z filmového semináře, kde jsem postrádal autority spojené například s Národním filmovým archivem či s Katedrou filmových studií na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, jmenovitě pak třeba s doc. Ivanem Klimešem, který filmové semináře úspěšně prováděl jak na FF UK, tak i na PedF UK. Celkově ale další díl konference česko-slovenské vztahy splnil očekávání a jistě bych její příští liberecké

pokračování doporučil k návštěvě jak učitelům dějepisu a společenských věd, tak oborovým historikům.

*Václav Nájemník*



# Seznam autorů studií

## **Bc. Jiří Müller**

Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (student navazujícího magisterského programu)

*perish.j@seznam.cz*

## **Mgr. David Venclík**

Nový PORG – gymnázium;

Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (student doktorského programu)

*david.venclik@seznam.cz*

## **Mgr. Petr Zeman**

Archiv bezpečnostních složek;

Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (student doktorského programu)

*petr.zeman@abscr.cz*

## **MARGINALIA HISTORICA**

Ročník 4, číslo 1/2013

Vydává Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta,  
katedra dějin a didaktiky dějepisu

M.D. Rettigové 4, 116 39 Praha 1

Tisk: tiskárna Nakladatelství Karolinum

Předsedkyně redakční rady: Ivana Čornejová

Zástupce předsedkyně redakční rady: Jiří Hnilica

**ISSN: 1804-5367**

**Evidenční číslo MK ČR: E 19664**



